

**ANNUS
ALBARUTHENICUS
2008**

**ГОД БЕЛАРУСКІ
2008**

VILLA SOKRATES

**ANNUS
ALBARUTHENICUS
2008**

**ГОД БЕЛАРУСКІ
2008**

ДЗЕВЯТЫ ТОМ

Рэдактар

САКРАТ ЯНОВІЧ

KRYNKI 2008

Выдавецкае афармлењне:

ЮРКА ХМЯЛЕЎСКІ

Рэцэнзенты:

prof. dr hab. Jerzy Tomaszewski

prof. dr hab. Antoni Mironowicz

prof. dr hab. Ryszard Radzik

Editor:

STOWARZYSZENIE VILLA SOKRATES

16-120 KRYNKI POLAND

Phone: (+48 – 85) 722 81 44 E-mail: villa.sokrates@free.art.pl

Друк: OFFSET-PRINT БІЛОСТОК

© Copyright by Villa Sokrates

ISSN 1640-3320

Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

ЗъМЕСТ – CONTENTS

Eugeniusz Mironowicz, <i>Does Europe Need Belarus?</i>	7
Yury Vashkевич, <i>Europe or „Asiope”?</i>	19
Michael Fleming, <i>The Political Economy of Marginalisation: The Belarusian minority in Podlaskie</i>	39
Artur Roland Kozłowski, <i>Belarus in the context of stages of transformations occurring in European states</i>	51
Vitaly Karnyaljuk, <i>Study of local lore and the person: a role of study of local lore and the regional specialist in formation new generation citizens of Belarus</i>	73
Pálfalvi Lajos, Józef Mackiewicz és a fehérorosz ügy	87
Norbert Randow, <i>Wie funktioniert Wissenschaft in Weißrussland</i>	95
Michał Wróblewski, <i>Tożsamość miasteczek białoruskich w aspekcie urbanistycznym i historyczno-kulturowym</i>	107
Anton Maria Raffo, <i>Perun’ antologia italiana della poesia bielorussa: premesse e divagazioni</i>	145
Алена Таболіч, <i>Дом Бронских: падарожжя назад</i>	183
Włodzimierz Orłowski, <i>Odgryź wronie głowę (esej)</i>	189

Адам Загаеўскі, <i>Вершы</i>...	203
Pia Tafdrup, <i>More, ja</i>	215
Ales Rasanau, <i>Punktierungen</i>	225
Česlaŭ Seniuch, <i>Malusia</i>	243
Rezensionen	247
Skizze	259

Eugeniusz Mironowicz
Яўген Мірановіч

Does Europe Need Belarus?

P

roviding an answer to the question put in the headline appears to be an easy task — Europe did not need Belarus up to 1991, because Belarus as a political subject had not existed in European history until that year. The only exception was perhaps the Polatsk Principality in the early Middle Ages, which for more than 100 years successfully resisted integration into the Rus Kaganate, an Eastern European superpower that is known in modern historiography under the name of Kievan Rus. Polatsk was not only a participant in European politics but also an important link in Europe's economic life. Its might was founded on its role of a trade middleman between the Black and Baltic Seas. The seizure of the Dvina estuary by German monastic knights marginalized Polatsk's political importance. The state of Polatsk, as that of Kiev, was created by Scandinavian princes and local Ruthenian noblemen.

The Grand Duchy of Lithuania, which was formed on Belarusian lands, is often perceived by Belarusian intellectuals as their own state, which allegedly secured Belarusian national and political interests. Historiography, however, lacks any

facts to support this thesis. From its very origin, it was the state of Lithuanian and Samogitian clans, which pursued their goals without taking into account the interests of Ruthenian princes. Mindaugas was a real sovereign ruler over the territory on both banks of the Neman River, which was populated by Orthodox Slavs. He took a royal crown from the hands of a grand master of the Teutonic Knights and accepted Latin-rite baptism in 1250 without asking advice from Orthodox noblemen of Navahrudak, who fed and armed his troops. Mindaugas' successors carved up Belarusian principalities among their sons and cousins. In the era of Gediminas and Algirdas, there was hardly a piece of Belarusian land over which Ruthenian princes enjoyed sovereignty.

The argument, raised by some historians, that the language of the Grand Duchy of Lithuania's chancellery and diplomacy was Old Belarusian and that the capital city of Vilnius was filled with monuments of Byzantine-Ruthenian culture, does not change the fact that the state had a Lithuanian character. The language and culture of Ruthenian cities were adopted by Lithuanian dukes in a purely opportunistic way, in order to build state institutions. A similar situation occurred in antiquity, when the language and culture of Greece conquered by Romans became stable elements of Roman intellectual life; because of that, however, nobody attributed a Greek character to the Roman Empire after it engulfed the Hellenic world. Also, nothing of this sort can be concluded from the fact that the language of Poland's chancellery and diplomacy for many centuries was Latin. It is an ill-considered idea to extend the modern meaning of such elements as culture and language to the Grand Duchy of Lithuania in order to define the cultural or national identity of its inhabitants.

Even in the Soviet era, Belarusian historians proudly emphasized the victory of Ruthenian, Polish, and Lithuanian troops over Teutons in the Battle of Grunwald in 1410. But at Grunwald, where knights from all of Catholic Europe fought on the side of the Teutonic Order, it was the future of ethnically Lithuanian lands that was primarily at stake. It is difficult to imagine that without Upper Lithuania (Aukštaitija) and Samogitia, which blocked the way to Livonia, Lithuania could preserve its supremacy over the Ruthenian lands.

The victorious war against the Teutonic Knights pushed the two-century old danger aside from Lithuania proper. Supported by their Polish ally, by way of the Treaty of Horodlo in 1413, Lithuanian noble families assumed the right of the exclusive administrators of vast Ruthenian territories, thus securing for themselves huge profits and the crushing political superiority over Orthodox princes. The attempt of Ruthenians to raise a rebellion by using political ambitions of Svidrigailo

ended in total failure. The Belarusian feudal elite fell into a second-rate social category. Its desire to be in the first category implied looking for family connections with Lithuanians or seeking Moscow's protection. In either case, this elite had to acknowledge foreign domination and renounce its own self-sufficiency. The Belarusian lands became a ground for colonial-type rivalry, initially between Lithuania and Moscow, subsequently between Poland and Russia.

The idea of the Polish-Lithuanian Commonwealth was met by Ruthenian nobility enthusiastically, as a chance to equalize Lithuanian influence. The new state quickly assimilated both Ruthenian and Lithuanian nobles into the Polish culture. Without a doubt the Commonwealth was an empire owned by the Poles. Attempts to stop the political decline of the Grand Duchy of Lithuania by the Radziwills in the 17th century via a union with Sweden, a powerful northern state, ended in failure.

During the great political turmoil of 1654-55 and Cossack and Muscovite invasions on the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Belarusian elites for the first time made an attempt at giving the Belarusian issue an international character. Colonel Konstanty Poklonski, seeking to protect the Mohylev region from robberies and assaults by Cossacks led by Hetman Ivan Zolotorenko, sought an alliance with tsar Aleksei Mikhailovich. Poklonski acted as a representative of the nobility of White Ruthenia, not that of Lithuania or of the Commonwealth. However, at that time Russia did not need any Belarusian enclave.

After the Cossack, Muscovite, and Swedish wars which lasted from 1648 to 1658, Lithuania essentially ceased to be an independent political force. The Polish nobility came to the conclusion in 1791 that such a fiction as the Grand Duchy of Lithuania was useless. The duchy's elites were Polish in thinking and speech. But the Poles did not foresee that the liquidation of the allied state would trigger vehement opposition to the incorporation from those Polonized elites. The state, which was drifting along the current of Polish politics, became a value in itself for its landed gentry. For this reason the Targowica Confederation conceded that Empress Catherine II of Russia would become a guarantor of the existence of the Grand Duchy of Lithuania. But the emerging Russian Empire needed Lithuania only as long as it took to incorporate it.

Following the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Orthodox Belarusians in Belarus became a promising target for Russification. In the western part of the country, where Roman Catholicism predominated, Polish influence was gaining strength during the entire period of the Russian rule from the era of Emperor Pavel I to the 1830 November Uprising. Even the Decembrists, who sought

to lay foundations of a national state (a sort of Russia for Russians), wanted simply to offer the western part of Belarus, which was inhabited by a Roman Catholic and Polonized population, to Poland.

Only following the January Uprising of 1863 Moscow began to treat this part of the former Commonwealth as a separate subject in politics. Western Russians, along with Great Russians and Little Russians, had to constitute one of the tribes of the Russian nation. For Orthodox elites, which competed with Roman Catholics, it was a very tempting vision. They acquired a powerful ally as well as prospects for official positions and authority in their own land. The Russian authorities, as well as all those who thought similarly to Orthodox Belarusian nobleman Michal Kajalowicz, were interested in maintaining the perception of Roman Catholicism in Belarus as an alien, Polish element.

The Belarusian national movement, which was born at the end of the 19th century, did not aspire to make the Belarusian cause an issue in international politics, as Ukrainians from Galicia strived to do with the Ukrainian cause. All political ideas generated by the Belarusian elites until 1915 did not go beyond the postulate of Belarusian autonomy within a democratic Russia. But even they were ridiculed as absurd, including by the most dedicated Russian democrats.

At the beginning of the 20th century, the Polish Socialist Party, particularly in ideas proposed by Jozef Pilsudzki, provided for some role of Belarus in Poland's political system, but looking at those declarations in retrospect, from a viewpoint of Pilsudzki's political practices in Poland between the two world wars, one can confidently conclude that those declarations were just time-serving tools in contemporary politics. But it was important that the Belarusian factor appeared as a topic in Polish politics and, at least in theory, was to perform some function. Belarus emerged for the first time as an issue in political schemes concerning the territory between Poland and Russia.

As for Ukraine, which until that time remained in a situation similar to that of Belarus, it was destined to play a key role in plans of the central powers, Germany and Austro-Hungary, to create a new order in East Europe. Separating Ukraine from Russia and including it into the German sphere of influence could radically change Europe's political map.

Germany also contributed to increasing the importance of Lithuania as a bridge linking Mitteleuropa with erstwhile Courland and Livonia. A part of Belarusian territory was to be sacrificed to satisfy the ambitions of political elites in Lithuania and Ukraine, the two states that were being projected by Germany as its allies. The existence of Belarus as a separate state was not foreseen.

After capturing western areas of Belarus and Ukraine as well as all of Lithuania in the summer of 1915, the Germans began to lay foundations for implementing their plans. The proposal of the Luckiewicz brothers in the autumn of 1915 — to recreate the Grand Duchy of Lithuania as a common state of Belarusians, Lithuanians, Jews, and Poles — was ignored by Germans, Lithuanians, and Poles. The Germans most likely did not believe that in an era of emerging nationalisms such a state could be viable. As for Poles and Lithuanians, they wanted to build their own national states.

The emergence of Lithuanian and Ukrainian state structures in 1917-18 prompted the Belarusian elites to follow the same path. But while Ukrainian and Lithuanian state-building efforts were backed by the Germans, the Belarusian People's Republic was born against their will. The Treaty of Brest-Litovsk in 1918 left Belarus within the borders of Russia, with a considerable chunk of Polesie incorporated into Ukraine.

The proclamation of Belarusian independence on March 25, 1918, resulted from both domestic developments in Belarus and the evolution of political thinking of some segment of Belarusian elites under the influence of failed attempts to gain acceptance to Belarusian autonomy within Russia (initially from the Provisional Government and subsequently from the Bolsheviks). However, the state without an army and allies did not stand any serious chance to survive.

For the powers deciding the future of European nations in Paris in 1919, Belarus was a new, upsetting problem, which could be resolved only with the participation of Poland and Russia. Had it not been for the Bolsheviks, the problem of Belarus would have been treated as a Russian domestic matter. However, the need to stop the advance of communism gave a go-ahead to the fulfillment of Polish imperial plans in the east. The easiness with which Poland captured western and central Belarus gave rise to the belief — not only among local landed gentry but also in the Pilsudzki camp — that there was no sense in taking into account Belarusian opinions. True, there were some local compromises, like that on education in the Minsk region, but more comprehensive resolutions were to follow after the war, which was conducted without Belarusians as a separate political subject. There were no signs that anybody from the Polish side intended to implement earlier federalist plans. On the contrary, from the very beginning a policy of incorporation was implemented, which in practice destroyed all structures that were promoting the Belarusian independence idea.

The Bolsheviks, who wanted to stop the process of breaking up the Romanovs' Empire (which was evidently splitting along ethnic borders in 1917-18), were

compelled to use the national cause as an important foreign-policy tool. By creating the subsequent mutations of the Belarusian Soviet Republic, they formally made Belarusian statehood an issue in international politics. Even though the borders and the political system of this state were tailored to meet the current political needs of the Bolshevik Party leadership, it was the Russian center of power that accepted Belarus's cultural and ethnic distinction for the first time.

At that crucial time in European history, a sovereign Belarus was needed by the states that were being created under similar circumstances and whose future was equally uncertain as that of Belarus — Ukraine, Lithuania, Latvia, Armenia, Georgia. Belarus was most urgently needed by Ukraine, which was attacked by Bolshevik Russia from the east and had to make compromises with Poland in the west by surrendering a part of its territory and several millions of compatriots in Galicia, who incidentally were the most devoted supporters of Ukraine's statehood. The government of the Ukrainian People's Republic, while being in a difficult situation, was ready to financially support Belarusian statehood.

In post-Versailles Europe, the League of Nations demanded that the Polish authorities grant some measure of autonomy to Ukrainians in Galicia. Ukrainian protests against Poland stirred the diplomacy of the British Empire, in which subsequent prime ministers concocted plans to release the eastern part of the continent from communism. Great hopes were pinned on the development of Ukrainian separatism.

As for the rights of Belarusians in Poland, or just the sole right to cultural autonomy, there was no one in Europe to voice them. Belarusian protests against discrimination were treated by the League of Nations, in line with the Polish authorities' intentions, as intrigues by forces linked to the Comintern. Some problems for Poland in the 1920s were posed by Soviet Belarus, where the Belarusianization of public life aroused sympathies of Belarusian activists in the Polish Second Republic. Those sympathies were followed by a will to act toward uniting western Belarus with the republic ruled by Belarusian communists. In the Bolshevik hands, the Belarusian SSR became an extremely efficient tool for influencing the domestic situation in Poland. But the massacre of national intelligentsia in Soviet Belarus in the 1930s became a signal for the authorities in mid-war Poland to resolve the Belarusian problem in a more radical way. By the end of the 1930s, all organized forms of Belarusian public life in the Second Polish Republic actually ceased to exist. The government even managed to turn the Orthodox Church into an executor of its assimilation plans.

In the second half of the 1930s, the political interests of the German Third Reich coincided with those of the nations that felt themselves wronged or discriminated against in post-Versailles Europe. Germany offered hope for Polish Ukrainians and Belarusians as well. Belarus as a political issue was needed by Germany in its policy vis-a-vis Poland and the Soviet Union. The Polish government, which liquidated Belarusian public structures in its country, was unable to prevent the formation of anti-Polish and pro-German Belarusian organizations outside its borders. That also could not be prevented by the Soviet government, which turned Belarus into a purely geographic and ethnographic concept by the end of the 1930s. In the early 1939, the government of the Third Reich supported the creation of various organizations of Belarusian emigres — for instance, the Belarusian Registration Commissariats. Their official aim was to integrate Belarusian groups abroad, but an unofficial one was to prepare Belarusian emigres for their future mission in the east. In January 1939, the Belarusian Post of Trust (Vertrauensstellung) was set up. Its goal was to bring Belarusians living in the Third Reich closer to one another and facilitate their contacts with German government officials. The post was headed by Prince Leon Sapieha, a retired German colonel, who was also the head of the Belarusian People's Republic's diplomatic and military mission in Germany.

The Belarusian factor became a political element in Germany's preparation for war and the construction of a new order in Europe. German scholars studied Belarusian problems on both sides of the border set by the 1921 Treaty of Riga with no less intensity as Ukrainian ones.

Without a doubt, the Germans treated the Belarusian issue in a purely instrumental way. No materials have been published so far to convincingly support the thesis that Germany had some plans to create a Belarusian state, even a puppet one. The Germans fostered illusions among Belarusian national activists, offered them posts in the administration and police, but mercilessly liquidated those who attempted to do anything outside the framework of war collaboration (the case of priest Vincuk Hadleuski is an apt example). The All-Belarusian Congress at the end of June 1944, too, cannot be perceived as an event contributing to the fulfillment of Belarusian expectations. It was an attempt to build an anti-Soviet structure that could somehow slow down the advance of the Red Army westward.

In 1939, looking for ideological excuses for the building of a new empire, Moscow once again became the exponent of the „will of Belarusian people.” In 1939, Soviet Belarus expanded by incorporating such western areas that had never been dreamt of by even the most radical among Belarusian national activists. In negotiations with his allies during the war, Stalin obtained their consent to draw

the border with Poland according to an ethnic criterion. In addition, Belarus as a separate state entity became a founder of the United Nations, along with Russia and Ukraine. But this fact was fully symbolic — after 1945 Belarus became one of the strongest constituents of the Soviet suprastate.

During the subsequent several decades, nobody in Europe or the world envisaged free Belarus or the collapse of the Soviet Union, because there were no prerequisites for that. It was the Soviet Union that created events on one-half of the globe, including the creation or destruction of states on all continents.

The only exception was the magazine „Kultura,” which was published in Paris since 1954 by Polish emigres under the editorship of Jerzy Giedrojc. By taking this step Giedrojc made many enemies among Polish emigre circles, but he simultaneously inaugurated a historic turn in Polish political thinking. During several decades Polish intellectual elites were getting used to the vision of the „Kultura” editors, who argued that Poland’s independence was contingent on the attainment of sovereignty by nations living in the immediate neighborhood of the Poles. In order to encourage Lithuanians, Belarusians, and Ukrainians to try getting rid of the Moscow control, the logic of this vision implied that Poland should give up all the ethnically non-Polish areas that were in the Polish state before 1939.

It is difficult to say to what extent similar conclusions reached by the Polish anticommunist opposition were made under the influence of „Kultura.” After the great political change of 1989, the idea of supporting pro-independence movements in neighboring Soviet republics was generally accepted among Polish political elites. However, representatives of subsequent governments of the Third Polish Republic were not ready to engage themselves in processes taking place behind the eastern border, let alone to make sacrifices, even such as logistic or material support for opposition groups in those republics. Political elites in Poland, as well as those in Europe, watched the process of disintegration of the USSR with apprehension. However, in contrast to Europe, a significant part of the political class in Poland boldly accepted the creation of new post-Soviet states, seeing them as a buffer separating Poland from its eternal rival and enemy — Russia.

However, such an attitude was not characteristic of Polish intellectual circles. At that time, publications about Belarus and Ukraine were predominantly slighting and mocking in tone, sometimes even insulting. Many publications in Białystok-based press left one with the impression that contemporary Belarus posed a greater danger to Poland than the Soviet Union in the past. An article about the Home Army in a Belarusian literary magazine could trigger an avalanche of polemical responses and political speculations about the policy of post-Soviet Belarus.

In August 1991, almost all European countries recognized the sovereign state of Belarus. This general recognition of Belarus in 1991 definitely did not result from diplomatic activities of the Belarusian authorities, which were extremely incompetent. For several decades Europe had lived under Soviet threat. All the new political entities that emerged as organized structures on the ruins of the empire, including Belarus, symbolized a safer world. Europe accepted each newly formed state in the east, provided it did not intend to make troubles and declared to build democratic structures. Belarus was doubtless becoming such a state. The withdrawal of nuclear weapons from Belarus and Ukraine extended the sphere of security in Europe. The control of nuclear arsenal remained in the hands of Moscow, toward which the West had worked out special rules of behavior.

The political emergence of Alyaksandr Lukashenka in 1994 somewhat distorted the image of East Europe as an area heading for democracy, free market, and prosperity. Projects oriented toward reviving various ties with Russia stirred fears primarily in Poland and Lithuania. In Belarus the logic of the Soviet political system was reinstated within just a few years. At the same time, this system has preserved a wide degree of economic freedom and significant intellectual liberties.

Today, nobody in Europe questions the need for the existence of Belarusian statehood, but each political center in Europe needs a different Belarus. For Poland, the least advantageous scenario would be Belarus as an extension of the Russian political and military area or, in other words, as an extension of Russia itself. Judging by actions undertaken by various Polish decision-making centers, the optimal scenario for Warsaw would be Belarus that is politically attached to Poland or the West and territorially separates Poland from Russia. I think that under such a scenario even the current political system in Belarus could be categorized not as a dictatorship, but a particular, limited democracy, given that there are still elections staged in the country, and even with several candidates vying for the post of president.

Germany, as perhaps most countries of the old European Union, is not particularly scared by the vision of Belarus remaining in the Russian sphere of influence. However, this part of Europe feels some discomfort because of violations of democratic principles and human rights in Belarus. It is the problem that permanently obliges Europe to express its position and make some gestures toward both the opposition and the regime. Verbal criticism, symbolic support for the increasingly weak opposition, and refusal to receive officials of the Belarusian regime is the maximum that Europe can do. But even these measures sometimes are deemed too radical. From time to time Lukashenka receives signals of Europe's readiness

to legitimize his particular political system in exchange for softening his methods of dealing with the opposition and showing at least formal respect for democratic principles, particularly freedom of media. But the current situation testifies that Europe needs Belarus more than Belarus needs Europe.

Europe, particularly Germany, needs Belarus as a stable and safe transit route for goods shipped from Russia and to Russia. Belarus under the Lukashenka rule guarantees this transit. For this reason, the countries that determine EU policies will actually not make any efforts or, let alone, sacrifices toward changing the internal situation in Belarus, because it is difficult to know beforehand what consequences may follow for this strategic east-west route. From an ideological point of view, undoubtedly Europe is sincerely interested in democratizing this part of the European continent. Assurances about moral support for all those opposing the Lukashenka power system will remain Europe's basic standard in dealing with Belarus.

The problem of Russification or destruction of national culture by the Lukashenka regime does not stir any emotions in Europe. For ordinary Germans or ordinary Czechs who seek to speak English better than their native languages, Russian-speaking Belarus is quite a natural phenomenon. In a world striving to globalization, the loss of cultural identity is not perceived as a censurable development.

Even as a partly sovereign state, Belarus is currently an element of the relatively stable political system in Europe. I think that the liquidation of Belarus's sovereignty and its incorporation into Russia, as proposed by Russian President Vladimir Putin several years ago, would upset this stability. Europe as a whole — mainly because of security considerations and its opposition to the idea of restoration of a post-Soviet empire — is interested in the continual existence of Belarus, even in its present form.

Ukraine, too, should need a sovereign Belarus. This need, as that in 1918, is implied not by political sympathies or cultural and civilizational affinities of both nations, but by their geopolitical location. Sovereign Belarus is a significant guarantee of Ukraine's own sovereignty. However, there have been very few gestures from Belarus's southern neighbor signaling the need to build mutual relations based on a common policy with regard to both the East and the West. After the death of Ukrainian politician Vyacheslav Chornovil, nobody has seriously considered this aspect of Belarusian-Ukrainian relations. It is certainly easier to put into practice a pro-Russian configuration with the participation of Belarus and Russia, but such a configuration is possible only after Ukrainian political life is dominated by the camp of Viktor Yanukovych or someone similar to him.

A semblance of sovereign Belarus is also necessary for Russia. Belarus as a formally sovereign state played an important role in Russian foreign policy in recent years. With the help of disreputable Belarus, Russia could support Iraq for a long time (now it supports Iran in the same way), influence Venezuela's policy, and sell weapons to countries under arms embargo. Quite recently, by exposing a network of Polish spies in Belarus, Russia's Federal Security Service demonstrated to the world that Warsaw's policy threatens stability in Europe.

Contrary to appearances, Russia also needs a foreseeable Belarus, where Russian interests could be properly secured. Banks, oil refineries, gas-pumping stations owned by Russian concerns need a stable political environment in order to bring profits. Such an environment is guaranteed by Lukashenka. For the time being, the opposition cannot provide such guarantees but, according to press reports, part of this opposition is already being prepared to perform such a potential role.

It seems that there is a sort of agreement in both the West and the East as regards the assessment of Belarus's status in Europe. The country's most important values are its stability and transit security. As for the ruling regime, it is not so brutal as to demand its change. Arguably, Poland is the most interested in changes in Belarus, also because of a sizable Polish minority in this country. President Lukashenka does not allow to treat Belarusian Poles in a different way than he treats the remainder of his compatriots, and this arouses strong emotions in Poland.

Translated from Polish by Jan Maksymiuk

РЭЗЮМЭ

Прафэсар Універсытэту ў Беластоку Яўген Мірановіч разважае пытаныне, ці патрэбна Эўропе Беларусь. Або Эўропа ёй.

Яго роздум бярэцца з таго, што Беларусы – адзіная нацыя ў Эўропе, якая не выяўляе істотны тэндэнцыі да інтэграцыі з шырокім съветам. Жыве на ўзроўні правінцыянае губэрні Расеі. Вынік гэта шматгадовай каляніяльнай залежнасці Беларусі ад Польшчы, а найбольш ад Расеі як краіны трагічна адсталай ад цывілізацыі. У сучасны момант Рэспубліка Беларусь мэнтальна знаходзіцца на ўзроўні „бананавай рэспублікі”, цалкам праглынутая расейскай нізакаланіяльнай псыхалёгіяй (татальнай русыфікацыя, падатлівасць маскоўскаму нацыяналізму).

У савецкіх традыцыях усё беларускае падлягае афіцыйнай маргіналізацыі ды звыроднеласыці. Беларускасць рэдукаваная да расейскага рэгіяналізму, а прэзідэнт Лукашэнка лічыць сябе нечым накшталт запасовага кандыдата ў агульнарасейскія презыдэнты, быццам губэрнатар Камчаткі.

Беручы пад увагу лёгіку грамадзкага разьвіцця, трэба думаць аб вырастанні новых пакаленняў, якім Рэспубліка Беларусь будзе бацькаўшчынай; бацькі з падкаляніяльным складам душы адыйдуць у замагільны нябыт. У маладабеларусаў народзіцца жаданыне эўрапейскасці. Тым большае, што гісторыя Беларусі ўяўляе сабою інтэгральную частку Эўропы, пачынаючы ад сярэдніх вякоў. Літаратура Беларусі аперадзіла маскоўскую; равесная польскай.

KAMUNIKAT.org

Yury Vashkevich
Юры Вашкевіч

Europe or „Asiope”?

As a contemporary Belarusian author has stated, Russia belongs neither to Asia nor to Europe but rather makes up the seventh continent, a world of its own¹. How is it to be defined then? Would the term „Asiope” be acceptable? Squeezed between the West and the East, Belarus has to decide which of these worlds and traditions it will belong to. What is at stake here is the future of both the nation and the state.

Prior to the disintegration of the Soviet Union, Belarus had not shown aspirations towards forming an independent state and in the Gorbachev referendum the majority of its population voted in favour of maintaining the Soviet Union. Thus independence, as it were, just happened to the country, which, practically for the first time ever, had to face the problem of making its own choices concerning its own future. In fact, to this very day, Belarusians still find it quite difficult to become used to living in their own independent state. This attitude stems both from their history, as well as the fact that, unlike other Soviet republics, Belarusians generally did not perceive themselves as a colonized nation.

¹ Акудовіч В., *Код адсумнації (Асновы беларускай ментальнасці)*, Minsk 2007, p. 85.

As Marius Ivaškievičius, a Lithuanian writer, comments: „Under the Soviet Union, Lithuania was a country where people shared a secret. Deep down in their hearts they all knew that they could lead better lives and that they were more hard-working than they seemed. One might say that Lithuanians saved their energy, kept waiting for the right moment and, in the meantime, did only as much as they were required to. This was a secret that bound them together.”² No conviction or bond of this kind had ever been a part of Belarusian experience. Nor did people wait for anything better to happen, so, more often than not, they performed as best they could, or at least very well, and widespread cases of underachievement should be attributed exclusively to personal motivation. Most Belarusians did not really look forward to independence, and, as such, it did not constitute an important value to them.

In fact, not much has changed in this respect as there is still little correlation between national pride and the achievements of the independent state. An unlimited-option multiple choice survey question: „If you are proud to be a citizen of Belarus, what exactly is it that you are proud of?” prompted the following answers: good country and people (40.3%), this is my homeland, the land of my ancestors (24.6%), culture (6.9%), high level of economic development (5.4%), strong government (4.7%), independence (2.2%) (*sic!*), other (3.7%), hard to say (2.4%). As indicated by these results, the first two options make up as much as 65% of all the answers, and it is only 8.1% of Belarusians that are proud of their independence and their own culture³.

Thanks to socio-political stability that Belarus enjoyed from the 1960s, the population of this Soviet republic was increasingly convinced of rapid positive changes in their lives. Indeed, after the Second World War the country’s economy grew and the living standards improved. In the 1970s, those who still remembered the atrocities and abject poverty of the Stalinist period had reasons to take pride in the achievements of their republic. What they did not have, however, was a different benchmark against which to form a judgement of the situation. On the other hand, the same period was characterized by a severe crackdown on all manifestations of Belarusian national identity and the late 1960s and early 1970s saw the final Russification of the educational system.

² Ivaškievičius M., „Gdy wyłapią białe amury”, in: *Nostalgia. Eseje o tęsknocie za komunizmem*, Czarne, Wołowiec 2002, p. 48.

³ „Каб любіць Беларусь нашу мілую...”, *Наша піва*, [no. 26], 15 July 2005, p. 14.

As seen by most Belarusians, social, economic and cultural progress stemmed from the development of the Soviet system and „the great Soviet fatherland”, a world power, became the symbol of prosperity and stability. Unlike Lithuania, Ukraine, Georgia or Russia, Belarus did not have any serious dissident circles until *perestroika*. Consequently, what gave rise to the new state was the disintegration of the Soviet Union rather than a rebellion against it. It was not pressure from the people, opposition and intelligentsia, but the forced reaction of the political leadership to the Moscow politics, and the need to adjust to the new situation, that should be identified as the main factors prompting a political transformation in the republic. Political changes in Belarus in the early 1990s resulted mainly from the developments in the neighbouring Soviet republics and were fully controlled by the communist establishment. Between March and August 1990, Lithuania, Latvia, Estonia, Russia and Ukraine declared their independence, thus creating an entirely new political situation, which forced Belarusian leadership to act accordingly.

Still, Belarus was the only newly established post-Soviet state that showed so much initiative to integrate with Russia. According to a popular, patriarchal belief, the powerful eastern neighbour was still regarded as a metropolis, a substitute for the Soviet Union. As well as this, there was also a widespread mistrust of independence since both the society and political establishment shared a deep conviction that the Soviet Union would be revived soon. Belarusian authorities hoped that the former ties between the two countries would be reestablished, and that Russia would soon have a government promoting the full integration and, eventually, incorporation of Belarus. As seen by the people, Belarus still remained a Soviet administrative unit and a geographical region rather than a separate cultural, historical or ethnic entity.

The 1991 defeat of the Belarusian Communist Party came as a surprise to the Belarusian governing elite. The entire power was transferred to the Supreme Council, the Belarusian Soviet parliament, dominated by communist-nominated factory and *kolkhoz* directors, who were neither prepared nor happy to run an independent state. Furthermore, political opposition groups did not have a large membership or influence and the first two years after independence revealed divergences between their views. This situation enabled the old communist establishment to gradually regain their influence. Having quickly mastered the new rhetoric, they duly paid lip service to the democratic process and independence, but in fact remained faithful to their Moscow-oriented principles and were far from making any plans to grant the society democratic control over the country. The result was an almost immediate (1992) drift towards Moscow, a hardly surprising reflex action going back to

colonial times. Typically, it involved a lack of initiative, an inability to make decisions and a submissive waiting for instructions from the centre. It might be said that it was quite a unique example of a newly independent, post-colonial state that was ready to give up its independence in return for illusory „integration”.

The Soviet establishment fully controlled the entire scope of transformation, which proved to be the crucial problem for Belarus's emerging independence. The new elites were held back from running the state affairs, while most of the society adopted a passive wait-and-see approach. Such a situation stemmed directly from the communist system whereby any partnership between authorities and citizens had been rejected and it was the former that held a dominant position over the latter. As a result, the decision-making process was entirely bureaucratic, which manifested itself in numerous licences, certificates and permits. The system that required constant waiting, humility and submission to the authorities had become a generally accepted social norm. In this state of affairs, any initiative, independence or self-government, which form the basis of a democracy, did not stand a chance. The mechanisms of democracy were perceived as too complex and alien, democracy was, therefore, generally regarded merely as an imperfect tool to exercise authority. Moreover, after the fall of the Soviet Union, democracy (not without propaganda) became strongly associated with decline, instability and economic collapse. Hence, the very system that the Poles had been opposing seemed a perfectly natural way of governing a country to the Belarusians.

Thus, democracy and independence proved to be too complicated to handle and too hard to grasp even for the elite. To most people, both became closely connected with corruption, empty shelves in shops, exorbitant prices and a life of hardship. Drawing on the experience of this period, it has to be said that the overwhelming majority of Belarusian society would be ready to support only such political changes that bring a direct improvement of their own economic situation, be it only a populist propaganda campaign. On the other hand, the banner of democracy is immediately associated with informational chaos and the fall of communism, the system that people were so much used to and that suffered such a dramatic fall.

The combined effects of the economic crisis and rapid social changes (*perestroika*, relative independence of the media, criticism of the communist system, introduction of a market economy) resulted in the collapse of the uniform system of generally accepted norms and challenged the established social order. While previous patterns of behaviour no longer applied, new ones had not emerged yet. Consequently, the people felt increasingly lost and uprooted.

Although after 1996 forging closer ties with Russia became the main issue on

the Belarusian political agenda, the real pace of integration proved to be quite slow. On an economic level, the difficulties stemmed from the differences between the two systems and the fact that, unlike Russia, Belarus had not introduced free market reforms. Moreover, there were many conflicts of interests in some specific areas regarding monetary union, the prices of Russian raw materials or the introduction of the same customs duties for a third party.

The effects of political integration do not look much more impressive either, even though both countries have succeeded in signing hundreds of agreements on the issue within the last ten years, and a number of structures have been created: the Russo-Belarusian Commonwealth (2 April 1996), the Union of Belarus and Russia (2 April 1997), the „United States of Russia and Belarus” (December 1999). Under the terms of the latest and most forward-looking one, both countries were to harmonise their foreign and defence policies, while, at the same time, they would maintain their independence and territorial integrity, retain their respective political systems, constitutions, state symbols and UN membership. Such a solution seemed unrealistic from the very beginning, suggesting that its main aim was to achieve propaganda or that it was motivated by some other covert intentions. It is obvious that legally it is not possible to form one „united state” and keep the full, internationally recognized sovereignty of its member states at the same time.

The so-called integration with Russia was, and to a certain extent still is, a part of the strategy aiming at a concentration of power. In this context, relations between Belarus and Russia are instrumental in forming a system of unlimited authority in Belarus. In its early days, it was „integration” that enabled the Belarusian leadership to win the support of the Russian political and economic elite in the power struggle at home. Economically, preferential treatment helped to preserve some elements of the communist model and saved the country from plunging into destabilisation. It also stifled growing social discontent, as well as minimised the effects of international isolation over human rights violations. However, most of the agreements of the period were not implemented, which is hardly surprising given the fact that they were far from realistic in the first place.

Since 2003, the new integration initiatives have seemingly maintained the *status quo*, but in fact Belarus and Russia have often been at odds and tensions between them have been visibly mounting. The reason behind this is that the Belarusian leadership has been trying to speed up the implementation of the 1999 agreement, which was somewhat rashly signed by President Yeltsin. The document made Belarusians a part of the Russian political scene, as its provisions introduced common citizenship and elections to the „united states” institutions. With Putin’s

ascent to power this conflict of interests between the two countries has become more apparent. The new president is more interested in subordinating Belarus than in continuing a fictitious integration process. Consequently, Moscow has considered a revision of the treaty, particularly the clauses regarding the possible change of the constitution and setting up common institutions. Instead, the Russian intention is to introduce its own currency in Belarus and take over the most attractive sectors of the Belarusian economy. This divergence of interests has given rise to a long-simmering conflict which has had its occasional outbursts. As indicated by the dispute over the vision of the „united states”, the Belarusian president and his associates are not prepared to give up their power to Moscow. On the other hand, Russia has no intention of treating a considerably smaller country as an equal partner, nor does it plan to pursue integration on disadvantageous conditions. What the Russian strategy is more about is a steady economic expansion which would automatically entail political subordination of the neighbour.

It goes without saying that Polish relations with Belarus have been less intensive than those with Lithuania, Ukraine or Russia. Since Polish diplomatic activity prior to the 1994 presidential elections in Belarus conformed to the same pattern, it cannot be explained only by a critical attitude towards the regime. What is at the basis of such a situation is the fact that the history of mutual relations has not really become a part of public consciousness on either side. Neither has it been dramatic in any way or stirred any strong emotions, which is very much unlike the case of relations between Poland and Lithuania, Ukraine and Russia, where the countries and nations have carried a burden of a troublesome, not infrequently tragic, legacy of the past. The paradox of history is that, in the opinion of Polish political circles after 1989, establishing new relations with sovereign Lithuania, Ukraine and Russia was clearly much more of a challenge and was therefore regarded as considerably more important than establishing ones with independent Belarus. One of the reasons why history does not record any serious Polish-Belarusian conflicts is the relatively late development of Belarusian national identity. Consequently, there has never been a major clash between the two nationalisms, at least not to such an extent as was the case with other neighbours of Poland.

In the early days of Belarusian independence, Tadeusz Konwicki expressed an interesting opinion which is an example of the favourable attitude Poland had towards its neighbour at the turning point of its history: „...there is not any kind of hostile public feeling against Belarus. It is the years of common history and culture we shared that created a specific background to our relations. ... At this particular point in time, Belarusian nationalism has to become increasingly more

aggressive, dynamic, or even to some extent expansive, so as to give Belarusian identity, which, owing to a number of historical reasons, is still weak, a chance to emerge in its full shape. At the moment, much to my despair, Belarus resembles a man who has not been resuscitated yet, whose regular heartbeat we still cannot really feel. ... Nationalism has to play its full part in order to make it possible for Belarus to function as a nation and a state. It would be a state with its own history, its own culture, its own, be it even modest, contribution to the European achievement (here, we could consider for example the contribution that Belarus made to Polish culture)”⁴.

It should be stressed that after 1989 Belarus found itself in a much more difficult position than Lithuania and Ukraine. Without the tradition of modern statehood of the former, or a strong national movement as in the western regions of the latter, it needed considerably more assistance. In the early 1990s, for reasons beyond comprehension, both Poland and the West were only vaguely aware of the situation. This raises the question of the prospects for Polish-Belarusian relations. The current state of internal affairs adversely affects the international position of the country and results in its isolation. Consequently, there is a widening gap between Belarus and the highly developed countries, as well as its fast-growing neighbours. This growing divergence between the level of socio-economic development in Poland and Belarus could affect the general situation, as an increasingly backward country just across the border would work to Poland’s disadvantage. Given the geographical proximity, Poland will be more vulnerable than other members of the enlarged European Union to possible dangers from the east.

Therefore, it would be logical to expect that Poland would make an effort to counter this process. It goes without saying that Polish potential in this respect has been enhanced since its accession to the Union. This more dynamic pace of economic development will be conducive to looking for new markets, for example in Belarus, which will, in turn, intensify economic ties between both countries. At the same time, there are more and more symptoms of a changing attitude towards Belarus among the most highly developed countries. The issue that is addressed most frequently is the need to apply new and more effective measures that would make the Belarusian authorities conform to European values and internationally recognized democratic standards

⁴ Tadeusz Konwicki, an interview with Teresa Zaniewska, „Moje oczy pełne są Białorusi”, *Gazeta Wyborcza*, 27 July 1993, [no. 173], pp. 10-11.

Hence, the economic, social and political changes brought about by the Polish accession to the European Union will influence its relations also with those neighbouring countries that are not EU members, including Belarus. However, it should be noted that EU enlargement will not be an ultimate factor in bilateral relations with other countries. In fact, they will still depend on both Polish and Belarusian commitment to the development of mutual contacts and the changes will only provide new conditions for foreign policy making.

In most post-Soviet states that decided to take the path of reform, its initial stage was characterised by an instinctive popular rejection of the new social order. In the political and ideological context, this tendency manifested itself in preserving the remnants of the Soviet system. It was in Belarus that this process was most noticeable and it developed to become dominant in the country's politics. What was more, it shaped the very form of the Belarusian political system. Politically and ideologically, the very core of the present-day Belarusian regime is essentially Soviet, which is manifested not only by the nostalgia for the period that is about to become history. More importantly, every effort is being made to stop the democratic process at any price and to reinstate the basic elements of the Soviet system in a modified form.

The Belarusian regime could be described as a Soviet-type personal dictatorship with a clearly totalitarian inclination. This super-presidential state is characterised by the ultimate concentration of power in the hands of an authoritarian ruler who has the prerogative to issue decrees equal in force to the acts of parliament, to dissolve the parliament, to nominate and dismiss members of the government, judges and heads of local authorities in any way he sees fit. The president is the ultimate source of power and has instruments for making the final political decisions in practically all areas that might be of importance to society. The position of all other subjects in the state hierarchy is the direct function of president's trust and support, as well as personal loyalty to the head of the state.

Although the regime keeps up appearances, holds ostensibly democratic elections and declares political pluralism, at the same time it imposes such severe legislative restrictions that the genuinely democratic vote which would involve a real choice between candidates, or might lead to the change of government, is practically impossible at all. Just as in Soviet times, most people regard elections as a purely technical process, a ritual of allegiance to the state, whereby they formally support the authorities that have already been elected. Elections and referenda have become a complete farce seemingly legitimizing the authorities and thus have utterly

compromised and discredited the very basic rules and institutions of democratic society. A widespread disregard for law and order in everyday life stems from the conviction that the law reflects an imaginary, fictional world, completely detached from reality. Consequently, it seems naïve to conform to legal norms which are ignored even by the legislators themselves, who need the law merely to maintain an impression that Belarus is a country observing legal standards.

The reasons for this state of affairs are to be found in the peculiarities of socio-economic development of the country throughout the 20th century. Compared to all other European republics of the former Soviet Union, Belarus was the one where the ideas of civic society and national independence made the least impact. This situation could be explained by a number of factors such as mass repressions between the 1920s and 1950s, a devastating war, placing settlers from the east in the governing bodies and managerial positions, total Russification and Sovietisation. All of these processes not only caused irreversible changes in everyday life and social structure, but also broke the historical and cultural continuity of the national identity, which had been quite weak even without such blows, thus resulting in its dramatic decline. An overwhelming majority of the people, intelligentsia, and, certainly, the political establishment, did not regard the Soviet rule in Belarus as an alien power, but rather as a glorious chapter of their own history. For example, Piotr Masherov, the First Secretary of the Belarusian Communist Party, largely responsible for uprooting Belarusian identity in the 1960s and 1970s, is still held in high esteem and his memory is cherished to this very day. Unlike in the Baltic States and some other Soviet republics, members of the Soviet secret police force were not regarded as agents of an occupying power. The political establishment did not have any experience in governing an independent state and the idea of functioning without instructions from Moscow was beyond their concept. Thus, Belarusians were among the most Sovietised people in the entire Soviet Union.

Unlike in other newly established European post-Soviet republics, in Belarus there was no change of political elites after independence and the old party and Soviet establishment remained in power. The core of this group had made their way up under the Soviet Union and their manner of exercising authority resembles that of temporary rulers stimulated by short-lived motivation rather than a long-term perspective. What they are really preoccupied with is their own political position in the here and now, and not the actual development of the country. Owing to a deficiency of national consciousness, a servile mentality in local officials, an anxiety over competition in a free market environment and a fear of losing power, the political establishment has in fact rejected the policy of structural reforms.

Consequently, reforms are carried out only to an extent which is acceptable for the ruling class, or when concessions are necessary. When Lukashenka asked the members of his new government: „Do you know what a market economy is? Can you work in a free market environment?” the answer was a strong „No.” When he asked: „And do you know what a centrally-planned economy is?” what could be heard in reply was an equally firm „Yes”. „Well then,” said the president, „we are going to build what we know.”⁵

In the 1960s and 1970s, Belarus had by far the highest proportion of urban population among all the republics in the USSR*. The overwhelming majority of these people were first-generation city dwellers who found it difficult to adapt satisfactorily to the new environment and culture. Uprooted from their former social milieu and rural life, they were susceptible to populism and empty promises. They perceived their migration as making a step up the social ladder, which, in their opinion, they owed to the communist system. For the vast majority of Belarusian people, freedom and civil rights simply were not an issue. Having lived in servitude for the last few generations, they did not have any awareness of these concepts at all and did not see the totalitarian system of the country as an impediment.

Looking closely at the present-day Belarusian society, one can notice that it is composed of two parts of very unequal proportion. The smaller one consists of those who have a sense of their Belarusian national identity, are convinced that their nation has its own interests and have a high regard for Belarusian statehood. The remainder of the population feels indifferent to national concerns. The largest group among them holds the Sovietised, village mentality. Born as Belarusians, they have forgotten about their ethnic roots and do not know their own history but just cultivate some local customs. They see themselves as Russian-speaking locals and identify themselves with the place they come from and not with the entire nation or state, whose value they do not appreciate. In fact, it looks as if there were two nations within the same ethnic community: Belarusian, cultivating its own language, culture and traditions but making up only a small minority of the population, and quasi-Belarusian, a Russified majority which has lost its national character but has a sense of belonging to a particular locality and a vague idea of its ethnic and historical descent. Consequently, what should be identified as the problem of Belarusian society is not the lack of a sense of belonging to their

⁵ Федута А., Лукашенко. Политическая биография, Moscow 2005, p. 202.

* For example, Minsk grew from about 600,000 in 1962 to 1.6 million in 1989 and now has about 2 million inhabitants.

own country or perceiving themselves as a separate entity, but rather the lack of a uniform concept of what Belarus and Belarusian nation in its historical and political perspective really is.

At this point it seems worthwhile to consider why the paths of Belarus and Ukraine, two East-Slavic nations that used to be so alike, have recently diverged so dramatically. Since independence, Ukraine has been relatively successful in developing a civic culture and independent mass media; elections have mostly conformed to democratic standards, opposition parties have been steadily improving their position and the Ukrainian Supreme Council has always been a parliament in the full sense of the word. The country has also actively consolidated its national identity, a process which involved providing an environment conducive to the development of the Ukrainian culture and language, as well as making Ukrainian the only official language of the administration and the educational system. Added to this should be noted the fact that in Ukraine former Eastern Galicia has played a role similar to that of Piedmont in the Italian process of emancipation. Another point is that reforms and investments have fostered the development of a market economy and Ukrainian-owned business enterprises. Last but not least, Ukraine boasts a considerable number of non-government organizations working in a country which, for years now, has been open to contacts with the outside world.

However, any developments of this kind are unheard of in Belarus. Since 1994, the democratic process has been practically brought to a standstill, civic society has been stifled and the influence of the Belarusian language and culture has been systematically limited. Unlike Ukraine, Belarus does not have any independent media, a free press is almost non-existent and, what is left of it, is subject to persecutions and gradual liquidation. With the division of power in disregard, the National Assembly is more of a façade than an independent legislative body. Moreover, without economic reforms or real privatization, the business sector has found itself in a bad state and a stable business class has not really emerged as such. Neither is there any large business that would see its own interests convergent with the development of democratic institutions. Compared to Ukraine, Belarus is subject to a much stronger Russian economic, political and mass media influence. As well as this, most Belarusians still want to keep close ties with Russia. Belarus has decided to follow the path of integration with its eastern neighbour (and formed the Union), while Ukraine is trying to maintain a balance between its relations with Russia and those with the European Union, at the same time declaring its long-term perspective of joining the EU and NATO. Another factor is that Ukraine has preserved the memory and kept the tradition of its own statehood (*Sicz, Sitsh*),

whereas the tradition of the Grand Duchy of Lithuania is hardly a part of the public consciousness in Belarus.

The danger of the Belarusian form of government lies not so much in the fact that for years it has been consistently strengthening a personal dictatorship, but rather in the fact that it has been shaping and consolidating a distinct system of social institutions and its own political tradition. Consequently, a conceivable transfer of power might not necessarily entail the transformation of the entire system. Should a new leadership be very different from the present one, which is highly unlikely, it is rather doubtful whether it would bring any major, rapid changes in the hitherto established political *modus operandi* adopted by the establishment and accepted by the majority of the population.

When it came to the promotion of Soviet culture, Russia was the source of new texts and cultural patterns and Belarus remained in the position of their recipient. As a result, in the late 1980s, the process of Russification reached a point at which the number of Belarusian speakers diminished dramatically. After independence, the country continued to function within the Russian media orbit and failed to successfully create its own. Instead, Belarus chose the easiest way and simply adopted a foreign cultural heritage at the expense of its own one. In this way, it has become a classic example of a culturally dominated country, whereby a nation comes to perceive its own „lesser” culture as „less valuable”, „second-rate” and one with „no prospects”. What such a position results in is a compliant adoption of someone else’s perspective, an acceptance of imposed criteria and stereotypes, as well as a replacement of the nation’s own self-image with a foreign, usually negative, one.

The Belarusian deficiency complex is conditioned by historical developments. For decades, Belarusians have been made to see themselves through someone else’s eyes in someone else’s mirror, and to assess themselves against foreign criteria. This is very much unlike Lithuanians, Latvians, Estonians, Slovaks or Ukrainians from the western regions, none of whom have any complex about „the great Russian culture” whatsoever, be it even a hundred times „greater” than theirs.

The Belarusian revival of the early 1990s never grew strong enough to become a major cultural movement and the country is still a recipient of Russian cultural trends. The policy of promoting Belarusian language and culture launched after independence was stopped abruptly in the mid-1990s. It was then that Russian was introduced as the second official language and the new law stated that Belarusian

„and/or” (*sic!*) Russian be used. Even the Soviet authorities had never dared to do it this way.

With no real language barrier between the two countries and no major funding for its own culture, Belarus is in fact a province on the periphery of Russia. Self-isolation from the international, also cultural, community makes an impact in this respect as well. Just as in the Soviet times, Belarusian television, radio, publishing houses and almost the entire press are kept under control of special bureaucratic institutions, which also have the power over the „ideological” aspect of all the media. There is no free market here as it would pose an immediate threat to this total state control over the sector. It is this ability to maintain the state monopoly of radio, television and large circulation newspapers that stands prominently among the factors enabling the regime to remain in power.

As well as this, the authorities block initiatives aimed at reviving Belarusian cultural tradition and fostering the language development. They perceive such activities as potentially subversive to the legitimacy of the regime in the eyes of the still, for the most part, Soviet electorate. It is the fear of losing power that explains the motivation of the regime in this respect. Given the essentially Soviet nature of the administration, they would not be able to function in a nationally conscious social environment, which they consequently identify as a threat to their very existence. Realising that citizens with no clear national consciousness are more easily controlled, the regime is putting more and more obstacles in the way of the development of Belarusian language, national culture and traditions. Moreover, in order to maintain their position, the authorities rely on the Soviet mythology. Such a policy could be undermined if people became aware of their own unique identity, defined outside the Soviet context, in a broader historical and cultural perspective.

Apart from cultural and linguistic Russification, there is also another factor stimulating a pro-Russian attitude in the post-Soviet Belarusian society. Paradoxically, it could be best described as „the post-imperial syndrome”. Although it was Russians who held power in the USSR, the overwhelming majority of Belarusians identified themselves with the rulers. Consequently, they perceived themselves as a central element of the then world power, a conviction which was shattered by the fall of the empire. To this very day, Belarusians cannot really come to terms with the fact that they have become citizens of a small, poor, unstable and underprivileged country. In such a context, in the popular opinion the powerful Russian state seems to have replaced the USSR and has become a substitute of the former Soviet empire, which they proudly felt a part of. Thus, naturally, for the Sovietised

Belarusians Moscow is the centre offering the lure of return to the former Soviet glory.

It is the attempted reintroduction of the Soviet era type of ideology that features prominently among the efforts made to legitimize the authorities. This amalgam of various state and bureaucratic principles and practices has been created with the sole purpose of legitimising the present political system of the country and ensuring its stability. Going back to the Soviet canon, it attempts to rehabilitate the totalitarian system with its political patterns and combines the elements of pro-Russian and Pan-Slavic mythology. Ideology is regarded as an important function of state administration and an indispensable addition to its basic role, which influences the way the authorities work. Consequently, ideology has been made a tool supporting the political system and an important factor ensuring loyalty towards it. In order to coordinate the relevant activities in this respect, a number of special institutions carrying out „ideological work” in all workplaces throughout the country have been established on each administrative level. Since this new ideological project is treated as a „state affair”, it is an obligation that all levels of state administration should make a contribution towards it. As well as this, courses in „state ideology” have been introduced into the curriculum of all higher education institutions.

As revealed by the results of sociological surveys, the overwhelming majority of Belarusians are convinced that in the last ten years their country has been more successful economically than its neighbours. Such an opinion is shared by 66% of those interviewed, while only 34% (51% in Minsk) do not agree. At the same time, however, it is worth mentioning that 79% of the respondents earned less than \$200 a month (the exact figures are as follows: below \$100: 25%, \$100-150: 32%, \$150-200: 22%, over \$200: only 21%)⁶. Looking at these figures, the disparity between facts and subjective opinions is quite obvious.

Structurally, Belarusian economy is still a Soviet-type one with no free market and state control over prices. On an institutional level, it preserves the most important elements of a centrally-planned economy (e.g. a high preponderance of state ownership and a dominant role of the state in the distribution of goods and services). Belarusian tax system and legal regulations make practically every legally functioning business enterprise incur losses. Compared to the rest of the region, the country has been an outsider in terms of economic reforms since the early 1990s as even half measures were abandoned over the course of the next few years. The

present authorities are determined to reinstate total control over economy, a goal which is to be achieved through stifling independent business initiative and private enterprises. Even though it is still called „a state” economy, such an approach is more typical of „the Asian economic model”. Characterised by the ultimate unity of power and ownership, it divides the society into the rulers and the ruled. Similarly, the Asian model does not know private ownership in the European sense of the concept. As well as this, the conditions for owning private enterprises are subject to administrative changes as the authorities see fit, including confiscation and implementing regulations that render private companies insolvent.

This step back was taken when the country had already seen the emergence of private ownership and its early stage of development. The institution was not eradicated completely, but what was left of it was only a façade for an alien, quasi-Soviet social order. In fact, it was the state that became the real owner of nominally private businesses, while private ownership was transformed into a decorative element which is only a thin veneer hiding the actual subordination of all business enterprises to a small group of people representing the state administration. This policy is accompanied by covert renationalisation of previously privatized companies, as well as by imposing limitations which minimise the corporate and individual income of the private sector operating according to the rules of a free market economy. Also, the *kolkhoz* system has been preserved as it constitutes the stronghold of the state administration in rural areas. As specified in the *National Strategy for Stable Socio-Economic Development of Belarus until 2020*, the most important programme for the country, the introduction of a market economy is not to be expected in the near future. The document states that the ultimate shape of Belarusian socially oriented economy is going to be that of „effective central regulation.” This approach is further corroborated by Lukashenka’s straightforward declaration of his intention to create an environment conducive to such a power transfer that would secure a continuation of the present economic policy in the future⁷.

In Belarus, it is the state that takes care of everything, dominates everywhere and subordinates all private enterprises, thus lowering their efficiency. Since the state attempts to act as an entrepreneur, members of its administration actually function in the capacity of businessmen. Such an accumulation of power and ownership in the hands of the political establishment taking place in a quasi-market environment, is resulting in the emergence of a new social class which could be

⁷ Быковский П., „А ещё мы можем разорвать отношения”, *Белорусы и рынок*, 2 October 2006, [no. 38], p. 6.

referred to as „bureaucratic bourgeoisie.” Consequently, society is gradually losing control over the administration and the state becomes the property of a limited group of people. As rightly pointed out by a well-known Belarusian author, „Lukashenka’s Republic of Belarus functions like a financial and industrial conglomerate.”⁸ In one of his studies, Andrzej Wierzbicki states that a group of about one hundred people controls 90% of the state property in Belarus and, what is more, as few as ten people from this group control about 80% of the property⁹. Although the author does not indicate the sources of his information, it is beyond doubt that such a situation gives rise to widespread corruption. According to Transparency International, in 1998-2002 Belarus was among the fifty least corrupt countries in the world, while in 2004 it went down to the 74th position on the list and in 2005 plunged even further to occupy 107th one, thus matching the standards of Honduras, Zimbabwe and Ukraine¹⁰.

The long, slow process of so called establishment privatisation has been going on for a number of years and has involved whole sectors of the national economy. However, the establishment is not interested in legalising its actual ownership since the entire transformation is taking place within the system of state ownership. It is belonging to the political clan, and loyalty to the regime, that are a guarantee of property. Disloyalty entails not only the loss of a post and exclusion from the establishment, but also a loss of assets. As a result, such a system provides an effective security measure protecting the existing order.

The fact that most of the society is not mentally ready to function within a market economy is a serious obstacle blocking access to resources necessary to maintain living standards. As the country has long been cultivating a so called social unselfishness and forced altruism, there is a widespread negative attitude towards commercial ventures and aversion to private ownership. Such views interfere with the demands of modern life. It is worth noting that this kind of mentality and system of values have been shaped over decades so they are not easily changed even in the course of a couple of generations. The impact of this state of affairs is far from optimistic, since the young, educated and enterprising part of the society is held hostage to the present system.

In its desperate unreformed state, Belarusian economy and finance are constantly deteriorating. The post-communist, centrally-planned system is becoming

⁸ Дынько А., „Патрабую немагчымага – будзце реалістамі”, *Наша ніва*, 8 September 2006 [no. 33], p. 6.

⁹ Wierzbicki A., „Białoruś i Ukraina między Rosją a Unią Europejską”, *Polityka Wschodnia*, 2003, no. 1-2, p. 35.

¹⁰ *Наша ніва*, 28 October 2005, [no. 40], p.2.

increasingly ineffective, so severely affecting the country's competitiveness and level of investment. A total economic dependence on Russia is another negative factor in this respect. It is only within the post-Soviet area that Belarus maintains its competitiveness, but this situation may prove to be short-lived as the Commonwealth of Independent States countries are gradually adopting the standards of Western-type economy. In a longer perspective, this development will inevitably deal a heavy blow to the economic position of the country in the region.

It was much to their surprise that the World Bank experts discovered how very low the level of restructuring in the Belarusian industry really was. In fact, it could be compared to that of neighbouring countries about ten or fifteen years ago. The most important management standards, the level of overstaffing and over-extensive social infrastructure are similarly obsolete. Enterprises are controlled by the state and remain predominantly focused on increasing their sales figures rather than expanding export and making an actual profit¹¹. Although their managers are very reluctant to make any open comments on the negative impact of continuing the present economic policy, it is not really difficult to see where it is leading. Despite the evident need for restructuring and technological modernisation of the manufacturing base (not infrequently, capital assets have reached 80% of their expected useful life), the state administration forces factories to increase the volume of production at any price, even at the expense of assets allocated to modernisation. In such circumstances any normal technological development is impossible, a fact which, sooner or later, is going to push Belarusian manufacturers out of the Russian market, the only one where they are still competitive.

The mystery of the relative „economic success” of Belarus in recent years could be explained by the combined effects of the fiscal transformation of the country's national wealth inherited from the earlier generations and Russian subsidies to the Belarusian budget. Hence, sustainability of the country's economy depends on „the pace of consumption” of its accumulated domestic product as well as the extent of Russian financial and economic aid. Although such a model could prove to be relatively long-lasting, due to its entirely extensive nature devoid of any economic stimuli, it is in fact doomed to failure in the long run. Apart from this, it is worth mentioning that Belarus is only an enclave of the old-style system surrounded by developing market economies. Since their growth is of an organic nature, sooner or later all the barriers between them and the Belarusian „twilight

¹¹ Бирюкова О., „Сидя у открытого окна, Беларусь может провести структурные реформы безболезненно”, *Белорусский рынок*, 4 July 2005, [no. 25], p. 9.

zone” will be removed. When the old manufacturing base wears out and the external economic and political conditions are no longer favourable, the regime’s quasi-populist experiment is going to face a crisis that might be a beginning of its end. In comparison with the developed countries of the West, but also with its next door neighbours, economic stagnation will make Belarus an underdeveloped, increasingly technologically backward country, with its intellectual life more and more seriously affected. In fact, already now Belarus is missing the opportunity to find its own place in the international division of labour and losing the ability to adapt to the advanced economic processes. In this way it is becoming too susceptible to external stimuli and is actually changing into just a transit country.

Summing up, it might be said that the opportunities of the second half of the 1990s were used to preserve the economic model inherited from the Soviet era and to delay the painful processes of an economic and political transformation, rather than to implement structural reforms. Nevertheless, in the longer run, Belarusian economy is bound to reform. This necessity arises not only from the fact that in the long run the present economic model is impossible to keep indefinitely, but also from developments in the international situation. As far as the latter is concerned, a number of factors should be noticed. Among others, they include the changing context of Russo-Belarusian relations (which makes further Russian preferential treatment sustaining the ineffective Belarusian economy highly problematic), increasing competition in both the domestic and foreign markets, as well as challenges posed by the EU enlargement and by the prospective accession of Belarus and its neighbours to the World Trade Organisation. Even the present regime realizes that an economic transformation is inevitable and that it might take the instruments of control away from the establishment and entail political changes in the country as well. At the same time, Belarus will have to face the problem of a choice between the Western „liberal” model of market economy and its distorted „Moscow-byzantine” version. This choice will largely decide not only what the political system of the country will be, but also which civilisation Belarus will belong to.

As stated by the author quoted in the opening of the present essay, „The return of Belarus to Europe is the path which we have no right to give up, which we cannot abandon even if we wanted to.”¹² If only one could believe that. Time will tell.

Translated from Polish by Piotr Styk

РЭЗЮМЭ

Артыкул прысвечаны апошняму перыяду найноўшае гісторыі Беларусі, калі яна сутыкнулася з праблемай самастойнага выбару сваёй будучыні. Вылучаны грамадска-палітычны, культурны, нацыянальны і эканамічны аспекты пытання. Пры гэтым падкрэслены асаблівасці гістарычнага і нацыянальнага развіцця краіны ў складзе СССР, што ў значнай ступені тлумачыць яе праразейскую актыўнасць, а таксама звернута ўвага на гістарычны і сучасны змест беларуска-польскіх зносін. Адзначаецца, што цяперашняя ўнутраная сітуацыя на Беларусі адбіваецца на яе міжнародным становішчы і прыводзіць да міжнароднай ізаляцыі, асиметрыя грамадска-эканамічнага развіцця можа мець адмоўны ўплыў на ўзаемадносіны з Польшчай і Захадам. На гэтым фоне ўзгадваецца працэс інтэграцыі з Расеяй, яго прычыны і наступствы.

Палітычным і ідеалагічным зместам сёняшняга беларускага рэжыму з’яўляецца савецкасць, якая выклікае імкненне да стрымлівання працэсу дэмакратызацыі і вяртання некаторых асноўных элементаў савецкага ладу. Прычыны такога стану знаходзяцца ў асаблівасцях грамадска-палітычнага развіцця краіны ў ХХ стагоддзі. Аналіз сучаснага беларускага грамадства паказвае, што, па сутнасці, у межах аднасітнічнага супольнасці існуюць “два народы”, той, што захоўвае родную мову, культуру, традыцыю, і квазібеларуская русіфікованая грамада, якая фактычна страціла свой беларускі харктэр. На падставе гэтага робіцца больш шырокая высьнова – сучаснаму беларускаму грамадству не стае адзінага разумення таго, чым ёсьць Беларусь і беларускі народ у гістарычнай і палітычнай перспектыве. У разгляданым кантэксце таксама праводзіцца парыўнанне з Украінай.

Ацэнка ажыццяўлення на Беларусі ўлады дае падставы меркаваць, што там фармуеца і кансалідуецца пэўная сістэма грамадскіх інстытутаў, а таксама ўласцівая ім палітычная традыцыя. Таму магчымая змена ўлады зусім не мусіць непазбежна прывесці да трансфармацыі сістэмы. У артыкуле ўзнімаюцца тэмы г. зв. культурнага зняволення, выкліканага працэсам татальнай русіфікацыі беларускага грамадства, і прычын дыскрымінацыі беларушчыны. Асобна вылучана пытанне эканамічнага развіцця краіны. Канстатуецца, што ў структурных адносінах беларуская эканоміка застаецца эканомікай савецкага тыпу, захоўвае асноўныя элементы дырэктыйна-адміністрацыйнай сістэмы і базіруеца на экстэнсіўнай гаспадарцы, пазбаўленай эканамічных стымулаў. Сцвярджжаецца, што адносна спрэяльных ўмовы сярэдзіны 90. гадоў былі скарыстаны не ў мэтах правядзення структурных рэформ, а дзеля захавання савецкай эканамічнай мадэлі.

Вашкевіч Юры – доктар гуманітарных наук у галіне гісторыі. Навуковы супрацоўнік Беларускага калегіума ў Мінску. Прадмет яго дасыедваньняў – найноўшая гісторыя.

KAMUNIKAT.org

Michael Fleming

The Political Economy of Marginalisation: The Belarusian minority in Podlaskie

Introduction

This paper examines the policies and practices of the Polish Right as they relate to the Belarusian minority in Podlaskie. From a reading of coverage of recent conflicts and debates between the minority and representatives of the political Right I argue that the equality promised by the new minority rights regime has yet to materialise. I contend that the fundamental problem is the difficulty that the Polish Right has in fully comprehending the need for equality of respect for all citizens in order to consolidate liberal democracy. Indeed, not only do redundant historical notions and stereotypes guide rightist thought, but the shifting of political questions from a political register to a moral one reduces the scope for political and social dialogue across communities. The reduction of political space, advocated by both the Right and some liberals, as necessary to inhibit social protest against the high cost of transition from communism to capitalism, has reguided social anger from pressing economic and social concerns to a moral imperative to seek out ‘collaborators’ with the former regime. The promoters of the lustration process act as though its

success is of more import than the institutions which frame democratic practice. It is in this context that the Rightist universe is structured and this has an immediate and negative impact upon minority communities.

Problematic labels

This paper is concerned with the policy and practice of the Polish Right in relation to a minority community. However, the notions of Left and Right within Polish polity are subject to much debate. The fundamental difficulty is the limited congruence of traditional models of Left and Right with the broad political orientations of existing Polish political parties. Indeed, the matrix of political policies advocated by particular parties transverse traditional divisions. This raises the issue of how useful is it to use the cartography of Left and Right to discuss contemporary developments. And even if Left and Right still have some analytic power, is this sufficient to outweigh alternative cartographies of the political landscape?

I contend that the Left / Right duality remains useful as it brings to the fore the difficulties of contemporary Polish democracy. In particular, it highlights the fact that political discourse has largely shifted from a political register: - from asking and acting on questions such as who gets what, where and how? – to a moral register which emphasizes questions such as who did what, where, to whom and how? These ‘moral’ questions aim to reorientate the political field to the advantage of particular actors.¹

While economic policy can be readily identified as Left or Right across the political spectrum, the most salient issue to identify the Polish Right is their view on the political in general. In short, the Polish Right that is discussed here includes those who advocate politics in a moral register and seek to exclude those they have deemed ‘unclean’ from the political body.² Such a definition of the Polish Right is not comprehensive as it includes some ‘pragmatic’ liberals but excludes

¹ See Grabowska, Mirosława & Szawiel, Tadeusz 2003 *Budowanie Demokracji: Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce* Warszawa, PWN: p259 for an empirical discussion of Left and Right in Poland. The authors contend that the left / right division makes sense in the classical meaning of the labels in Poland.

² The discourse of cleanliness of the body politic has disturbing contemporary and historical resonances. It is worth noting that the term lustration / lustracja is derived from Christian theology and relates to the cleansing of sin. The promoters of the ‘lustration’ process aim to remove from the body politic those they deem a danger to it by merit of their previous conduct or associations, such as working for the previous regime. Other groups such as gays and national minority communities are also frequently conceptualised in this way. See Engel-Bernatowicz, Agata 2007 ‘Gej nie nosi torebczki’ in *Polityka* Nr 23, 9th June 2007 p20-23.

hardcore neo-liberals. Nevertheless it serves to highlight one of the most relevant characteristics of a large part of the contemporary Polish Right: an illiberalism of political outlook.

The reorientation of the political field reduces the scope for serious debate as ‘morality’ replaces the political. The architects of this program understand disagreement between opponents as conflict between good/evil or, in the current idiom, former dissident / post-communist, or non-collaborator / collaborator. This unresolvable antagonism between those who view themselves in a positive light – as democrats, defenders of Polish tradition, of Christian morality, of the best, the pure and the truth – have no substantive way to interact with those whose views may be different. But it is clear that the shift to discourse in a moral register is not an automatic process, but a political project in itself which needs to be understood.

Social Anger

In a pioneering study of the current political conjuncture in Poland, David Ost (2005) argues that the Solidarity leadership from the mid 1980s onwards took the view that capitalism needed the creation of capitalists – hence the need to discipline the basis of Solidarity’s support base - the Polish working class.³ He demonstrates how Solidarity representatives manipulated workers, advocated policies which undermined their material status and generally failed to defend the real interest of the rank and file. Instead, the trade union wing subordinated the interests of the members to the political aspirations and goals of the leadership. The fight for symbols, the fight against vanquished ‘enemies’ i.e. former communists, took precedence over sustaining workplaces, working conditions and workers’ rights.

For Ost, this was only possible because the Solidarity leadership was able to guide the social anger arising out of poor conditions of existence in the early 1990s from the real causes of this anger, to mythical enemies. Ost draws on over a decade of work with Solidarity representatives, and his argument is persuasive as it effectively describes how difficult questions of raising inequality and social injustice were avoided through reorientating the political field by diverting class anger to other targets such as ‘communists, crypto-communists, liberals, non-believers,

³ Ost, David. 2005 *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. London, Cornell University Press.

‘foreigners’ (often defined as Poles who did not fit “Polish Catholic” norms), criminals, and other assorted “aliens”⁴(Ost 2005:180). It thereby narrated a story about contemporary history which was believable and satisfying to Poles, but which avoided dealing with the fundamental mechanisms which gave rise to sentiments of anger and frustration in the first place. In short, ‘Solidarity still hoped to maintain class unity – it did after all claim to speak for labour – but it sought to organise workers along other than class lines’. The outcome of this strategy allowed the formation of a new wealthy class as well as a new class trapped in poverty. However, by inhibiting protest against the social and economic structure in formation, it has foregone the creation of a progressive polity. In short, instead of conflict being expressed over issues such as social justice and the distribution of the social product, both of which can be resolved through democratic debate and processes, and can reduce social anger, conflict takes the form of insoluble positions on issues such as former communists, ‘collaborators’ (lustration) which inflate rather than resolve social anger. As Ost (2005:30) succinctly argues ‘the organisation of labour’s economic anger along class cleavages is democratic because the preferred enemy is an impersonal economic system and not an ethnic, political, or religious “other” slated for expulsion from the community’.

Social anger without a way to find resolution or abatement becomes a powerful and dangerous phenomenon. Conflict in Poland is narrated as a zero-sum game within frameworks which highlight historical injustices, historical enemies and ‘national’ interests that appeal to higher values than can be encompassed within a democratic polity whose highest value is the people’s voice. As such the practice of democracy becomes less important than fidelity to a wider project of removing those deemed inimical to the national body – hence the lustration process. Thus, two distinct moments can be seen in the Polish Right’s strategy. Firstly, social anger has been captured and directed to activities which would not query or jeopardise the redistribution of social wealth upwards, thereby allowing the creation of

⁴ It needs to be noted that while the populist PiS is currently hegemonic, the idea of redirecting social anger from ‘class’ issues such as the regressive redistribution of wealth in a bid to allow capitalism to take root in Poland comes from the (neo)liberal intellectual milieu of people associated with the former Freedom Union (UW). So while many former UW activists, many now aligned with PO (Civic Platform), may express exasperation with Law and Justice (PiS) populism, in one sense they created the political space for such a political formation to come into existence by failing to provide a believable political narrative which could resolve socio-economic tensions within a progressive democratic polity. In other words, by discursively delegitimizing socio-economic protest during the 1990s Polish liberals played a fundamental role in redirecting social anger and in the development of growing illiberalism. The tendency within PO to fail to respect the legitimate aspirations and claims of the Polish working class, together with the weakness of the Left suggest that a more liberal politics remains distant.

a highly unequal society.⁴ Secondly, rising frustration at the limited opportunities for individual and community self-development and fulfilment has been exploited by providing believable scapegoats for the widespread social difficulties and hardship caused by shifting to an inequitable and unjust social structure. This strategy undermines more liberal and Leftist imaginations as those who articulate such narratives themselves become targets for hostile attention. Thus, in the Rightist universe, Liberals and Leftists are fused with their ideas and arguments legitimating *ad hominem* attacks upon them. Politics is thereby compromised as the area of debate is significantly reduced.

Democratic Deliberation

Over the last couple of years arguments have been made for Belarusians in Poland and in Podlaskie in particular, to be shown due respect and to be able to voice their concerns in democratic fora. However, widespread sentiment within the Belarusian community holds that this respect and ability to participate in the decisions that affect them has not been realised.

The difficulties that the community has had with various Voivods linked to the changing parties of the Polish Right over the last several years point to some of the problems which the minority has in being treated equally. For example, in August 2006 the Orthodox Bishop of Białystok and Gdańsk wrote to the Voivod of Podlaskie arguing that the Orthodox in the voivodship were treated with hostility as a result of government policy towards this minority. (Most Belarusians are Orthodox). The bishop pointed out that the Voivod ignored the Orthodox by refusing to come to a special mass during the occasion of the festivities of the Polish Army which take place in the middle of August. Both the Catholic and Orthodox organise special masses as part of the festivities to which the Voivod as representative of the government is invited. The bishop argued that ‘For some time now the authorities of our voivodship have not taken into account the Orthodox. It is enough to remember that at Christmas the Voivod refused to take part in Christmas Eve celebrations for the poor’⁵.

While the fact that the Voivod does not turn up for specific events which the Orthodox bishop would like him to could be interpreted as the bishop being oversensitive, such a view would be erroneous given the systematic and long-term

⁵ See Dąbrowska, Urszula & Gawina, Marta ‘Biskup Jakub oskarża’ in *Kurier Poranny* 11th August 2006 p1

marginalisation of the community and the fact that the community has made many efforts towards the voivodship office to gain symbolic recognition. Consider, for example, the behaviour of a previous voivod linked to the Polish Right who in 1999 did not meet with the Sejm's committee for National and Ethnic minorities which had travelled from Warsaw to meet her, and her failure to take part in a Belarusian event. Both these actions were understood by the Belarusian community as evidence, at best, of her ambivalent attitude towards the minority.

In addition, the Belarusian and Orthodox communities point to the actions of other officials linked to the Polish Right of pursuing policies which are disadvantageous to them. For example, Ryszard Tur, the president of Białystok, is accused of favouritism towards Catholics by selling of allotments with discounts for sacred purposes.⁶ Eugeniusz Czykwin, an Orthodox activist and now a Democratic Left Alliance (SLD) MP, points to the fact that all of PiS voted against the law concerning minorities.

Indeed, commenting on the issues surrounding the bishop's August 2006 letter to the Voivod, respected Belarusian author and activist Sokrat Janowicz argued that the authorities exhibited indifference to the Orthodox and that their marginalisation was deepening.⁷ Clearly, the systemic marginalisation of the minority communities from the life of the voivodship is of concern. This was the view expressed by Jerzy Chmielewski in his June 2007 editorial in the Belarusian monthly '*Czasopis*' in which he considered the recent (May 2007) elections to the Sejmik.⁸ The poor performance of the Belarusian Electoral Commission coincided with limited support for the Left. In his view the ability of the Left to block the Right in the Sejmik has been overcome by the success of PiS and the possibility of a coalition with PO. For the minority this is particularly disturbing as representatives linked to the minority such as veteran Belarusian Social and Cultural Organisation (BTSK) and SLD representative Jan Syczewski and Orthodox activist Jarosław Matwiejuk can and will simply be ignored in the Sejmik.

Further issues which have contributed to the Belarusians sentiment of marginalisation and being discriminated against include the administrative requirement for parents to submit a written request for additional instruction in Belarusian for

⁶ See *Kurier Poranny* 11th August 2006

⁷ See *Kurier Poranny – Magazyn* -18th August 2006

⁸ Chmielewski, Jerzy 'Od Redaktora' *Czasopis* 6/2007 p 3-4

their children and the recent investigation into the finances of ‘Niwa’ which merely showed that the journal spent subsidies outside the allotted time period in order to keep the journal in business.⁹

This raises the question as to why the marginalisation of minority communities continues to be the case despite the advent of the new minority rights regime, the entry of Poland into the European Union and the passing of a law on national and ethnic minorities on 6th January 2005 which came into force on the 1st May 2005.¹⁰ Indeed, article 6:3 of the 2005 law obligates public authorities to a ‘build up of intercultural dialogue’. In Podlaskie, the repeated complaints lodged by both Orthodox and Belarusian community leaders point to the fact that ‘intercultural dialogue’ at an elite level remains extremely problematic.

As this is the situation in 2007 one can argue that very little has changed since 2000 when I investigated the issue in some detail as part of a research project on national minorities in post-communist Poland, and when Elżbieta Czykwin published her book *Białoruska Mniejszość Narodowa Jako Grupa Stygmatyzowana*.¹¹ While the solution to the on-going marginalisation is democratic deliberation in which all participants are shown sufficient respect to articulate their positions, objectives and concerns, the path to this solution remains distant. For as long as representatives of government remain unresponsive to Belarusian and Orthodox sensitivities, hopes and desires, the ‘debate’ will continue to detail government indifference, Belarusian and Orthodox protests against such indifference *ad nau-seum*. It is therefore up to government to break this cycle. However, its ability to do so is highly constrained by the political culture manufactured by the tenets of the political Right, which depend upon mobilizing social anger against internal and external enemies. Thus it seems that a prerequisite for Belarusian ‘emancipation’ in Poland is a shift away from the current social anger regime and its concomitant illiberal political culture. In practical terms this means developing links with parties who are hostile to the current moralizing agenda such as SLD and elements within PO and even PiS who recognize that a progressive politics depends upon framing social anger in such a way as to satisfy and abate it through rational poli-

⁹ The necessity of submitting a written request for additional instruction in Belarusian positions the language as a special option rather than as a norm. Given sensitivities in this area a better policy would be to require written requests to opt-out, rather than opt-in, in areas where Belarusians reside.

¹⁰ For the text of the new law see: Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141 at http://ks.sejm.gov.pl/proc4/ustawy/223_u.htmwww2.mswia.gov.pl/download.php?s=1&id=2327

¹¹ Czykwin, E. (2000) *Białoruska Mniejszość Narodowa Jako Grupa Stygmatyzowana* Trans Humana, Białystok. Fleming, Michael. 2003 National Minorities in Post-Communist Poland London, Veritas.

cies. These policies would target the underlying causes of this anger and frustration, and repitch the political landscape from one that seeks enemies and relies upon *ad hominem* arguments to discredit opponents, to one which recognizes the importance of pluralism and class based oppositions.

From antagonism to agonism

Since the fall of communism in 1989 a broad consensus over the direction of reforms to create a capitalist economy and liberal democratic institutions has existed in Poland. This consensus has reduced the breadth of legitimate political expression and, as discussed above, has relied upon a problematic narrative to redirect social anger from the true sources of that anger. As David Ost (2005) has shown, Solidarity played a fundamental role in diverting economic anger from class lines. In other words, the cost of post-communist socio-economic consensus was the creation of a politics in the register of morality and the rise of Right wing populism. As Chantal Mouffe (2005:66) points out, the growth of right wing populism ‘has always taken place in circumstances where differences between traditional democratic parties have become much less significant than before.’¹² While Mouffe’s observations refer to Western Europe, her argument has traction on the situation in Poland, given that Solidarity, the labour union, supported neo-liberal policy, and the former communists pursued economic policies endorsed by the Right, thereby reducing the scope of policy options for the electorate.¹³ The subsequent consolidation of the populist Right depended and depends upon reconstructing antagonism within political space over issues of history, memory and morality rather than the distribution of social wealth or other political matters.

The framing of antagonism in this way draws the We / They opposition in a fundamentally regressive manner. The objective of the Right is to exclude from the polity those who challenge their socio-moral universe. In general terms this has largely meant former communists, but, as the widening of the lustration process

¹² Mouffe, Chantal. 2005 *On The Political* London, Routledge. For a discussion of Mouffe’s ideas see Featherstone, Dave 2005 ‘Contesting the political’ in *Area* 2007 vol 39.1 p131-132. Her main concern is that the rise of consensus politics is in some sense utopian in that it fails to recognise conflict within society, and thereby represses it. The problem is that conflict re-emerges elsewhere where it is much more difficult to contain as its form has shifted from a conditional to an essentialised state. Clearly, such a view echoes Ost’s argument regarding Solidarity and informs the argument which I make here.

¹³ The neo-liberal agenda of the major international players such as the IMF, World Bank and EU played an important role also.

indicates, it could be anyone who had contact with the communist secret police. Indeed, the government attempt to force academics and journalists to confess if they had any contact with the secret police, with the very real possibility of losing their job (and with it, their lifestyle, place in the community, home, etc) if they had, should be seen as an exercise in reducing the ‘We’ boundary, and placing an increasing number of people outside the legitimate polity and public service. This interpretation is supported by the fact that the government, once this part of the lustration legislation was declared unconstitutional, attempted to undermine and outmanoeuvre the Constitutional Tribunal.¹⁴ Clearly, such practices which put into question societies’ basic institutions are not just pursuing a morally inspired campaign, but are undermining the fabric of the democratic political association.

In more particular terms, the same drawing of the We / They antagonism places minority communities outside the constitutive ‘We’. Thus, the ignoring, exclusion and marginalisation of the Belarusians and other minorities cannot be seen as mere localized practices. Rather, their exclusion forms the very basis of the form of polity imagined and legitimated by the Right’s antagonistic model of democratic practice. If this model itself is not challenged, Belarusian exclusion and marginalisation can only oscillate in intensity rather than be overcome.

This suggests two key tasks. Firstly, the post-political consensus in economic policy needs to be overcome, thereby allowing a broader array of policy options and real choice for the electorate. This is important as it raises the possibility that social anger can be assuaged through improvements in material existence for those at the bottom of society. It also realigns economic anger along class lines, and focuses passion on a contingent impersonal economic system, rather than essentialised groups and individuals, thereby aiding the construction of a liberal democratic polity. Secondly, the antagonistic model pursued by the Right needs to be recognized and combated. Thus, the We / They boundary needs to be redrawn to a form which facilitates real debate and real solidarities and divisions *within* the political community for ‘if this adversarial configuration is missing, passions cannot be given a democratic outlet and the agonistic dynamics of pluralism are hindered’ (Mouffe 2005:30). This polity would exclude some, but on political grounds such challenging or harming the institutions which make political debate possible, rather than on moral grounds as is current practice.

¹⁴ This is an on-going issue, which received considerable media attention in May 2007. See the report of Ewa Siedlecka ‘Dorn do TK: Wstrzymać sąd nad lustracją’ in *Gazeta Wyborcza* 7th/5/2007.

Conclusion

In this paper I have maintained that the marginalisation of the Belarusian community continues and that very little of substance has changed at the elite level since 2000. I have contended that the solution to this marginalisation is for the Polish majority to accept minority communities as equal citizens and engage in substantive debate with them. However, I have argued that the post-communist political culture militates against such a solution as it frames political discourse in a moral register. This is extremely problematic as it draws the We / They antagonism through the political community on the basis of a debatable morality rather than on political grounds. Such a bifurcation of the political landscape positions former communists, victims of the lustration process and minorities in general outside the legitimate political community, marginalising and excluding them from the decisions that affect them.

Thus I have argued that, in order to reorientate the political field so that it can accommodate the tensions, contradictions and conflicts within the wider Polish polity it is necessary to move from the post-political consensus in economic policy on one side, and to challenge the model of antagonism pursued by the Right on the other. In this I follow Chantal Mouffe's (2005:30) belief that, 'it is important to allow ...an agonistic form of expression through the pluralist democratic system' to be expressed.

This has profound meaning for the politics pursued by the Belarusian minority in Podlaskie. Given that the minority is geographically concentrated in South East Podlaskie, framing aspirations in terms of substantive equality, already guaranteed through the new minority rights regime and specifically by the 2005 Polish law on National and Ethnic Minorities, should have purchase within the local powiats. Higher up, at the voivodship level, such arguments can be ignored given the distribution of power in the Sejmik and the perceptions of elite government officials. It therefore becomes imperative that the minority builds and joins coalitions within and without the Sejmik, and the region more generally, to challenge the Right's antagonistic model that questions the very institutions in which it is articulated. Posing the issue in this way, the Belarusian minority is not merely seeking the substantive equality to which it is entitled to by law, nor is it seeking special consideration, as members of the Right frequently maintain; rather, it is seeking to defend those democratic institutions which facilitate democratic engagement.

one of substantiating existing legal commitments, this paper has argued that to do this requires a reordering of the political landscape at large, including the positing of alternatives to post-political economic settlement and the Right's antagonistic model of politics.

РЭЗЮМЭ

У дакладзе съцьвірджаю, што надалей адбываеца маргіналізацыя беларускага грамадзтва Польшчы; няшмат зъмнілася, на ўзроўні элітаў ад 2000-га году. Лічу, што вырашэнне праblems маргіналізацыі нацыянальных менышвісціяў залежыць ад прызнання іх большасцю палякаў роўнымі сабе грамадзянамі: неабходная публічная дэбата на гэтую тэму. Лічу, аднак, што посткамуністычна палітычна культура будзе перашкаджаць такому вырашэнню справы, бо гэтая культура антаганізуе грамадзтва на сваіх і на чужых. У выніку – адбываеца маргіналізацыя нацыянальных меньшасціяў, выштурхоўванне іх з грамадзка-палітычнага жыцця.

STRESZCZENIE

W referacie stwierdzam, że marginalizacja społeczności białoruskiej w Polsce trwa nadal i że na poziomie elit bardzo niewiele się tu zmieniło od 2000 r. Uważam, że rozwiązaniem problemu było by uznanie społeczności mniejszościowych przez polską większość za równych obywateli i podjęcie z nimi zasadniczej debaty. Natomiast, moim zdaniem, postkomunistyczna kultura polityczna utrudnia takie rozwiązanie, ponieważ stawia dyskurs polityczny na płaszczyźnie moralnej. Jest to nadzwyczaj problematyczne z tego względu, że tworzy antagonizmy My/Oni – raczej na bazie wątpliwej moralności niż na płaszczyźnie politycznej. Taki podział politycznego krajobrazu ustawia mniejszości, podobnie jak byłych komunistów i ofiary lustracji, poza nawiasem społeczności politycznej, marginalizując ich i wyłączając z decyzji, które ich dotyczą.

Michael Fleming – profesor Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie, historyk i polityk. Jego główne zainteresowania badawcze dotyczą mniejszości narodowych w Polsce oraz spraw związanych z narodowością i obywatelstwem. Interesuje się także polityką ochrony środowiska.

KAMUNIKAT.org

Artur Roland Kozłowski

Belarus in the context of stages of transformations occurring in European states

T

The history of Europe has often been looked at through the angle of history of particular European states. Such interpretation makes it easier to assimilate knowledge on the closest ancestors, and at the same time it carries the variable of the geographical area of the given state, particularly in connection with the history of another country, where the losses of the two intertwine. Then, the area and the history become the variables, which describe the fates of given communities. The historical factor can be complemented by its reference to the development variable of the model of the state, which determines its political processes.

In his lecture given in the European cafe in Sopot in May 2007, while presenting the perspectives for the world and Europe on the threshold of the 21st century, Andrzej Piskozub drew attention to two prevailing phenomena: globalization and integration of Europe. The present-day merging of Europe was preceded by a period of disintegration, expressed as *the road through agony*, which divided it

¹ A. Piskozub, *Świat i Europa na progu XXI wieku*, [in:] The Jubilee Book of Professor Waldemar Grzywacz, Szczecin 2007, pp. 575-590.

in particular stages into *sectarian, dynastic and national states*¹. Before disintegration, which lasted from 16th to 20th century, there was a period of unified European civilization from 10th to 15th century, which took place after five centuries of building the integrity of European civilization from 5th to 10th century.

When entering the stage of sectarian states, Europe broke off with the unity of European civilizations that had taken so much effort to build. Christopher Dawson stretches the creation of Europe from the fall of ancient Rome to beginnings of medieval integrity, which was marked with the creation of the Holy Roman Empire proclaimed by Otto I in 962, after the earlier, 1.5 century long and ephemeral imperial rule of Charlemagne. *Respublica Christiana* reached beyond the state formed by the Ottos, both in terms of space and time. It was an idea, which united all Europeans, who in Christianity sought a form of organisation of national life. We can speak of Christian integrity of Europe until the end of the 15th century, when approach of the Reformation marked the change of the former model.

Before another cycle of integration took place in Europe, it went through a phase of disintegration, which did not generate a single state model, but went through transformation from the focus on religion, then an enlightened ruler, to reach its end with the concept of a state of one nation. It was only after recognition of the absurd limitations of a nation-state, paid with the world wars in the first half of the 20th century, that the quarrelling nations opened their eyes to the need of building a community beyond ethnic divisions. This coincided with the loss of European colonial conquests acquired since the epoch of great geographical discoveries.

It is true that in the period of disintegration Europe became a power on a global scale, but it was also the internal conflicts and unhealthy competition that drew a line through a number of positive achievements. It is then wisdom after the event the comeback to integration and merging of Europe on the grounds of civilization-based unity, which is clearly marked with Russia in the east, Turkey in the south-east, the Mediterranean in the south and the Atlantic in the west of the continent, although in this case we can talk about the particularly close relations with Europe-born America. If the European civilization went beyond that area, it would disrupt its civilization-based identity.

The above described transformation stages of a state model generally occur one after another, although it is not always perceptible throughout Europe with the

² K. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniodwiecznej*, PIW, Warsaw 1998.

same force. It is worth to refer here to Jerzy Kłoczowski's² concept of Europe of two velocities, which aptly reflects the multifaceted lag of its central-eastern part as compared to the western part, which blazes new development trends.

The purpose of this work is to present a model of transformation of a European state in the form of successive stages with the emphasis placed on the Byelorussian path. The author draws attention to over two hundred years of the Russian rule in Belarus, from the end of the 18th until the end of the 20th century, and collates it with almost 250 years' long occupation of the Duchy of Moscow by the Mongols, which lasted until the close of the 15th century. Subjecting Moscow to the Mongol rule affected the formation of the Moscow state according to the models based on foreign civilizations. Whereas the two hundred years of the Russian occupation of Belarus took place at a different stage of social development. The Byelorussian land had already left behind the formation process of its statehood and before the partitions it had belonged to the Republic of the Two Nations. The author's intention is to consider the Russian influence on the Byelorussian ambivalence towards the European stage of a nation-state. The possibility of skipping, or at least simplifying a specific stage of transformation of a state model is considered, which in the case of Belarus seems to substantiate the Byelorussians' attitude to the concept of a nation-state.

It is also worth to pinpoint the fact that the currently common interpretation of history often bears the mark of the author's national perspective, which reflects the functioning of a specific nation-state. Yielding under the pressure of the surrounding state system is not without significance for one's own concepts of political scenarios. The reality, in some cases, turns out to be resistant to envisioned projections.

The 16th century as the epoch of sectarian states in Europe

A state described here as sectarian, occurring after the Christian unity of Europe, means such an organisation of social life and form of its administration, which focuses on a given Christian faith. In this case, it constitutes the main axis of the state model and at the same time it is the source of its dissent.

The split in the religious unity of Europe becomes a fact. The issues related to an attitude to religion come to the foreground of internal and international relations. Martin Luther (1483-1546), the reformer acting in Germany, rouses broad ranges of the European society with his views. French reformer John Calvin (1509-

1564) finds the right place to propagate his religious doctrine in Switzerland. In this circle of reformers we can also mention Ulrich Zwingli, influenced by Luther and acting in Switzerland, and Heinrich Bullinger – Zwingli's successor and an opponent of the Lutherans. In the Netherlands, among others, two Melchiorites are working, namely: Jan Matthys and Jan Bokelson. In 1525 Grand Master Albrecht Hohenzollern transforms the state of Teutonic Knights into a secular duchy. Also, an anticlerical revolution breaks out in England – due to King Henry VIII (ruling from 1509-1547). Lutheranism is adopted in the Nordic states as early as in the first half of the 16th century. Calvinism spreads in France, and religious wars of 1562-1598, which tear the society apart according to their sectarian sympathies, become the sign of the times.

An attitude to religion is also the basic interpretation of politics in those European countries, where the Reformation has been nipped in the bud. In Spain, the growth of Protestantism is hindered by the Inquisition. The situation is similar in neighbouring Portugal. In Italy, the church is still going strong. In 1542, pope Paul III reorganises the Inquisition by appointing the Cardinals' Congregation of the Holy Roman and Common Inquisition, so called *Sacrum Officium*. Earlier, in 1540, the same Pope brought to existence the Society of Jesus, whose role was to fight the heretics and to do missionary work around the world. Their widespread presence on royal courts in the role of confessors and tutors of crown princes, as well as at schools and universities, as teachers, preachers and missionaries, gives the best picture of the spirit of the age of sectarian states.

Meanwhile, in 1539 the new faith reaches Livonia (Pol. Inflanty), where after the dissolution in 1561 of the Order of the Brothers of the Sword, the lands remaining in Polish and Swedish hands, and later under the Russian rule, remain Lutheran. From 1540, in the multi-denominational (Catholic and Orthodox) Republic, Jan Łaski propagates Calvinism. The Czech brothers create their communities, while representatives of various Protestant Churches in 1570 establish the Confederacy of Sandomierz. Three years later, the issue of denominations is discussed by the Sejm, which guarantees tolerance of Christian denominations. The Counter-Reformation is connected with the activities of Stanisław Hozjusz (1504-1579), the Bishop of Warmia, and with the increasing discrimination under the rule of Sigismund III Vasa.

An essential part of the role of religion in social relations within the Republic was creation of the Uniate Church, which was ratified in the Union of Brest in 1596, when some of the Orthodox bishops formed an alliance with the Catholic Church. Resistance of a considerable part of the Orthodox population, with

Prince Konstanty Ostrogski in the lead, against the Union of Brest brought about the Orthodox Council, called still in the same year. The foremost opponents of the union were Michał Kopysteński, the Bishop of Przemyśl, and Gedeon Balaban. The Council, which condemned the union with the Roman Church, deprived the hierarchs who acceded to it of their holy orders, but it was further decisions of the anti-uniates that carried more significance. While in western Europe the Catholic-Protestant competition directed the question of religious choices to those two courses of faith originating from the same circle of civilization, on the eastern fringes of Europe the choice was wider by the Orthodox course of Christianity, anchored in the Duchy of Moscow. The opponents of the union were with time to lean towards Moscow and surrender to the otherness of its civilization.

The degree of influence of the reformatory and contra-reformatory movements on the politics of the Republic in the 16th century, although characterised by a healthy dose of acceptance of tolerant attitudes, and not as dramatic as in other parts of Europe, provides a good picture of the principal tendencies by placing it in the framework of a sectarian state. The culmination of that factor's actions in social relations can be observed in the Republic with a slight delay in comparison to western Europe, namely in the Chmielnicki Uprising (1648), who while aiming at separating the Ukrainian land from the Republic formed an Orthodox bond with tsarist Moscow. It is worth to recall Chmielnicki's appeal to his subordinates, which presented his reasons for the alliance with Moscow: „Colonels, yesauls, sotniks, all Zaporozhian host and all Orthodox Christians (...) today we have called a council, open to all the nation, so you can together with us choose a hospodar from among four lords, whoever you want. The first one is the Turkish Sultan, who has repeatedly called us by his envoys; the second is the Tatar Khan, the third the Polish King, who if we want can still receive us back in his grace; the forth is the Orthodox Tsar, whom we have incessantly called to us for six years. From them, choose who you want. The Turkish Sultan is a scamp. We all know what bondage our brothers Orthodox Christians, the Greeks, suffer, and how oppressed they are by the heathens. The Crimean Khan is also a scamp, whom we have befriended under duress. You know what unbearable burden we have taken upon us. And what enslavement, what merciless Christian blood shedding and oppression from the Polish masters, you don't have to be reminded, you know yourselves, a Jew or a dog they have valued more than our Christian brother. And the Orthodox Tsar of our faith is, pitying our Orthodox Church, after six years of our pleading, has now turned his gracious heart and deigned to send his envoys to us, and we won't find

*a better haven than his Tsar's arms, and who is not in agreement with us, he can go his way, wherever he wants*³. When in western Europe, with the Thirty Years' War, the model of a sectarian state is given up, the Republic adopts its patterns, as that is how we should interpret its history from the Chmielnicki Uprising until the Bar Confederation.

This reliance on the eastern neighbour did not give Ukraine independence. We can see as symbolic the uncompromising refusal of the Moscow envoys to take an oath of allegiance to Chmielnicki's forces in Perejasław in February 1654. The Tsar's emissaries were not convinced by the argument that Polish kings swear to their subjects⁴. Only the Cossacks took an oath, who could then see that the Tsar was not a Polish king. The Chmielnicki Uprising, which ended after two years with a truce in Niemierz, and then Chmielnicki's death, and his successor's, Jan Wyhowski's settlement signed in Hadziacz, were a prelude to the war of Moscow (1658-1667), where the religious factors were left behind and Grzymultowski Peace Treaty (1686) brought about division of Ukraine into areas of influence of the Republic, Moscow and the Crimean Khanate, which with time was settled with the Ukrainians. And so the enthusiastic uprising, which ended with poor results, burned out the Ukrainians' hope for independence based on the religious factor. It did not provide a sufficient guarantee of execution of the chosen policy, although it will for long remain an essential element influencing the social life of the inhabitants of this part of Europe.

Examination of Russia in the 16th or 17th century in the context of a sectarian state does not provide a basis for its correct or adequate to European history presentation. Admittedly, increasing indifference of the society to the Orthodox Church and religion could be observed. In the opinion of Andrzej Andrusiewicz „*this had nothing to do with the western European rationalism, but it indicated a certain mental state, tinged with heresy, magic, mysticism, asceticism, and sometimes – on the contrary – it was combined with exceptional decadence. That was kind of a Russian variety of Gnosticism, brought by various heretic opposition movements, particularly by Judaizantes, which was a belated by hundred of years echo of the Church's battle with apostasy and breaking off with Judaism*⁵”. Denomination was not as a determining factor in Russia's policy as in Europe, although it was repeatedly used by the state as a tool of its imperial politics. For

³ L. Kubala, *Szkice historyczne. Wojna moskiewska r. 1654-1655*, Warsaw, Krakow 1910, p. 50.

⁴ *Ibidem*.

⁵ A. Andrusiewicz, *Cywylizacja rosyjska*, Volume I, Książka i Wiedza, Warsaw 2004, p. 407.

political reasons, and as counterweight to the European variations of Christianity, in his letter to Vasil III of Moscow (1505-1533), monk Philotheus formulated the ideological basis of the „*Three Romes*”. Moscow was to become the centre of the world, and the Orthodox faith subjected to political power was to serve the widely understood imperial politics. The faith was perceived here as a tool, whereas the subject was the politics of controlling the society, territorial integration of the country and expansionist policy.

The 17th century as transition from the sectarian to the dynastic model of a state

The denomination as the leading factor in interpersonal as well as international relations affected the fate of the Europeans throughout the 16th century and reached its turning point in the central Europe in the 17th century, during the Thirty Years' War (1618-1648). The war, which began as a religious conflict with the aim of imposing a certain denomination, led to a fiasco of a sectarian state. One of the key resolutions of the Westfal Peace Treaty was prohibition for the rulers to impose any denomination on their subjects, and the territorial exception from this formula came down to the emperor's hereditary states and the Upper Palatinate, where only Catholicism was permitted. Apart from the dukes liberated from the primacy of the emperor, a secular state was an unquestionable winner. The Thirty Years' War, although limited in terms of the territory to central Europe, and particularly to German countries, changed the perception of a state also beyond their boundaries. Since then, it was the state and the rulers who were to dominate the political life of Europe. The idea of an absolute monarch is born and executed in France, which is best put into words by Louis XVI, the Sun King, who said *L'état c'est moi!* (I am the state!). His father Louis XIII (1610-1643) started the creation of an absolute monarchy in opposition to the ring of Habsburg dominions advancing on France, and it is exactly this element of the dynastic thought that will form a source of political decisions in the new era. The echoes of the passing epoch of sectarian states will be heard still during the Great Northern War (1700-1721) set also on the territory of the Republic, but more as arguments in a political conflict than actual purposes of military actions. Those were motivated by the interest of the monarchs.

The dynastic epoch began in the 17th century, when the Jagiellons had already been replaced by elective kings of the Republic, who did not have the conditions to go in for dynastic politics. The Vasas used it in their policy to recover the he-

editary throne of Sweden, the Wettins (particularly August II) in their hereditary Saxony. In the Republic, the idea of a dynastic state came out in the times of partitions, in the Constitution of May 3, already during the French revolution, which in the West created the transition from a dynastic to a national model of a state.

The 18th century as the epoch of dynastic states in Europe

The following century is best described from the angle of extensive connections and the policy carried out by particular European dynasties. It goes beyond the questions of denomination, but still does not pay much attention to national factors. The drop in the significance of religious affiliation coincides with the growth of tolerance and gradual secularization, but at the same time description of that period solely from the national perspective will not reflect the essence of the geopolitical occurrences. The 18th century will belong to great European dynasties, while it must be remembered that they will not originate from all ethnically European peoples. Therefore, we are dealing here with a situation, where some nations, for instance Polish, Ukrainian, or Byelorussian, do not have their dynastic representative in that epoch, who would act on their behalf. They are relegated to the role of objects in the politics played in the virtuoso performance of superpowers.

In a sectarian state the source of power is the ability to concentrate the rule in the hands of a monarch aiming at absolutism. The power itself is here hereditary and the aim of the successive rulers is to extend it, while in a clash with another dynasty, it is guided by the balance of power – so characteristic of that epoch. The ruling dynasties' priority is to preserve the *status quo*.

The political subjects of the 18th century include the Bourbons, the Habsburgs, the Hohenzollerns, the Coburgs, and the Oldenburgs. Also the Romanovs had their impact on the political life in Europe. In western Europe, a typical example of the politics in the dynastic times were the conflicts around the issue of succession to the Spanish throne. The key determinant in this context will be the fear of an excessive increase of power in the hands of one dynasty, accompanied by the search for reasons and allies in execution of one's own dynastic plans. Sympathies and antipathies spread out basing on subjective perceptions of the balance of power.

Mutual dynastic rivalries formed the basis for many conflicts in contemporary Europe. With time, however, the dynasties gave up wars in favour of cooperation in creation of *status quo*. A good example of it is cooperation of the Hohenzollerns' Prussia, the Habsburgs' Austria and the Romanovs' Russia in the partitioning of

the Republic of Poland (1772-1795).

The politics of a dynastic state in eastern Europe was best executed by the partitioners of the Republic. Its partition was partly an effect of ill-adaptation of democracy of the nobility to the scene of the centralised and powerful dynastic states. Acting in agreement, the partitioners divided the Republic among the three of them in three stages. In percentage terms, most of the land, i.e. as much as 82%, (including all Byelorussian territory from 1793), fell to Russia of the Romanovs, and only 11% to Austria of the Habsburgs and 7% to the Prussian Hohenzollerns.

The partitioners were equally satisfied with the conquests, and their joint occupation cemented the agreed territorial division. Moreover, each of them in their own way set about bonding their acquisitions with their country. The oppressed reacted with successive rebellions and uprisings for independence. Jan Stachniuk lists the following consecutive *explosions*⁶ – as he calls them – which occurred in intervals of 30-40 years:

- 1768-1772 Bar Confederation,
- from 1794 Kościuszko and Dąbrowski's legions,
- 31-31 November Uprising,
- 64-64 January Uprising,
- 1905 Combat Action of the Polish Socialist Party, Pilsudski.

Andrzej Piskozub pinpoints that: „*All the enumerated uprisings of the nation were – this needs to be made clear – a bid for independence and they were all targeted at the same enemy of this independence – the Russian empire*”⁷. The inhabitants of the partitioned Republic are subjected to administration centres, which remain outside the former borders of their country, and they receive imposed institutions from their respective directions. The ones from the east were those, which made their blood boil most.

The 19th century as transition from the dynastic to national states

There is no better bond than a common enemy. First, at the close of the 18th century, such an enemy for the partitioners of the Republic was revolutionary France, then its Napoleonic gleanings at the start of the 19th century. Napoleon's idea of European integration by conquest hit straight in the „superpower concerto”

⁶ J. Stachniuk, *Dzieje bez dziejów*, Warsaw 1939, p. 170.

⁷ A. Piskozub, *Polska w cywilizacji zachodniej*, published by Adam Marszałek, Toruń 2005, p. 66.

of European dynastic rulers. The threatened monarchs established an anti-French alliance, and the Russian expanse with the climate that turned out so merciless for the *Grande Armée* dispelled Napoleon's dream about Europe united under his aegis. Napoleon's defeat was the victory of the *Ancien Régime*, confirmed at the Congress of Vienna (1815), which set the areas of influence of the three partitioners and the distribution of power on the European continent for a hundred years. Under the umbrella of the Viennese stipulations an attempt was made to restore the French monarchy, which however had already been infected with its own nationalism and gradually gave in to a new trend. Even though after Napoleon's fall in France Bourbons came back to power in the person of Luis XVIII (1814-1824) and Charles X the Bourbon (1824-1830), restoration is not completely successful. The July Revolution (1830) and the flight of Charles X to England is not yet the end of the monarchical system in France, but it is a definite end to the Bourbons' rule. The July Monarchy (1830-1848), and later the Second Empire (1852-1870) are only a transition to France of the French. That materialized in the form of the Third Republic (1871-1940) after the defeat in the French-Prussian war (1870-71). Another outcome of that war was unification of the German states into one – Germany's Second Reich proclaimed in 1871.

The outcome of the French revolution was a shift in peoples' thinking of a state as a collection of a monarch's subjects to the perception of a state as a commonwealth of citizens bonded by ethnic ties. Nationalistic movements united the French, contributed to unification of the German states into the II German Reich (1871) and to integration and unification of Italy (1871). The ferment of national independence forms the grounds for and interpretation of politics of other peoples, who draw on the examples and desires of those leading European centres. The new trend gradually supplants dynastic monarchies in Western Europe, replacing it with a new concept of a state based on ethnic unity of its inhabitants. National integration does not only connect particular regions of Europe merging them into one ethnic state, but first of all it is the goal for those nations, which having no state of their own, make a part of another foreign state or states. In Central, Eastern and Southern Europe, the power was distributed among the Habsburgs, the Romanovs and the Osmans, interpreted as Austro-Hungarian, Russian and Turkish empires. Only breaking them apart could make the dream of an own national state come true. And so, the struggle for national independence in this part of Europe is closely connected with the fight against the said empires.

The process of achieving a national state must have been then accompanied by shaping of national awareness and identity, in other words by a process of creating

a nation. For instance, at the turn of the 18th and 19th centuries the Balkan subjects to the Osman Empire still had little sense of their national identity. Their affiliation to a certain, wider group was much more strongly and accurately described by their sense of religious and legal community. A typical example is that of Bulgarian Muslims, so called the Pomaks, who were most often taken for Turks. They disclosed their connection with the Ottoman Empire by emigrating to Turkey in 1878 after Bulgaria was occupied by the Russian army. It was a similar situation with the Albanians, whose leaders almost till the last years before gaining independence aimed only at unification of the national territory as an autonomous province within the borders of Turkey⁸. In the case of the Balkan peoples of denomination other than Muslim, awareness of their ethnic otherness fostered clearer shaping of their national identity. That process, however, was spread in time, and their path to a strictly national state was still remote, which is for instance illustrated on the example of the Serbs and the Croatians.

Development of the ethnic concept was not limited solely to given peoples' awareness of one's affiliation to a specific ethnic group. Each of the forming nations, and particularly those dominating in specific states, bandied the new ideology around for their own purposes. The policy of Russification or Germanization on the territory of the former Republic provides many such examples. A hegemonic leader's oppression on the subjected ethnic groups and their submission to the policy of deprivation of their national identity was bound to raise objections and reactions contradictory to those intended. The 19th century's rebellious bids for independence on the territory of the partitioned Republic aimed first of all at throwing off the yoke of the occupant and forming an independent government with one's own sovereign dream country. The term „own” must not be treated as very precise in respect of national categories, as before the partitions the Republic was a multi-ethnic state. These issues will be put on the agenda once the rebirth of the Republic will start materializing in the second decade of the 20th century.

In the above-cited work titled „Polska w cywilizacji zachodniej”, Andrzej Piszkozub titled the chapter presenting the struggle with the partitioner „Experiences and burdens of the partition period”. There, the author draws our attention to certain characteristic policies of Russia of that time towards the conquered lands. He disposes of Pan-Slavism with the words of Jan Kucharzewski, who identifies this Russification-friendly trend, or maybe more precisely – an ideological tool, with

⁸ J. Żarnowski, *Dziesięć wieków Europy*, Warsaw 1983, pp. 364-366.

the rule of race solidarity, i.e. with racism. For in terms of quality, writes Piskozub, nothing makes the idea of Pan-Slavism different from, for instance, „Nordic” racism, which claims superiority of the „German race” over other sections of mankind⁹.

The anti-Polish chauvinism begins to flourish in Russia after successive uprisings for independence. They find reflection in the statements of Russian columnist Katkov, otherwise regarded as liberal, who after the January Uprising, *in one of the polemics concerning the Polish question in 1863, to the charge that Russia would not be able to cope with the more civilized Polish nation, replied: „we'll stupefy them to our level”. One of the stupefying tools was the Russian school in Poland¹⁰.* None of the ethnic groups in the former Republic of Poland remaining under Russian rule was free from this peculiar concept of „limiting to one's level”.

The inhabitants of the former Republic were subjected to various methods of indoctrination. In view of the fiasco of Pan-Slavism, aimed at gathering of all what is Slavic into one state, as it was earlier done by the Great Duchy of Moscow to all what was Russian, the Russians used the Germans as a bogey to seduce the Poles. Germinization carried out in accordance with the spirit of the times gave the Prussians, and then the Germans, an adequate reputation, and therefore hardened the Poles' national spirit. The Byelorussians, who were not subjected to that two-sided oppression, looked with reserve at the idea of distinct ethnic emancipation. In other times, i.e. in 1939, Minister Beck expressed the dilemmas of Polish political choices in the following words: *if we follow the Germans – we'll lose our independence, if we follow the Soviets – we'll lose our soul.*

The partitioners left an imprint on the territory they occupied and its inhabitants to a various degree. Implications arising from that also had an impact on social processes. As Andrzej Piskozub observes, *social life under Russian rule was so paralysed, that even the Springtime of Nations in 1848 met with no response there, despite disturbances that went at that time through Prussian and Austrian rules¹¹.* And so, one of the greatest ideological trends of contemporary Europe bypassed the area remaining under Russian jurisdiction. In fact, Russification carried out by the tsarism sharpened the differences between the Pole and the Russian, but it simplified them in reference to the Byelorussians.

⁹ A. Piskozub, *Polska....*, p. 91.

¹⁰ W. Stadnicki, *Sprawa polska*, Poznań 1910, p. 468.

¹¹ A. Piskozub, *Polska....*, p. 84.

The 20th century as the times of national states in Europe

In the new formula of a state it is ethnic factors that come to the forefront, as well as those aspects of one's own identification, which unify the society into a crystallizing formula of a nation. The definition of nationality itself is very extensive and it is not free of contradictions, if we seek the only notional formula. Richard Coudenhove-Kalergi draws our attention to the related difficulties, considering it insufficient to rely solely on such factors as common language, blood ties, or common history etc. In his opinion *nations are conscious communities of culture and fate, connected by politics, or aiming at unification or liberation*¹². A similar definition based on subjective sense of own affiliation was adopted in Poland in 2002 during the national census¹³. A national state is a category, which reaches beyond individual choices, and which carries out subjective politics of a government of the nation dominating on a given territory. However, to speak thoroughly about a national state, it must be a conscious purpose of a given social group of the same ethnic definition.

At the turn of the 19th and 20th centuries Europe's attention was focused on the Balkans, and events accompanying ethnic rebellions of those times were described in Europe as its balkanization. This pejorative term reveals the lack of respect and understanding for the rapid emancipation processes of the Balkan ethnic groups, which in accordance with the tendency then prevailing in Europe, desired to gain their own national states. The nearly 500 years' domination of the Ottoman empire on this territory was not a factor that would foster gentle transition into a new state, and it was bound to lead to numerous territorial disputes. Further armed bids for independence, the Balkan wars still before the WWI, contributed to the final ruining of the Turkish domination on the Balkans. The collapse of the Ottoman Empire was not the final solution for creation of national states in this region. Admittedly, a number of new states appeared, but there were also such, which did not

¹² R. Coudenhove-Kalergi, *Naród europejski*, published by Adam Marszałek, Toruń 1997, p. 11.

¹³ In a report of the Central Statistical Office it was adopted that „*Nationality is a declarative (based on subjective feeling), individual characteristic of each person, expressing the person's emotional, cultural or genealogical (depending on the parents' origin) relation with a particular nation*”. [After:] Central Statistical Office, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-spłeczna (Population. The condition and demographical and social structure)*, http://www.stat.gov.pl/gus/45_756_PLK_HTML.htm, 17.07.2007, p. 19.

fit in with the contemporary national states. The Kingdom of Serbs, Croatians and Slovenians as a single federal state resulting from the WWI was only a stage of the turbulent path followed by the ethnic groups involved on their way to separate independence. The drama of the continuously competing Serbs and Croatians that carried on throughout the 20th century, gives a perfect picture of the tragedy and suffering of otherwise so closely related Slavic peoples. After years of struggles, at the close of the 20th century, both the Serbs and the Croatians gained their national states, but hasn't that experience left the trauma that needs to be cured?

Having gained its own statehood, Croatia wishes to join the European Union, where it would have to give up its complete and sovereign independence. In other words, as a national state it will have to give up some of its ethnic ideals. This however, does not dishearten Croatia from continuing its path to European community. Serbia, historically favoured by Russia, is now affected by the failed dream of Great Serbia. The joy of one's own ethnic state, paid for with many sacrifices, is not an everlasting perspective for a nation that is still licking its wounds. The future fate of the Serbs is sure to be affected by the events taking place in the neighbouring countries, but for now they have the pride of having their own state, from which Kosovo will probably soon break away. However, limited by ethnic borderlines, Serbia seems to be a failure of a country of great aspirations but limited to an ethnic state.

After the demise of the Ottoman Empire, the WWI brought about the collapse of the tsarist empire and the dynastic empire of the Hapsburgs. The space freed of the former hegemonic leaders was filled up with new states on the map of Europe, and though they marked progress of the concept of an ethnic state, often they did not constitute a final fulfilment.

Czechoslovakia was formed similarly to the Kingdom of Serbs, Croatians and Slovenians. As Piotr Eberhardt observed: „*Creation of Czechoslovakia was of crucial importance for further fate of the Czech and Slovak peoples. The Czech nation was subjected to constant demographic, economic and cultural expansion of the Germans, while the Hungarians did not conceal their intention to magyarize the Slovaks. Both those Slavic nations were facing the threat of slow assimilation and loss of their national identity. Creation of that Slavic state did not only hinder those processes, but even let them make up for the losses incurred throughout the ages¹⁴*”.

It is worth to mention here that in the Czech part of the country, the Czechs

constituted 67.7% of the total population, while the Germans – 29.5%. Respectively, in the Slovak part of the country, the Slovaks made up 67.7%, the Germans 4.5%, and the Hungarians – 17.2%¹⁵. The Slovaks, as well as the Croats, could experience a semblance of an ethnic state during the WWII, when under German rule such a state was allowed to be formed by the III Reich. That was only a transitional period, as already after WWII Czechoslovakia and Yugoslavia were brought back to life. The Slovaks and the Czechs' road to independence led through a period of a common state until the events of 1989, when after the Velvet Revolution Moscow domination was thrown off, and the road to an ethnic state was crowned by the peaceful proclamation of separate Czech and Slovak republics in 1993.

The Republic of Poland was to revive after the WWI from the ruins of earlier partitions. Still during the wartime operations, ethnic questions were raised by the opponent sides as a reason to draw sympathies, but also to attract recruits from particular ethnic groups. That was Tsar Nicholas II's appeal, when the Germans were achieving successive military victories driving his armies from the territory of Poland. The roles of the ethnic factor was well appreciated also by the Germans and the Austrians, when the deed of the two emperors was proclaimed on the 5 November 1916, by which they announced resurrection of the „independent” Kingdom of Poland. By their decision, despite many ambiguities in terms of the borders and the level of sovereignty, the two emperors drew a line through over a century long solidarity of the partitioners. The Kingdom of Poland was to be reborn, but what about other ethnic groups living to the west of Russia?

The concept of Mitteleuropa and the support of the states connected with Germany, was the German idea for creation of post-war order in that part of Europe. Apart from the Poles, also Germans were well disposed towards the Ukrainians, which they expressed during negotiations of the Treaty of Brest (1918) and in military operations. With Brest negotiations in the background, and under protection of German occupation, the following states proclaimed in 1918 their independence: Ukraine – 22nd January, Lithuania – 16th February, Estonia – 24th February, Latvia – 23rd March, and Belarus 25th March. Earlier, after the Russian army had been driven out of the country, independence of Poland was decided – on the 5th of November 1916, and of Finland – on 5th of December 1917. Demarcation in March 1918 of the Brest borderline was tantamount with Russia's comeback to its western ethnic border. The territories lying to the west of that border were to be

¹⁵ Data based on the census in 1930., after: P. Eberhardt, *Miedzy...* pp. 114-119.

formed with the spirit of the time, i.e. basing on ethnic factors. However, consolidation of the states established under the German umbrella was prevented due to Germany's defeat on the front in Western Europe. The winners in the east now had to withdraw and leave the deserted areas to the outcomes of the Polish-Soviet war soon to break out.

The events of 1919-1920 easily deserve to be described as a clash of civilizations, if only due to the intentions of the Russian revolutionary forces. Poland was to be only a step on the road to conquest and transformation after the Soviet fashion of a possibly largest part of Europe. Simultaneously with the military struggles with the Soviet invader, the reborn Republic was going through a dispute about the spatial organization of the still endangered state. Two very disparate concepts deserve our particular attention.

The two polar opposites were Josef Pilsudski's federal and Roman Dmowski's incorporation concepts. Pilsudski referred to the tradition of the old Republic, believing in a solution that would take into account a possibly widest spectrum of interest of all ethnic groups forming the state in the pre-partition era. Whereas Dmowski, moving with the times, aimed at implementation of a concept of a Polish ethnic state. Pilsudski defended Poland's independence but lost the Republic. Dmowski's nationalistic doctrine was the winner. The Byelorussians and the Ukrainians did not regain their ephemerally created states, since we cannot consider as such their Soviet republics, which formed parts of the Soviet Union. In Poland the two nations were ascribed the role of ethic minorities.

The population remaining under Russian influence was sovietised under whipping, while in the Republic, as a result of the then Polonization policy, they reinforced their conviction of their national identity. When entering the war, in accordance with the stipulations of the Ribbentrop-Molotov Treaty, Moscow encroached on Poland and reoccupied the territory inhabited by the Byelorussians and the Ukrainians, which were again subjected to Moscow and its policy of sovietisation.

Independent states of Belarus and Ukraine will appear on the map of Europe still in the last decade of the 20th century. To a small degree, the favourable circumstances were the effect of activities of the interested nations themselves. They took advantage of the weakness of Moscow and its inefficient Soviet economy rather than their own efforts to regain their independent existence. In this context, granting of independence is the most suitable definition. We should remember that both Belarus and Ukraine had remained under Russian occupation for over two hundred years. Apart from linguistic Russification, they were also subjected to cultural Rus-

sification and strong denationalization processes.

Formation of the Russian state is discussed by Lew Gumilow, who points out the role played by the Mongol bondage from 1237-1480, and considers the civilization heritage consolidated in this case by Golden Horde as deeper and more significant than the earlier Byzantine legacy (988-1237) or the later, initiated by Peter I and lasting for two centuries (1712-1917) „Petersburg” periods of „European Russia”, drawing its civilization borrowings from the European culture¹⁶. The period of Mongol bondage and Moscow’s submission to its influence lasted for 243 years. The period of Russian bondage and submission of Belarus to Russian influence lasted for nearly 200 years (1793-1991).

Perturbations related to the Byelorussian people’s submission to the distinct civilization of Russia, as compared with the earlier case of Poland’s effect on the Grand Duchy of Lithuania, are the source of the reason for departure from the model of social growth of the Europeans, which also explains the failure to develop a strong need of ethnic identification. The period of Russian bondage created a soviet man with his typical passivity in the face of national matters.

Post-soviet Russia regains its vital forces by selling natural resources of its vast territory and by ethnic rhetoric, integrating the society around its imperial past, when it was white Russians who played the superior role. However, Russia is not adopting the European model of a national state, and this social integration based on the ethnic factor and mobilization only serves Russia’s immediate political purposes. Today’s Russia is first of all a continuator of the tradition of an expansionist state, of a high degree of militarization, with the leading role played by various policing services¹⁷. To describe Russia as a power-using state seems to be the most accurate reflection of its statehood. We can even say that Russia is seemingly a national state, but in fact it is a power-using state.

The Ukrainian’s ethnic awareness draws on historical tradition of Mazeppa Cossacks and the struggle against Russia as well as Poland in the first half of the 20th century, when the ethnic ideals were forming there. Nowadays, the internal tension line runs along pro- and anti-national orientations, where pro-national refers to defining Ukraine as an ethnic state orientated to the West, and anti-national

¹⁶ L. Gumilow, *Od Rusi do Rosji*, Warsaw 1996, p. 272.

¹⁷ The organisation, the methods and the role of secret services in the Russian Federation are outlined by Juri Felsztinski in the book written in cooperation with most probably poisoned Alexander Litvinenko. See: A. Litvinenko, J. Felsztinski, *Wysadzić Rosję*, Rebis, Poznań 2007.

refers to pro-Russianness, which might be described as soviet nostalgia.

The Byelorussians, who hadn't experienced the history of the Ukrainians, became apathetic as a state without a definite choice of their future path. The soviet symbolism commonly imposed on today's Belarus was to be the springboard for current President Lukashenko to take over Yeltsin's legacy. This did not occur and it is doubtful whether he would take Putin's place either. Deprived of the chances to play a bigger role in Kremlin, the current Byelorussian president is doing whatever he can in his own interest – maintaining his country's indefiniteness, counting on more favourable economic situation, and at least settling for the role of a Byelorussian Batiushka. Being too weak for Kremlin, he is strong enough to squash aspirations of the Byelorussian opposition as long as it is convenient for Russia, as this is where lies the key to keeping or consenting to overthrow Lukashenko.

The Orange Revolution of 2004/05 in Ukraine proved to pro-Russian Kuchma, as well as to Kremlin itself, that although geographically divided as to the people's political sympathies, the country can still turn down external, say: Russian, interference in their own national matters, thereby defending their ethnic state. The earlier Carnation Revolution in Georgia, as well as the one in Ukraine, raised fears on one side, but hope on the other, and for all – anticipation of what will happen in Belarus. Here, the regime is already prepared for possible attempts of overthrows. Mobilization of forces, repressive politics and arrests of oppositionists have driven away, if not eliminated the threat. There was no mass mobilization of the people around Byelorussian ethnic symbols. We are dealing here with a situation, where the authorities of the Byelorussian state are insistently fighting off the symbols of ethnic identification, paying homage to everything what is soviet. Anticipation of a Byelorussian bid for independence can turn out to be vain hope with no rational premises. The majority of the Byelorussians are still supporting Lukashenko's regime, with Russian as the official language, and resigning from national symbols does not cause widespread protests.

The 21st century: the twilight of European ethnic states?

In the history of Europe one can single out certain epochs, whereas temporal limits and participation of particular countries was not automatic, as it depended on a number of factors. Integration of the EU member states affects the transfer of prerogatives of ethnic states to the benefit of community institutions. This is a complex process in its nature, as it requires implementation of a number of nec-

essary changes, including resignation of autonomy in many areas of the national activity. The EU mechanisms and institutions are gradually gaining approval of the EU residents, and when it comes to a legal conflict with one's own state, the citizens of ethnic countries willingly use the possibility to appeal to the European Court of Justice. An ethnic state is not the final decisive instance, and the legal force of a supranational institution is prevailing. Also on many other planes, the citizens of the EU member states know that the true decisive power lies with the supranational institutions.

Departure from an ethnic state is not taking place without any resistance, and the discussion on the target form of the European Union is still under way. Before they moved for accession to the Community, the current EU member states had to acknowledge the primacy of the supranational organization over their own isolationism. An ethnic state still is an important player on the international scene, but the hope of the strong Union lies with strong supranational organizations. Gradual replacement of an ethnic state with the Union on one side and strong regions on the other is a very probable scenario for development of institutions on the plane of European civilization.

Today's Poland is very reluctant to give up the prerogatives of a national state, provoking the idea of Europe of two velocities. The present Polish government draws extensively on the national patriotic contents. As a success are considered those achievements on the international arena, which prove Poland's blocking power in the EU. The Minister of Education is removing cosmopolitan values from syllabuses, and Prime Minister Jarosław Kaczyński himself is endorsing senator Dorota Arciszewska-Mielewczyk's bulletin titled „*Powiernictwo Polskie*”¹⁸, which borders on chauvinism and is intensely anti-German.

The presence in the government of such extremely nationalistic parties as PiS (Prawo i Sprawiedliwość – Eng.: Law and Justice), LPR (Liga Polskich Rodzin – Eng.: The League of Polish Families) and Samoobrona (Eng.: Self-Defence) is not changing the direction of the Poles' primary choice, i.e. participation in the European Union. Still before Poland's accession to the EU, both LPR and Samoobrona were strongly against it, and even in PiS there are plenty of opponents. Being in power and able to attempt to leave the EU, the ruling politicians are not taking any adequate measures as they are afraid to be wiped out of the political scene.

¹⁸ „*Powiernictwo Polskie*” (Polish Trust) is a free bulletin issued by the Society of Polish Trust, the Public Utility Organization with its seat in Gdynia, which is presided by senator Dorota Arciszewska-Mielewczyk. The bulletin is available free of charge in paper form and on the Society's website: www.powiernictwo-polskie.pl

Attempts to scuttle the EU works are all that the Polish government could do so far. A turning point in the concept of a national state in Poland is getting closer and the next governments will probably have to be more pliant to the EU institutions, which in practice will mean abandoning the idea of a national state. Moreover, since the accession to the EU, 2-3 million people left Poland in search of employment or a new life and went to Great Britain, Ireland, the Netherlands and other EU states. Their life in this supranational sphere will affect transformations of their awareness and perception of the role of a national state in the changing circumstances. This also refers to the Poles, who stayed in the country.

In the case of Belarus, we cannot honestly talk about abandonment of the concept of a national state, since such has never really consolidated in Belarus. One cannot abandon something one has never had. The tradition of today's Belarus is western in its contents until the partitions of the Republic of Poland, and since that time Moscow's domination changes the shaping direction of the nation, imposing eastern standards. Present Russia is not even interested in territorial absorption of Belarus. Nowadays, a country's source of power is most of all its economy and army. What makes Belarus appealing to Russia, the country rich in resources and having nuclear arsenal and conventional armed forces at its disposal, is simply the possibility to monitor the on-going processes with the view to avoid the events that took place in Ukraine, which comes down to maintaining of stagnation. To categorize Belarus as a „close neighbouring country” is from the Russian perspective more attractive than its actual absorption, or unification under the Union of Belarus and Russia. Economic factors related to Kremlin's fear of the necessity to support inefficient economy of Belarus is of key importance here. Soviet in its essence, Belarus is not hurting national pride of the Russians, as are the Baltic states, particularly Estonia, or other former Soviet Union republics, such as Ukraine or Georgia. On the other hand, from the western point of view, Belarus is perceived as an area of Moscow's influence, it has no such attributes as Ukraine, which is supported by the EU in its democratization processes. For the West, the appeal of Belarus ends with realization of the necessity to take up the rivalry with Russia for influence in this country. The European Union has enough internal problems to toss in the expense of energy needed to win favour with the Byelorussians. And so, Belarus is left to itself. Wrapped in soviet symbolic, it reassures its eastern neighbour, and since it is a highly authoritative regime, it cannot count on a flirt with the West. This does not change the fact, though, that its European surroundings do have an impact on the country's internal situation and will affect the choices of the Byelorussians themselves.

not have to be of ethnic character, but may only lead to overthrowing or replacement of the ruling elite. The mechanism describing the systematics of Europe's history in terms of sectarian, dynastic and ethnic countries, may not be an adequate *continuum* for Belarus due to its over 200-years' submission to eastern influence. In this case, the Marxist linear scheme of going through all forms of a state or a society needs to be left aside. The possibility here is to skip or go quickly and superficially from one state to another. And so, Belarus does not have to go through the stage of a national state, but it may also look differently from its western European form. Nowadays, Belarus is under the influence of post-national Europe and nationalistic Russia. To adhere to soviet models does not translate, however, into following Russia's nationalistic standards. Being affected by supranational soviet tradition, post-national EU tendencies and Russian nationalism, Belarus sticks to its own, peculiar third path of development. But how long for?

Translated by Anna Kurcinowska

References

1. Andrusiewicz A., *Cywilizacja rosyjska (Russian Civilization)*, Volume I, Książka i Wiedza, Warsaw 2004.
2. Coudenhove-Kalergi R., *Naród europejski (European People)*, published by Adam Marszałek, Toruń 1997.
3. Eberhardt P., *Miedzy Rosją a Niemcami (Between Russian and Germany)*, PWN, Warsaw 1996.
4. Gumiłow L., *Od Rusi do Rosji (From Rus to Russia)*, Warsaw 1996.
5. Kłoczowski K., *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza (Younger Europe. Central And Eastern Europe In The Circle Of Christian Civilization Of The Middle Ages)*, PWiW, Warsaw 1998.
6. Kubala L., *Szkice historyczne. Wojna moskiewska r. 1654-1655 (Historical Sketches, The Moscow War Of 1654-1655)*, Warsaw, Krakow 1910.
7. Litwinienko A., Felsztinski J., *Wysadzić Rosję (To Blow Up Russia)*, Rebis, Poznań 2007.
8. Piskozub A., *Polska w cywilizacji zachodniej (Poland In Western Civilization)*, published by Adam Marszałek, Toruń 2005.
9. Piskozub A., *Świat i Europa na progu XXI wieku (The World And Europe On The Eve Of The 21st Century)*, [in:] The Jubilee Book of Professor Waldemar Grzywacz, Szczecin 2007.
10. „*Powierictwo Polskie*” (*Polish Trust*) a free bulletin published by the Society of the Polish Trust, the Public Utility Organisation with its seat in Gdynia
11. Stachniuk J., *Dzieje bez dziejów (History Without Histories)*, Warsaw 1939.
12. Studnicki W., *Sprawa polska (The Polish Case)*, Poznań 1910.
13. Żarnowski J., *Dziesięć wieków Europy (Ten Centuries Of Europe)*, Warsaw 1983.

ABSTRACT

Autor prezentuje białoruską ścieżkę na tle przeobrażeń modelu państw europejskich w epoce dezintegracji cywilizacji europejskiej (XVI-XX w.). Przedstawiono funkcjonowanie Białorusi w modelu państwa wyznaniowego, dynastycznego oraz jej stosunku do państwa narodowego. Autor zwraca przy tym uwagę, iż nie wszystkie państwa europejskie przechodzą w ten sam sposób przez kolejne etapy modelów państwowych. Obecny ambiwalentny stosunek Białorusinów do państwa narodowego tłumaczy się dwustuletnim okresem funkcjonowania pod zaborem rosyjskim (1793-1991).

The author presents the Byelorussian path in the context of transformation of the model of European states in the times of disintegration of European civilization (16th-20th c.). Functioning of Belarus was presented in the model of a sectarian and dynastic state, and in its attitude to a national state. The author draws our attention to the fact that not all European states follow the same path through the successive stages of state models. The present ambivalent attitude of the Byelorussian people to the concept of a national state is explained through the two hundred years of the country's life under Russian rule (1793-1991).

Artur Roland Kozłowski – 1972, PhD in political sciences, Master of Business Administration Poznań-Atlanta. A Vice Dean at Gdańsk School of Banking, lecturer at the Gdynia School of Social Communication and the Kwidzyn School of Management. The author of the book titled „Rosja wyparta z Europy. Geopolityka granicy pokoju brzeskiego 1918 r.” (Russia Driven Out Of Europe. Geopolitics On The Border Of The Brest Treaty Of 1918”). A researcher of civilization in time and space. The administrator of www.ymagomundi.eu

Vitaly Karnyaljuk
Віталь Карнялюк

Study of local lore and the person: a role of study of local lore and the regional specialist in formation new generation citizens of Belarus

P

Position with this section of modern education is reflection of our validity. On the one hand: working, though and gone through reprisals, tradition of study of local lore, good potential of teachers and even greater – pupils, another...

But it is necessary to work, as new generations of children are included into a life. As how to work what to see the main thing in study of local lore – about it and speech. We shall consider the basic parts of a problem named in the title. First, it is opportunities of the study of local lore – sciences synthetic, many-sided, interdisciplinary. But at the same time, sciences, which has the subject and object of research, the methods and means of achievement of scientific true.

Secondly, it is the person of the pupil – the young man of 10–20 years who is the representative of that generation of Byelorussians which the Soviet validity perceive only as history. Those who at all defects of the political validity of Belarus, lives all life in the independent country – with own, domestic history studied here, with understanding, that neighboring countries, however they and are not

close, but others. In it the geographical outlook of the young man and its parents remains for ever a miscellaneous. Associations of uniform Soviet space at this generation of the Belarus citizens will be never.

The third part of a problem it is necessary to see a modern education system, in which study of local lore there, then already to become a part of educational process of city or village. The fourth part of a problem the person of the teacher sees. In it – all: practice of pedagogies, the Soviet and post Soviet outlook, a social status of a teacher's trade in the country and obsession work. As without the last in study of local lore are not engaged. Not that subject – not obligatory.

Now, on-separateness we shall consider each of the named parts of a problem. Aspect the first: in what constructability of study of local lore knowledge in the present? It is clear, that study of local lore not a novelty. Moreover, it is traditional as a field of knowledge, as assembly of techniques of acquaintance to the small native land. Thousand regional specialists from Belarus in 20th of a century XX have made actually revolutionary break in the past of people. Whole programs of the Inbelkult, for example, ordering of a lexical stock of the Belarus language, based on work of regional specialists.

Now the life includes new generation of our citizens. Any more from БССР to Belarus, and entirely in time borders of the independent country. And all saved up experience of each corner of Belarus (different: ennobled and shameful, insulting and light) something yes will mean for the young man. What by it will be chosen? What becomes defining «magistra vitae»? And whether in general all this study of local lore information will be considered by the young man in that information which that receives endlessly? We think, answers to these and other questions will depend to no small degree on a place and a role of the regional specialist and study of local lore, in particular.

Such concepts as “the close history”, “the small native land”, “rodovod”, “the family annals” qualitatively the maintenance of formation. With these definitions operate from an elementary school. However for the effective organization of work with these definitions really important and complex the finding of a place and organic use of study of local lore knowledge among other information sees. To solve this problem it is necessary for each teacher of history (geography, biology, the literature). As each teacher of history – the regional specialist. It simply should be it though to some extent. As only on local, achievable (it is possible to see, touch, observe,) for teachers a material it is possible «to allow feeling taste of the primary source» (Mark Blok).¹ To allow feeling pleasure of the true search and restoration of the past up to you for ever forgotten and which somewhere you touches.

What makes study of local lore actual now? We shall define its strengths. First, individualist character of the study of local lore information. Now in Belarus – the knowledge of own family history, a place and a role of relatives in events of close and far history can help the country of the postponed individualism with formation of outlook of the person or though to pay attention of this person to itself. The facts of collective behavior – groups, classes, weights – are ignored, that, certainly it is not rational.

Following important quality of study of local lore is its geographical affinity to pupils. In this case the study of local lore can be appreciated as last boundary of patriotism. Behind it – unconsciousness is valid.

On the other hand, from knowledge of the edge it is easier to direct aside formations of a civic stand. A circle of defenders of the edge in this or that war – the first galaxy of heroes on which education is possible. As protection of the, close, native edge is always clear and has a clear explanation. Further it is already more difficult. Military operations have political ends. On a place of one occupational authority another will come. And defenders will be remembered. If about them, naturally, will know. And this business already of the teacher of the regional specialist the nobility most and to make so that also pupils knew. As return examples set. On the –polish border zone the population long since Belarus, with the big share orthodox, and earlier greco–catholic creeds. Up to second half XX of century time of these grounds is time of the Belarus peasantry. If small towns, – Jews. Therefore close history for teachers of present Polish schools of this border zone – not about Poles. From here – its very selective studying. Such phenomenon of the attitude to history – the phenomenon widely widespread in experience of studying and teaching of domestic history in the different countries. About connection of the various centers of history Mark Ferro, in the analysis about teaching history in the different countries of the world has successfully noticed: «Looking through time and cultures, you pay attention that the history is born in the various centers and from everyone distributes the interpretation that differs from the others as a matter of fact, under the form and after the purposes. First of all it is history official which dominates as shows or supports a policy, ideology, a mode. Such history bases on system of the sources subordinated of strict hierarchy. Simultaneously behind history of winners, whether it be the church, a party or the state, can exist contr–history. And also having the official status. This latent history won by the first was shown with

¹ Блок М. Апология истории. – М., Мысль, 1990. – С.8.

people of colonies. The third center of history is individual or collective memory of a society. Feature of this history it is necessary to see that circumstance, that it is not subject to criticism, it quite often mixes different approaches in understanding of time, for example, mythological and time historical. Independent, untouched, or through mixed with dominating, this history survives and remains enough viable, its official history and educational history how many would not deny.²

In such universal triple coexistence in a society of historic facts the study of local lore feels itself very freely. It speaks that the local history is more opened. It is not protected or protected by much less ideology.

It is not deformed by the state order for the necessary, “correct” vision of the past. Local history as much as possible sincere. It – to what the academic science “goes down”, as to empirical a material from time to time, only necessarily definite purposes of research. And at the regional specialist this primary knowledge “under foots” – his and its pupils. From here, a department of study of local lore – a courageous department of education. Not casually thousand regional specialists – ordinary teachers became victims of violent turning of policy “bielorussizacyi” in days of communistic terror in the beginning of 30th the Regional specialist quite often better others knows as was actually. Frequently, without generalizations. But here, in this district, these events proceeded so, and it is necessary to inform up to pupils. The third argument of constructability of study of local lore knowledge – in an opportunity by means of the facts and images of local history to understand so to grow fond and become responsible for this district – the native land small, and through it – all country. To understand, means it to have own explanation to that. That Nikolay Antsyferov of “a shower of city”. To understand that, about couples this outstanding regional specialist spoke in the question and, simultaneously – the answer: “As it is possible will get acquainted with historically combined cultural organism. Brightly to go through it as without its knowledge it is impossible to understand completely a course of history as process of a life. What cultural-historical organism will easier and most full open the soul? It is simple to find it. It is native city.³ Village, village, a colony, a place – we shall continue. As edge which you will see and you will understand from it “language – city names” (M. Antsiferov), its nature – “the tutor of culture” (W. Korotkewich), its people whom you “know” to face “, instead of after sources “ (N.Ulashchik) is the base of all other

² Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира. – М.: Высшая школа, 1992. – С. 306–308.

³ Анциферов Н. П. Душа Петербурга. – Спб.: Брокгауз-Ефрон., 1922. – С.17–18.

greater and small knowledge about a life which will be always ordered and logical in the continuation.

We shall sum up: individualist character, geographical affinity, presence of means to explain and generate a civil liability and patriotism – the certificate of constructivism of study of local lore knowledge.

In study of local lore the most important opportunity of pedagogical influence on the person sees still very important, and almost. This destruction by study of local lore knowledge of such corner stones of human destructiveness what any great-power attitude to other people is, their culture and the past, various displays of xenophobia and anti-Semitism. In this connection, without exaggeration, the theme of definition and studying of loans of achievements of one cultures in others is huge. And in the main purpose, study of local lore, and with it is possible to agree entirely with Grodno regional specialist A.Gostev – “definition special in the certain region together with definition of the general. That connects this region with all mankind.” – On it also it is focused.⁴ Each settlement is a point of crossing of destiny of everyone, the center of life experience, to learn about which – business of the regional specialist. From “entrenchment” of close history any confrontation, any war – and furthermore civil – sees evil deed and nonsense of politicians. On an example of studying of a course of history of concrete district pupils see daily constructive interaction of people of various faiths and nationalities. And each local conflict (or nearly so everyone as exceptions suffice also) without a peel of propagation, shows ignorance or nonsense of those who conflicts.

From such attitude to study of local lore outlook the whole recently is organized a turn of creative affairs, as in Grodno, and, as a whole, on the country. Clearly, that distinction between semi-official, mainly Russian-speaking actions which go under aegis public organizations BRSM (komsomol) and BRPA is necessary to see. In these cases we deal, with frequent gamble on study of local lore, original the PR-companies in support of official ideology. Though in concrete realization of official actions, it is quite often possible to meet absolutely sincerely and qualitative execution of the offered projects by concrete pupils and teachers. The matter of the study of local lore validity eats official lie.

However it is a lot of examples of the organization of study of local lore work “below”. The bank of hundreds regional specialists is collected by Vitaly Skalabannom. K.Shidlovskogo’s names (Braslaw), A.Benzeruka (Zabinka), V. Zukowsko-

⁴ Госпей А.П. Методыка школьнага краязнаўства. – Гродна, 2005.

go (Orsha-Baran'), T.Vershidskoj (Nowogrudok), A.Gosteva and A.Smolenchuka (Grodno) – among today's active workers of study of local lore affairs. They stand “on shoulders” such giants of affairs, as Jan Kochanowski (Grodno), A.Polubensky (Swisloch), A.Belokoz (Gudzewechy), E.Korzun (Galshany).

Good continuation of tradition of study of local lore became a regional scientifically-practical forum after problems of regional history and school study of local lore “Rumljowo readings» (2005, 2007), which is spent in the first Grodno grammar school of a name of academician E.F.Karskogo. Their carrying out among other had following motivation. After times of the Soviet validity both historical and spatial coordinates of thinking became others. That was considered in borders of the USSR by a province, became much closer to the center, that fact which was considered minor in all-union scale. Now has got new, key sense. Therefore tasks “Rumljovo readings” are: ordering and actualization of results of scientific researches on problems of regional history and study of local lore of boundary areas of Belarus, Poland, Lithuania, Russia and Ukraine, introduction in a scientific turn of a new circle of historical, naturalists' knowledge of regional character and, simultaneously, inter-regional, nation-wide value, creation of a new opportunity of dialogue between regional specialists and representatives of other sciences: historians, biologists, geographers, philologists, development of regional history, as independent direction of domestic history. As an obligatory element of these forums each time are spent the master-classes of known our regional specialists-teachers.

C 2006 under the initiative of the first Grodno grammar school have begun it is spent scientific study of local lore expeditions. The first was in edge Svislachskim.” Opening of Belarus “,” school stereotypes “ – such estimations of pupils of steel one of results of this research campaign fall all.⁵ It is necessary to carry natural integration of knowledge to some pedagogical results of expedition – historical, ecological, cultures. Events of expedition have shown one of the basic functions formally, still not existing, unfortunately, but, in practice of the operating {working} organization declared {announced} in 2002 under A.Gostev's initiative – “ Company of school regional specialists of Grodno rigion “. The purpose of this organization in helping regional specialists, to connect their more potential and scientifi-

⁵ Карнялюк В.Р. (у саўтарстве з А.П. Госцевым) Педагагічныя магчымасці краязнаўчай экспедыцыі для самаразвіцця старшакласнікаў. // Тезисы докладов VI международной научной конференции «Технообраз» 2007. Технологии непрерывного образования и саморазвития личности одарённых учащихся и студентов», 5–6 апреля 2007 г., Гродно, 2007. – С.306–308.

cally-methodical opportunities of regional Grodno. In case of named expeditions successful cooperation of three educational institutions of new type of the Grodno area – the Grodno grammar school №1 names of academician E.F.Karskogo, the Grodno lyceum №1 and Svisloch grammar schools K.Kalinovskogo's №1 names took place.

The special concept of study of local lore work A.Gostev, the author and the organizer of a rate has developed for senior pupils “ History and culture of region of the Grodno area “ and study of local lore laboratory “ Roots and sources “ in lyceum №1 of Grodno. It is a lot of years it are practically used and principles of school study of local lore are theoretically proved. These principles the following:

1. In research, as well as in the phenomena of the everyday validity there are no trifles, here all is essential.
- 2 any phenomenon should be considered comprehensively, on–opportunity from the various points of view.
- 3 To reach the essence, to search for the reason of any phenomenon.
4. To distinguish that the epoch thinks of itself, and that it is actually.
5. To consider the factor of a context.
6. Trust only to primary sources, in what language they would not be created.

These principles the cores, in A.Gostev's opinion cause, methods of study of local lore, research work: synthesis of the same information with the greatest possible quantity of various sources, the comparative analysis, search of analogues in the literature. Proceeding from all pedagogical experience A.Gostev in school study of local lore universal system of self-realization of the person. And the greatest success of such self-realization sees at early youthful age.

During ten years intellectual study of local lore game I am spent to Grodno “By this city keep...“ The idea and the organization of game belongs to the devotee in the business, to the teacher “ to Tatyana Evdokimovo. During existence game has united around of itself hundreds young men and girls, has combined the steady environment of adult regional specialists and amateurs of the Grodno history. The contents of game has grown according to scale of quantity of players and, is now in own way reflection of popularization of study of local lore knowledge among schoolboys of Grodno.

It is important to use all opportunities for immersing youth in thickness of the culture. Each meeting, each word will give someone that confidence which selects, unfortunately, the today's atmosphere dominating over official ideology. There was a situation, which using a native word, the reference to national traditions, events in history looks something memorial, artificial, and the natural attitude to cultural national riches causes suspicion almost in political opposition. Therefore, that though somehow to destroy the developed order of things during 2001–2007

began tradition to organize in our first Grodno grammar school creative meetings with art workers and A.Chobotom, D.Bichel, K.Ljalko's sciences, V. Arlovym, Z.Bartosikom, A.Hadanovichem, A.Belokozom, century Sour, A.Kravtsevichem, J.Petraphkevichem. And during 2003–2004 at us the Internet–competition of illustrations of pupils to poems of V. Korotkevich “ V. Korotkevich “ Was spent. Was Is. I shall be.” (Быў. Ёсць. Буду.). After results of competition the creative exhibition of figures of pupils of four Grodno schools and schools of item Ujratishky took place. The opening day was accompanied by a meeting with art workers, destiny and creativity connected with V. Korotkevich (D.Bichel and A.Chorbot). In 2004 has been published the collection of the selected products of V.Korotkevich “ I Shall be... (Буду...) “ with illustrations of children. Before are similar under the concept the collection pupils of the Grodno lyceum №1 have created, having paid attention of hectares M. Bagdanovich are ingenious “ Wreath(Вянок)”. And now there is a work above the edition of the collection of verses with illustrations of children of the Grodno poet and regional specialist Apanasa Tsihuna. Such affairs always carry absolutely democratic, informal, creative character of actions of pupils.

All the listed efforts in the field of study of local lore, and named – only small shred, that is done in the country, confirm one more important feature of this activity. It was superb formulated by D.Lihachyov: “... Extremely important and exclusively rare feature of study of local lore as sciences in it there are no “two levels “. One level – for scientists–experts and another – for “general public “. The study of local lore in itself is popular. It exists so far as broad masses participate in its creation and its perception(consumption). In this respect the study of local lore in system of sciences takes an exclusive place. It learns people not only to love the places, but also to love knowledge of the (and not only “ the “) places. Employment by study of local lore not only demands knowledge in the field of history, art criticism, literary criticism, natural study and so forth, but accustoms people to be interested in all it... “⁶

And still. The world and domestic history in hands (from lips) teachers–regional specialists looks most demonstratively. Repeatedly we together with pupils made family annals. Also it was necessary to see eyes of the boy of 9–th class of Alexey Prohorskogo when we on pair with it read shabby from time a leaf of the notice on death of times of war 1941–195 to Its guy its far relatives from Vitebsk area have

sent. Where has got to that frequent indifference with which now listen or young men on artifacts infinitely far war for them look. (we shall turn an eloquent detail: today's pupils the same period of time, what and separates from the Second world war, the well-known Russian writer from times of war with Napoleon when the novel "War and peace" was written). Or one more example: the small information on, how one of its ancestors, the peasant w. Turec district Novogrudskogo in 1880 has taken part in construction of rural church has transformed for the pupil to family, own, personal history all pages of the past with "murawjewkami", an imperial religious politics in edge. From here other, interested attitude, other, attentive, thoughtful sight, other, judicious conclusions. Unless not we want it at lessons of history? And in continuation told. On final evening in three years, this pupil has stopped me and has told silently: "Remember, I have received somehow the letter from Werchnedvinsk from the brother of the grandfather where that wrote to me about the intermilitary period, about Pljaters. About war... Yesterday called – the old man has died. And I have had time to find out about his life. Thanks you."⁷ The main thing was postponed. It is necessary to think is and there is a main thing, the basic, that makes necessary study of local lore (as a matter of fact – the idealistic employment infinitely far from realities of the validity) and regional specialists (basically – devotees) in a modern society. The study of local lore makes people.

And the output from study of local lore can be only one – in action. Actually, study of local lore associations became an original smithy for young fighters for old Grodno per 2006–2007 They organize pickets, photograph the facts of destruction, the state vandalism, and place them in a network the Internet, offer constructive variants of reconstruction of an old part of city. Only Valery Ruselik's act, student EHU which has stopped work of builders, it is literally having sat down in a ladle of a dredge, has helped to save the base of Radziwil palace which nearly has been not destroyed during reconstruction of the Soviet area. And efforts of pupils from archeological finds on the same area had been created the whole exposition in a museum of pedagogic of lyceum №1. Good tradition became the schoolgirls of eleventh class Snyazana Zalesskaya organized on the initiative in a grammar school №1 in 2006–2007 educational year the Belarus evenings which all the last years were spent in Russian.

⁷ Корнелиук В.Г. Краеведение и личность: размышление о роли краеведения и краеведа в формировании нового поколения российских граждан (взгляд с белорусской стороны)/Краеведение и гражданское общество. Международный благотворительный фонд имени Д.С. Лихачёва. – Спб.: Издательство журнала «Звезда», 2004. – С. 192.

Such acts of young men testify about them of “moral settled way of life” and “intellectual decency” (D.Lihachyov) which cannot be created suddenly, and it is necessary to form long pedagogical influence. They testify to an interesting phenomenon of time when the youth in today’s Belarus quite often goes in national, educational, civil questions ahead of adults.⁸

And here we have approached to one of main possible results of study of local lore and study of local lore activity. This result in destruction a marginal layer of the population. Such layer has developed because of complex social and economic and demographic processes of second half XX of century. “Sleeping areas” our cities are made by the townspeople of the first or second generation. Such characteristic of cities demands complex study of local lore work on transformation of the townspeople into the true owners of the city. Indifference of a part of today’s inhabitants of Grodno the facts of destructive reconstruction of old city not only actual absence of an opportunity to something to state critically aside city authorities. It is a lot of reasons of passivity of the townspeople in ignorance, small knowledge, actual misunderstanding where among what they live. Triangle of daily occurrence of each of us: work – the house – shop, disregards locks and temples, the memorial plates, the forged balconies, to anybody an invisible cultural archeological layer of the central parts of our medieval cities. And still, outside our attention remain numerous, but basically completely destroyed former revolutionary influence patrimonial jacks. The well-known Belarus researcher of park riches of Belarus Anatol Fedaruk has stated concern to that during campaign of prompting of cleanliness in a countryside ruins of the rests of former manors will be destroyed. The campaign of chairmen of collective farms can be idle time: there are no ruins – are not present in territory of a facilities of superfluous stuff. To avoid irreparable it is necessary to develop assiduously study of local lore – it and in a basis of economy.

For today’s time at all steps of development of study of local lore in the country, it is much done only on enthusiasm of separate teachers. The made and accepted programs on study of local lore of the Mogilyov area, Minsk and the Minsk area, Grodno, etc. have recommendatory character. A condition of methodical base on study of local lore at the most initial level.⁹ These are methodical development,

⁸ Козырева З.К. Краеведение в Алексине./)/Краеведение и гражданское общество. Международный благотворительный фонд имени Д.С. Лихачёва. – Спб.: Издательство журнала «Звезда», 2004. – С.155.

⁹ Жуковский В.В. Оршеведение. – Орша, 2002., Жуковский В.В. Барань. – Орша, 2004.

programs, methodical recommendations of separate teachers. Is as well the first experiences of manuals. If to estimate these materials, it is necessary to note, that all of them are a result of theoretical judgment and a didactic embodiment of long-term school practice of their authors. In it the greatest positive value of the given editions. Essential shortage of the information on achievements in school study of local lore after regions of the country is simultaneously felt. There is republican “a Study of local lore newspaper “(Краязнаўчая газета) which has got a republican format, but its maintenance as if something keeps back to the readers that is secreted in the maintenance of those or other clauses {articles} of this edition. Clearly, why. Because the study of local lore information became again unsafe for official ideology. It{she} opens the facts of local history that persistently try to welcome *petrykaws* and *trashchanoks*. Known today’s ideological “recoil” in official school textbooks for 12-years schools and the obscurantist order the official of the Ministry of Education in August, 2006 about translation of textbooks on domestic history on Russian should harm to all condition of development of study of local lore. Blasphemy looks “usual stalinizm”. Which is cultivated on the newest memorial a complex about ancient Zaslavl – “Stalin’s Line “. Here the monument to Stalin is put, there is a trade in badges, booklets, even polyethylene packages with his image. And the maintenance of excursions similar on texts about war of Soviet time. The newest piece of development of a historical science here does not exist. Proceeding from all it scale and long-term “ Day of the Earth “, I Live in Belarus, of that and I am proud”, “Voices of history “ have inconsistent character of carrying out. A choice that, objects of research, the formulation of problems in borders of the given projects are done with caution on unwritten, however clear by all a set what are better for not touching. It first of all subjects of socialist experiment (critical estimations here are inadmissible), the occupational period of the Second world war, not speaking already about time of national revival of a boundary 80–90–x XX of a century. But just this period XX of a century – the most favorable to use of a technique of collecting of oral history – alive human memory.

Summing up, it is necessary to determine some coordinates in which now there is a domestic school study of local lore which role in formation of new generation of citizens of Belarus it is difficult : 1. The tradition of school study of local lore in the country exists and is supported, but it is made not simple business mainly by efforts of enthusiasts. 2. There is big not joining of official ideology and the maintenance{contents} of local history. 3. Absence of system national pedagogic interferes with development of study of local lore. 4. New generations of teachers and pupils. Which have mainly and completely the postSoviet vital and educa-

tional experience, are the main potential of development of study of local lore. 5. First steps in teaching study of local lore in educational institutions are made in the regional and regional centers; now continuation of this affairs demands creation of system of improvement of teachers. 6. The system of study of local lore essentially does not have a grid of the children's and youthful public organizations existing in first half 90th 7. Absence at a republican level of nation-wide scientifically-practical conferences of pupils on history and study of local lore does {makes} study of local lore work on places isolated, deprived a nation-wide format.

All told does not deprive with hope that the school study of local lore becomes steady making our national pedagogics and in itself becomes the catalyst of growth of the public responsibility and an active vital position of young Byelorussians.

РЭЗЮМЭ

Што робіць краязнаўства актуальным цяпер? Індыўдуалістычны харктар, геаграфічная блізкасць, наяўнасць сродкаў, каб патлумачыць і сфарміраваць грамадзянскую адказнасць і патрыятызм – сведчанне канструктыўізма краязнаўчых ведаў. У краязнаўстве бачыцца яшчэ вельмі важная, і ці найбольш важная магчымасць педагогічнага ўздзеяння на асобу. Гэта разбурэнне краязнаўчымі ведамі такіх краевугольных камянёў чалавечай дэструктыўнасці, якімі з'яўляюцца ўселякае вялікадзяржаўнае стаўленне да іншых народаў, іх культур і мінуўшчыны, розныя праявы ксенафобіі і антысемітызму. У гэтай сувязі, без перабольшвання, неабсяжнай з'яўляецца тэма вызначэння запазычанасцяў дасягненняў адных культур у іншыя. Кожны населены пункт з'яўляецца прыкладам перакрыжавання лёсай, цэнтрам жыщёвага вопыту, даведацца пра які – справа краязнаўцы. З “акопа” блізкай гісторыі ўселякая канфрантация, уселякая вайна – а tym больш грамадзянская – бачыцца злачынствам і глупствам палітыкаў. На прыкладзе вывучэння хады гісторыі канкрэтнай мясцовасці вучні бачаць штодзённае канструктыўнае узаемадзеянне людзей розных канфесій і нацыянальнасцяў. А кожны мясцовы канфлікт (або амаль кожны, бо досыць і выняткай) без смецця прапаганды, дэмантруе аб не-вутве альбо глупстве тых, хто канфліктуе.

Добрым працігам традыцый краязнаўства стаў абласны навукова-практычны форум па проблемах рэгіональнай гісторыі і краязнаўства “Румлёўскія чытанні” (2005, 2007 гг.), які ладзіцца ў першай гродзенскай гімназіі імя акадэміка Я.Ф. Карскага.

І яшчэ, сусветная і айчынная гісторыя з рук (з вуснаў) настаўніка-краязнаўцы выглядае найбольш доказна. А выйсце з краязнаўства можа быць толькі адзінае – у дзеянні. Тому не-мала прыкладаў. Добрай традыцыяй сталі арганізаваныя па ініцыятыве адзінаццаікласніцы Сняжаны Залескай у гімназіі №1 ў 2006–2007 навучальным годзе беларускамоўныя вечарыны, якія ўсе папярэдня гады ладзіліся па-руску. Такія ўчынкі маладых людзей сведчаць аб цікавым феномене часу, калі моладзь у сённяшній Беларусі нярэдка ідзе ў нацыянальным, асветніцкім, грамадзянскім пытанні наперадзі дарослых.

Трэба вызначыць некалькі каардынат у якіх цяпер існуе айчыннае школьнайе краязнаўства, ролю якога ў фарміраванні новага пакалення грамадзян Беларусі нельга пे-рацаніць: 1. Традыцый школьнага краязнаўства ў краіне існуе і падтрымліваецца, але робіцца гэта непростай справай пераважна намаганнямі энтузіястаў. 2. Існуе вялікая не-стыкоўка афіцыйнай гістарычнай ідэалогіі і зместам мясцовай гісторыі. 3. Адсутнасць сістэматычнай нацыянальнай педагогікі не дазваляе ўсебаковаму развіццю краязнаўства.

4. Новыя пакаленні вучняў і маладых педагогаў, якія маюць перш за ўсё постсавецкі жыццёвы і адукацыйны досвед з'яўляюцца галоўным патэнцыялам развіцця айчыннага краязнаўства.
5. Зроблены ў абласных і раённых гарадах першыя ўдалыя крокі арганізацыі выкладання ў сярэдніх навучальных установах краязнаўчых курсаў; цяпер працяг гэтай справы патрабуе наладжвання сістэмы ўдасканальвання настаўнікаў.
6. Развіццю краязнаўства істотна не стає сеткі разнастайных юнацкіх і дзіцячых грамадскіх арганізацый, якія існавалі ў першай палове 90-х гг. ХХ ст. і акамулявалі разнастайнасць дзіцячай і юнацкай ініцыятывы.
7. Адсутнасць на сённяшні час агульнарэспубліканскіх навукова-даследчых вучнёўскіх канферэнцый (якія ўжо не адзін год існуюць па бялогії, фізіцы і матэматыцы) робіць краязнаўчую даследчую працу з вучнямі на месцах ізаліванай, пазбаўленай агульнадзяржаўнага фармату.

Karnyaljuk Vitaly, the deputy director of a grammar school №1 names of academician E.F.Karsky of Grodno, the candidate of historical sciences. Deals with problems of a historical demography of Belarus, school study of local lore. The author of the book on history of m. Krynki. Lives and works in Grodno.

KAMUNIKAT.org

PÁLFALVI LAJOS

JÓZEF MACKIEWICZ ÉS A FEHÉROROSZ ÜGY

Vajon fontos lehet-e a fehéroroszok számára egy olyan lengyel emigráns író, akinek mindmáig vitatott a helye a XX. századi lengyelek irodalom hierarchiájában? Mackiewiczet sokan a múlt század egyik legjelentősebb lengyel prózaírójának tartják, mások szerint idejétmúlt politikai rögeszmék foglya maradt. A véleménykülönbségnek nem esztétikai okai vannak: Mackiewicz megítélése több mint két évtizeddel a szerző halála után nagyrészt azon múlik Lengyelországban, hogy mit gondol az olvasó az elmúlt korszakról és az egykori vezető elitről.

Bármilyen heves is ez a vita, Lengyelországban ennek maximum belpolitikai vonatkozásai lehetnek, hiszen hézagmentesen illeszkedik a jobb- és a baloldal párbeszédébe – igaz, ahhoz a téves következtetéshez vezethet, hogy Mackiewicz életműve a jobboldali szellemi hagyomány része, hisz a jobboldali publicisták szeretik aktualizálni az antikommunizmust és a náci-kommunista párhuzamot.

Fehéroroszországban sokkal nagyobb tétje lenne egy ilyen elképzelt vitának, hisz Mackiewicz élelműve lerombolhatná a hatalmi elit neosztálinista mitológiáját, nevetségessé tehetné vörös partizánkultuszát. A nácizmus és a kommunizmus egybevetése, az egyoldalú antifasiszta retorika kritikája megvilágító erejű lenne egy olyan országban, ahol az állami ideológia visszazuhant a sztálini paranoia szintjére.

Emellett Mackiewicz élelműve fontos szerepet játszhatna a fehérorosz identitás regionális komponensének kialakításában is. A posztszovjet korszakban már igen komoly erőfeszítéseket tett a fehérorosz értelmiség arra, hogy az orosz kolonializmust kiszolgáló Moszkva-barát opció mellett felmutassa a nemzeti emancipáció alternatíváját, és megkeresse ehhez a történelmi előzményeket a Litván Nagyfejedelemség hagyományában. Mackiewicz is erre a multikulturális örökségre építette identitását. A fehérorosz kancelláriai nyelvet használó középkori litván állam hagyományaihoz való kötődés a Lukasenka-korszakban egyrészt az anyanyelvi művelődésből kiinduló nemzeti törekvések támogatását jelenti, másrészt pedig a moszkvai orientációval ellentétes új, valójában nagyon is régi kulturális kontextust kínál: közelebb hozza az országot a Baltikumhoz és Közép-Európához.

Ez persze drámai konfliktusokat okozhat, hiszen választani kell a megújult orosz birodalmi eszme és a kulturális sokszínűséget hirdető európai elv között. Az egynyelvű alattvalók hatalmas tömege, a végtelen, homogén kulturális tér már a száműzött Mickiewiczet is sokkolta, moszkvai nézőpontból viszont bábeli zúrzavarnak tűnik a nyelvileg, felekezetileg és kulturális tagolt tér. Az európai opció hívei megerősítést kaphatnak Mackiewicz műveiből, mások pedig legalább azt beláthatják, hogy van választási lehetőségük.

A jelenlegi helyzetben persze nincs esély arra, hogy Fehéroroszországban is megjelenjen az élelmű, de ez még nem jelenti azt, hogy Mackiewicznek ismeretlennek kell maradnia. Sokan olvashatják eredetiben, és talán a már megjelent orosz fordítások iránt is lenne érdeklődés. Mindenesetre a több évtizedes mellőzés után talán új fejezet kezdődik a szerző nemzetközi karrierjében *A kommunista provokáció diadala* budapesti kiadásával. E megjelenés is bizonyítja azt, hogy Mackiewicz több mint két évtizeddel a halála után sem lett elfelejtett író. Persze ha már ilyen nagy késéssel jutnak el a művek, magyarázatot kell találnunk arra is, hogy mi adja mai aktualitásukat az említett politikai szempontokon túl. Ehhez nagyon jó árveket találhatunk Włodzimierz Bolecki monográfiájában.

Bolecki abban látja Mackiewicz korszerűségét, hogy bemutatja a nemzetesszme XX. századi degenerálódását. Az élelműből megtudhatjuk, hogyan bomlottak fel az egykorú Litván Nagyfejedelemség területén a hajdani soknemzetiségű köz-

össégek, hogyan kötöttek az egyes nacionalizmusok különalkut a bolsevizmussal, bilaterális problémává egyszerűsítve a globális fenyelgetést. A multikulturalizmus térhódítása idején nagy elismerés illetné Mackiewiczet a totalitarizmussal és a nacionalizmussal is szembenálló, fehérorosz szemmel nézve is vonzó regionalizmusáért.

Mackiewicz regényei és publicisztikai művei azt bizonyítják, hogy Európa történelmi emlékezete kettéhasadt: nyugati része csak a német megszállás jóval enyhébb változatát élte át, a III. Birodalomtól keletrre fekvő országok viszont a bolsevik megszállást is kénytelenek voltak elszenvedni, ezért egész más képük alakult ki a kommunizmusról. Ami Nyugaton jó szándékú, gyermeketeg utópia, szavakból teremtett világ, az Keleten véres valóság, jóvátehetetlen pusztítás.

A kétféle történelmi tapasztalat birtokában nehezen folytatható valódi dialógus, a kelet-európai antikommunizmus ismét deviánsnak számít. A nyolcvanas években, a kommunizmus hanyatló időszakában úgy tűnt, Közép-Európa képes magára vonni a nyugati világ figyelmét, a majd' fél évszázados szovjet megszállás sokakat ráébresztett arra, hogy a status quo csak Európa egy részének kényelmes, a kompromisszum árát pedig elsősorban a megszállt országoknak kell megfizetniük. Fehéroroszország példája arra emlékeztet, hogy a kilencvenes évek elején sietve lezárt ügyekhez vissza kell térdílni, és ha a vita újraindul, a fehéroroszok sok fontos tapasztalattal gyarapíthatják ismereteinket, ha végre elmondják a XX. századi történelem fehérorosz változatát, és nem az orosz birodalmi eszme provincialis változatát hirdetik. Ha Fehéroroszországban is elindul az a folyamat, amelyet Ukránában Mikola Rjabcsuk indított el, vagyis a fehérorosz értelmiség is megpróbálja a posztkolonializmus keretei közt értelmezni a saját történelmi tapasztalatait, akkor Mackiewicz műveiben is bőven találhat hivatalos alapot, hiszen igen jó leírást adott a birodalmi elnyomás alatt élő kis országokról.

A Mackiewicz korszerűsége mellett szóló érvek között poétikai természetűt is találunk. Igen vonzó lehet a szerző sajátos „új realizmusa” a tényirodalom divatja idején, amikor gyakoriak a szépprózában a riportból vett elemek és nagyon sokan használnak különféle dokumentumokat.¹

Miután áttekintettük a Mackiewicz korszerűsége mellett szóló érveket, nézzük meg, miért lehet fontos ez az élelmű a fehéroroszok számára.² Öt okot érdemes

¹ Vö. W. Bolecki: *Ptasznik z Wilna. O Józefie Mackiewiczu. Zarys monograficzny*, Kraków 2007. 882-885. o.

² Anne Applebaum írja le Między Wschodem a Zachodem. Przez pogranicza Europy (Warszawa 2001) című könyvében, milyen a lengyel, a fehérorosz és a litván Mickiewicz. Hasonlóképpen lehetne vázolni a lengyel, a fehérorosz, a litván és az orosz Mackiewicz portréját.

részletesebben is kifejteni: közvetlenül érintik a fehéroroszokat az író regionalista eszméi, konkrét politikai-utópista tervei, hasonlóan érdekes lehet a háború előtti lengyel közigazgatás és kisebbségpolitika következetes kritikája, a Vilnában élő fehérorosz antikommunistákkal folytatott együttműködés, valamint A *kommunista provokáció diadala* című könyv megfelelő fejezete.

Józef Mackiewicz a Litván Nagyfejedelemség hagyományait értelmezte újra. Nemcsak a lengyel nacionalizmust és a kisebbségellenes politikai gyakorlatot ítélté el, hanem a lengyel romantikus kultúra etnocentrizmusát is szűkösnek találta. Litvániát és Vilnát nem egy varsói központú ország perifériájának, hanem saját identitással rendelkező centrumnak tekintette. E sajátos regionalizmust (idea krajowa) hirdette a háború előtt és alatt is, még az sem tántorította el, hogy a lengyel nationalisták renegátnak békégeztek, a litván hatóságok pedig betiltották a lapját. Mackiewicz idealistaként tekintett a politikára, úgy gondolta, taktikai szempontok csak a célkitűzés után vehetők figyelembe. Hangsúlyozta, hogy meg kell őrizni a tisztességet. Vilnában Ludwik Abramowicz képviselte azt a programot, mely szerint újjá kell születnie a Litván Nagyfejedelemségnek mint a Dnyeper és a Balti-tenger között elterülő független államnak, mert ez a geopolitikai és történelmi közösség gátat vethet a birodalmak terjeszkedésének.

Mackiewicz szerint ez nem szentimentalizmus, nem naiv politikai romantika. Az érdekek hűvös mérlegelése is hasonló következtetésekhez vezet. Úgy gondolta, nem ellensúlyozhatja a birodalmi nyomást a lengyel nagyhatalmi politika, mert egy óriási területű lengyel állam a legkevésbé sem vonzó a fehéroroszok, az ukránok és a litvánok számára. Meg kell egyezni velük, és közösen kell létrehozni egy tartós államalakulatot. Ehhez túl kell lépni az egoizmuson, össze kell hangolni az érintett nemzetek érdekeit, vagyis nemzeti patriotizmus helyett valamiféle területi patriotizmusra lenne szükség.

Mackiewicz konkrét terveket is készített a régió politikai berendezésére, az alább ismertetett változatot a legreménytelenebb időszakban, a II. világháború alatt dolgozta ki. A fehérorosz és litván területeket az újjászületett Litván Nagyfejedelemség egyesíti. A főváros Vilna, az államba Lettország is beletartozik. Svédország skandináv blokkot alkot az érdekszférájába vont Finnországgal és Észtországgal, nyugatellenes szövetségen állnak Vilnával.

Az új Litván Nagyfejedelemség önálló államként társul két másikkal, a Tengermellékkal, Sziléziával és más területekkel gyarapodott Lengyelországgal és Ukrájnával, vagy pedig e Varsó-Vilna-Kijev központú szövetség tagállama. minden esetre közös külpolitikát folytatnak, közös a hadügy is, megegyeznek abban, hogy melyik tagállam milyen irányban terjeszkedhet, mi tartozik az érdekszférájába

(megjegyzem, Lengyelországé délen a Balkánig terjed, Magyarország is bele-tartozik).

Mackiewicz komoly érveket hoz fel amellett, hogy ez a konstrukció a fehéroroszok érdekeivel is összhangban áll, hiszen ha Fehéroroszország meg is kapná a függetlenséget a németektől vagy az oroszktól, az névleges maradna, ha nem támaszkodhatna Lengyelországra. Német protektorátus vagy orosz farm lenne, elzárva a tengertől. Az új Litván Nagyfejedelemségen nincs akadálya a normális fejlődésnek, és a nemzeti kultúra elvesztése sem fenyegeti a fehéroroszokat, hiszen többségen vannak.

Mackiewicz joggal hivatkozik arra, hogy regionalizmusa a lengyelek, litvánok és fehéroroszok egyenjogúságán alapul. Mindig a leghatározottabban kiállt a kisebbségek mellett. *Bunt rojstów* (1938) című kötetében egybegyűjtött riportjaiban elítéri a lengyel közigazgatás kisebbségellenes praktikáit. A mű zavarba ejtette a hivatalos Lengyelország képviselőit, nehezen tudták eldönteni, hogy kicsit őrült romantikát vagy államellenes bűnt lássanak benne. Ugyanakkor minden kisebbségi lapban elismerő recenziókat kapott.³

Józef Mackiewicz felesége, Barbara Toporska is fontos cikket írt *Polityka polska wobec Białorusinów* címmel. Ő is rámutatott arra, hogy mennyire kiüresedtek a lengyel nemzeti ideológiába beépült romantikus sémák. Ezt azzal érzékelteti, hogy kilép az eredeti lengyel-orosz kontextusból: „A lengyel nemzet száz évig tetszelgett a »nemzetek Krisztusa« pozában, mégis különös élvezetet talál más népek elnyomásában. Egyre durvább formát ölt az üldözés, ez mégsem kelt egyre nagyobb aggodalmakat, ellenkezőleg, mintha csak eloszlatná a kétélyeket.”⁴ A „lengyel október” terminológiáját parodizálva azt írja a harmincas évekről, hogy „már-már rátértünk a hitlerizmushoz vezető »lengyel útra«”.

A *Bóg i nacjonalizm* című alfejezetben azt a követelést bírálja, hogy minden lengyel egyházközség lengyen „a lengyelség erődje”. Kimutatja, hogy a lengyel egyház együttműködött a közigazgatással a fehérorosz katolikus papság kiszorításában. Az akció eredményeképpen 1931-ben hetvennyolcezer fehérorosz katolikusnak száznál is kevesebb papja volt. A legkirívóbb példák: 1925-ben letartóztatták Hadleuszki atyát, mert fehéroroszul prédikált. 1937-ben pedig kitelepítették Vilnából Talocska atyát, mert az anyanyelvén gyóntatott. Barbara Toporska arra a következtetésre jut, hogy Lengyelország minden olyan nemzetközi egyezményt megszegett, amely más felekezetek és nemzetiségek szabadságjogait garantálja.

³ Vö. J. Mackiewicz: *Prawda w oczy nie kole*, Londyn 2007. 18-21. o.

⁴ J. Mackiewicz, B. Toporska: *Droga Pani*, Londyn 1984. 22. o.

A kritika a nemzeti mitológiát, a közigazgatást és az egyházat is érinti, vagyis a szellemi, a vallási és a politikai szférára egyaránt kiterjed.

Mackiewicz együttműködött a vilnai fehérorosz antikommunistákkal, akik független, nemzeti Fehéroroszországot akartak, nem működtek együtt a bolsevikokkal. A lengyel időkben a városban éltek, 1939 szeptemberében pedig sokan Mackiewiczsel együtt Litvániaba menekültek, mint például Francisak Aljahnovics, aki egykor áttelepült a bolsevik Minszkbe, majd hamarosan letartóztatták és a Szolovki-szigetekre száműzték. Fogolycsérénél köszönhette a szabadulását. Erről az időszakról szól a *Hét év a GPU karmai között* című könyve.

Miután Vilnát áadták Litvánianak, megalakult a Fehérorosz Bizottság, Adam Sztankevics atyával az élen. *Krinyica* című lapjuk hiperlojális volt a litván kor-mányhoz, noha az a Vilna környéki fehérorosz többségű falvak asszimilációjára törekedett. A szerkesztőség nem érte be a lengyel idők bírálatával, hanem lengyel-ellenes akciót indított. Ugyanakkor szovjetbarát volt, programja szerint Litvánianak olyan szorosan kell majd kötődnie a Szovjetunióhoz, mint a Mongol Népköz-társaságnak.

Mackiewicznek nem volt esélye arra, hogy antibolsevista frontot alakítson ezzel a csoporttal, amely egyébként sem képviselte a többséget. A sokkal erősebb és következetesen antikommunista tömörülést Hadleuszki atya és Skeljonak ügy-véd vezette, de ők kizárolag Németországra támaszkodtak (tudósításokat küldtek a berlini *Ranyica* című lapnak).

Mackiewicz elhatárolódott Sztankevics politikájától és kereste az együttmű-ködést ezzel a csoporttal. Úgy gondolta, közösen léphetnek fel a litván elnyomás ellen és antibolsevista frontot hozhatnak létre. A *Ranyica* cikksorozatban támadta a litván asszimilációs törekvéseket és a Fehérorosz Bizottság megalkuvó politiká-ját. Mackiewicz a fehérorosz irodalmat bemutató tematikus számot akart kiadni, Skeljonak kezdetben támogatta, majd visszakozott, mert Berlinben nem néztek jó szemmel, hogy lengyel kapcsolatokat próbál kiépíteni. A bolsevikok bevonulása vetett véget a kialakulóban lévő együttműködésnek, mert a csoport vezetői Né-metországba menekültök.⁵

Mackiewicz életművében fontos helyet foglal el a fehérorosz tematika. Regé-nyei mellett említést érdemel A *kommunista provokáció diadala*, hiszen a *Bolse-vizmus és nacionalizmus között* című fejezetben a fehérorosz példát is beépít gondolatmenetébe. Leírja, hogyan fordultak szembe a lengyel és az orosz naciona-lizmussal, hogyan sodorta a fehérorosz nemzeti mozgalmat a bolsevikok oldalára

társadalmi radikalizmusa, miért gondolták, hogy a nemzeti program összehangolható a kommunista ideológiával.

STRESZCZENIE

Przerwana kariera międzynarodowa. W 2007 r. na Węgrzech ukazały się „Zwycięstwa prowokacji” Józefa Mackiewicza w przekładzie na język węgierski. Prawdopodobnie jeszcze długo będziemy musieli czekać na tłumaczenie białoruskie, ale Mackiewicz nie musi pozostawać w Białorusi nieznany. W większych bibliotekach jego książki powinny tam być dostępne zarówno w polskim oryginale, jak i w przekładzie na język rosyjski.

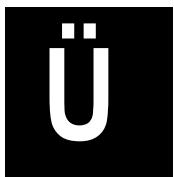
Józef Mackiewicz może być ważny dla Białorusinów, bo już przed wojną i w czasie wojny głosił białoruską ideę państwową w kontynuacji do tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Opracowała konkretne plany (utopijne) polityczne, dotyczące między innymi Białorusinów, występował w obronie mniejszości białoruskiej w ówczesnej Polsce, a przed wkroczeniem bolszewików współpracował w Wilnie z takimi białoruskimi działaczami, jak ks. Godlewski i adwokat Szkielonek.

Lajos Pálfalvi, historyk i tłumacz literatury, kierownik katedry polonistyki Katolickiego Uniwersytetu im. P. Pázmány'a w podbudapeszteńskiej Piliscsabie. Wydał monografię o polskiej prozie emigracyjnej („Tény és metafora. A lengyel emigráció prózáirodalma, 1945–1980”, Budapest 1993), przełożył m. in. „Rondo” Brandysa, „Ziemię Ulro” Miłosza, „Testament” Gombrowicza, „Dialogi z Sowietami” i eseje Vincenza, Stempowskiego i innych. Od końca lat 90. interesuje się najnowszymi zjawiskami literatury polskiej, przełożył książki Manuela Gretkowskiej, Antoniego Libery, Andrzeja Stasiuka i Włodzimierza Kowalewskiego. Współredagował węgierski numer „Borussii”.

KAMUNIKAT.org

Norbert Randow

Wie funktioniert Wissenschaft in Weißrussland¹

ber das, was Wissenschaft zu leisten vermag, nicht in subjektiver Hinsicht, sondern auf Grund von objektiven Gegebenheiten, mag das Vorwort zu dem annähernd 700 Seiten starken, trotz Behinderungen gründlich recherchierten Werk von Tat‘jana Prot‘ko „Die Entstehung des sowjetischen totalitären Systems in Weißrussland (1917-1941)“ („Stanovlenie sovetskoy totalitarnoj sistemy v Belarusi /1917-1941 gg./“), Minsk 2002, veranschaulichen, das ich Ihnen gewissermaßen als Einführung zu unserem Thema und als emblematisches Dokument für die gegenwärtige Lage der Wissenschaften in Weißrussland zur Gänze zitieren möchte:

Die Idee der Abfassung dieses Buches entstand in der „Periode von Glasnost“, als die Führer der Kommunistischen Partei Weißrusslands im Anschluss an ihre Moskauer Kollegen sich der Beseitigung der „weißen Flecke“ in der weißrussischen Geschichte anzunehmen begannen. Damals, im Jahre 1989, gewährte mir

¹ Vortrag, gehalten am 6. Mai 2006 auf einer Tagung des Sonnenberg-Kreises, Gesellschaft zur Förderung internationaler Zusammenarbeit e. V. in D – 37444 St. Andreasberg, zum Thema „Belarus – Land im Zentrum Europas oder am Rande?“.

der Direktor des Zentralen Parteearchivs P. Lapec, im Büro des ZK der KPB für die Veröffentlichung neuer Materialien verantwortlich, Zugang zum Allerheiligsten eines jeden sowjetischen Archivs – den Geheimfonds. Was ich in der relativ kurzen (etwa ein Jahr währenden) Periode der Arbeit mit dem 21. Inventarverzeichnis des vierten Fonds, d. h. mit den Materialien der Geheimabteilung des ZK der KPB, erfuhr, veränderte meine Ansichten über den Sowjetstaat grundlegend. Ich begann zu begreifen, dass die Ursachen unserer Unfähigkeit, uns die Errungenschaften der modernen Zivilisation zunutze zu machen, keineswegs diejenigen sind, die auf den Parteitagen und Parteikonferenzen dafür verantwortlich gemacht wurden. Die Sowjetmacht stellte sich mir dar als ein Eisberg, dessen winzige, sichtbare Spitze die Historiker zentimetergenau ausführlich beschrieben haben, wohingegen sie den bedeutendsten, unter der Wasseroberfläche befindlichen Teil unbeachtet ließen.

Sehr bald jedoch, nach meiner Veröffentlichung der ersten drei Dokumente zur Geschichte der KPB nebst Kommentaren in der Zeitschrift „Kommunist Belorussii“, wurde mir der Zugang zu den Archiven empfindlich eingeschränkt, und nur auf Grund eines für die damalige Zeit unerhört mutigen Briefes an den Sekretär für ideologische Fragen mit der Forderung (!), mir die Weiterführung meiner Forschungsarbeit zu gestatten, wurde sie mir nicht gänzlich untersagt. Um einen Skandal zu vermeiden, wurde der bislang amtierende Archivdirektor pensioniert, und der neue wurde beauftragt, mir „auf eigene Verantwortung“ Materialien herauszugeben. Zu meinem Wissen konnte ich nunmehr nur noch krümchenweise gelangen, indem ich unendlich viele wenig bedeutsame, aber „ungefährliche“ Dokumente durchsehen durfte.

Daraufhin unternahm ich einen zweiten, verzweifelten Anlauf: Ich wandte mich mit der Bitte, mir zu gestatten, die Materialien seines Archivs zu sichten, an den KGB Weißrusslands. Inzwischen hatte bereits wieder einmal das fällige „Tauwetter“ eingesetzt: Der stellvertretende Vorsitzende des KGB, G. Lavickij, war zum Abgeordneten des Obersten Sowjets der 12. Einberufung gewählt worden, und ich erhielt die Arbeitserlaubnis für das Archiv (das nunmehr zum Verantwortungsbereich des stellvertretenden Vorsitzenden gehörte).

Der Zugang zur Geschichte der Tätigkeit der weißrussischen Geheimdienste war ebenfalls nicht von langer Dauer – das „Tauwetter“ war zu Ende; und da die Führung des KGB nicht wusste, wie sie mich loswerden sollte, schlug sie mir vor, meine Erforschung der Geheimdienstarchive in Moskau fortzusetzen – bei uns sei nun weiter nichts vorhanden. Gleichzeitig aber erklärte man mir, dass es selbst theoretisch unmöglich sei, ins Archiv des russischen KGB zu gelangen. Dessen ungeachtet wandte ich mich um Hilfe an Stanislav Šuškevič, der 1992 den Posten

des Vorsitzenden des Obersten Sowjets der 12. Einberufung innehatte. Stanislav Stanislavovič wandte sich persönlich mit der Bitte, mir die Arbeit mit den Archiven des OGPU und des NKWD zu gestatten, an den Chef des russischen KGB, V. Barannikov. Damals begann ich mit meiner Doktoraspirantur im Institut für Geschichte an der Akademie der Wissenschaften Weißrusslands, und aus diesem Grunde wurde die Bitte, mir die Arbeit mit den Materialien der Geheimdienstarchive zu gestatten, von dem Präsidenten der Akademie der Wissenschaften, Akademiemitglied L. Suščenja, und dem Direktor des Instituts für Geschichte, Korrespondierendem Akademiemitglied (heute Akademiemitglied) M. Kostjuk, unterstützt. Die Papiere hatten eine gewisse Wirkung. Das eine und das andere wurde mir gezeigt, wenn auch nur ein sehr geringer Teil von dem, was insgesamt nicht nur jeder Historiker, sondern auch jeder Bürger wissen muss.

Als ich das mir zur Verfügung gestellte Material bearbeitet hatte, erschien mir das Buch nicht mehr besonders aktuell zu sein. In Weißrussland hatte es die ersten demokratischen Präsidentschaftswahlen und die ersten demokratischen Parlamentswahlen zum Obersten Sowjet der 13. Einberufung gegeben, und es hatte den Anschein, als könnte unsere sechzig Jahre zurückliegende totalitäre Erfahrung niemanden mehr interessieren.

Das Buch war 1994 abgeschlossen und wurde, wie üblich, im Institut für Geschichte zur Diskussion gestellt. Man schlug mir vor, die Arbeit zu verbessern – mehr über all das Gute, was es in der Zwischenkriegszeit gegeben hätte, zu schreiben, über den mächtigen sowjetischen Staat, auf den man stolz gewesen sei, den seine Feinde gefürchtet hätten und der den Faschismus besiegt hätte. So kam es zu dem letzten Abschnitt dieses Buches. Aber als die verbesserte Variante des Manuskriptes zur Diskussion gestellt wurde, entschied man, dass noch weiter daran gearbeitet werden müsse. Eine Empfehlung für den Druck des Buches und die Verteidigung als Doktordissertation wurden auf unbestimmte Zeit vertagt.

Heute ist über den sowjetischen Totalitarismus weitaus mehr bekannt, als in diesem Buch steht. Thema spezieller Forschungsarbeiten wurde das Problem der Vernichtung der Bauernschaft – „als Klasse“. Auch kam ein gesondertes Buch über die Repressionen gegen die Kirche heraus. Doch mir will scheinen, die Erforschung der Besonderheiten des sowjetischen Totalitarismus sei immer noch angebracht und aktuell, denn sie könnte sich in eine Erzählung nicht über unsere Vergangenheit, sondern über unsere Zukunft verwandeln.

Ich hoffe allerdings, dass das nicht geschehen möge.

Soweit das aufschlussreiche Vorwort von Tat'jana Sergeevna Prot'ko zu ihrem für jede Beschäftigung mit der neueren Geschichte Weißrusslands bahnbrechen-

den Buch „Die Entstehung des sowjetischen totalitären Systems in Weißrussland (1917-1941)“.

Einige Beispiele, vor allem aus neueren Nachschlagewerken und Enzyklopäden, mögen die von ihr beschriebene Arbeitsweise illustrieren.

Der Name des Begründers der weißrussischen Kunsthistorik, Mikola Ščakacichin (1896-1940), verschwand 1930 aus der Literatur, und nicht nur sein Name verschwand, mit ihm verschwanden auch seine Schriften. Erst nach 1956, nach dem berühmten 20. Kongress der Kommunistischen Partei der Sowjetunion, löste sich langsam die Erstarrung, die seit Ende der zwanziger Jahre das Leben in Weißrussland in kurzen Abständen immer wieder schockartig gelähmt hatte, ob unter stalinistischer oder hitleristischer Okkupation. Aber es dauerte noch eine geraume Zeit – und die Zeit ist auch heute noch keineswegs vergangen –, bis der am 30. Januar 1956 „rehabilitierte“ Kunsthistoriker wieder erwähnt werden durfte. Das geschah zunächst sehr vorsichtig, etwa in bibliographischen Verweisungen wie beispielsweise in dem beachtenswerten, wenn auch noch sehr viele weiße Flecke aufweisenden „Abriss der Geschichte des ästhetischen Denkens in Weißrussland“ („Očerk istorii ēstetičeskoj mysli Belorussii“) der beiden Philosophen Ėngel's Doroševič und Vladimir Konon, erschienen 1972 – fern von Minsk, in Moskau, und in russischer Sprache. Dann brachte der 1974 in Minsk herausgekommene elfte Band der „Weißrussischen Sowjetenzyklopädie“ („Belaruskaja saveckaja ēnacyklapedija“) ein zehn Halbzellen, d. h. zehn Zeilen einer Spalte langes Stichwort zu Ščakacichin, natürlich noch ohne Bild und ohne Angabe der Gründe, warum er nur bis 1931 in Minsk am Institut der weißrussischen Kultur, dem so genannten Inbelkul't, und an der Akademie der Wissenschaften arbeitete. Auch die Aufzählung seiner Werke fiel recht bescheiden aus. Vor allem aber hütete man sich, ihn als den Begründer der weißrussischen Kunsthistorik erkennen zu lassen. Doch der Bann schien erst einmal gebrochen, in weiteren Nachschlagewerken tauchte von nun an sein Name wieder auf, so im 1981 erschienenen fünften Band der thematisch gegliederten „Kurzen Enzyklopädie der Weißrussischen SSR“ („Belaruskaja SSR. Karotkaja ēnacyklapedija“); das Stichwort entspricht etwa dem in der eben genannten zwölfbändigen Weißrussischen Sowjetenzyklopädie, allerdings wird Ščakacichin hier bereits als „Begründer der weißrussischen sowjetischen Kunsthistorik“ bezeichnet – ein erster Fortschritt. 1987, in der „Enzyklopädie der Literatur und Kunst Weißrusslands“ („Ēnacyklapedija literatury i mastactva Belarusi“), werden ihm immerhin schon 25 Halbzellen gewidmet und es wird gesagt, dass er seit 1931 in der Baschkirischen SSR lebte, nicht jedoch, warum er dort lebte. Auch ein Hinweis auf seine Rehabilitierung fehlt, was einen

Fingerzeig auf den Bruch in seinem Leben 1930 hätte geben können. Dafür ist ein Porträt von ihm abgedruckt, und an anderer Stelle taucht sogar sein bemerkenswertes Exlibris auf. 1993 schließlich kam nicht nur eine Faksimileausgabe des 1928 erschienenen ersten und einzigen Bandes seiner auf fünf Bände berechneten „Narysy z historyi belaruskaha mastactva. Tom peršy“ („Skizzen aus der weißrussischen Kunstgeschichte. Erster Band“) heraus, begleitet von einem knappen, aber inhaltsreichen Nachwort des Folkloristen und Kunsthistorikers Arsen‘ Lis, sondern im zweiten Teil des sechsten Bandes der „Enzyklopädie der Geschichte Weißrusslands“ („Ènencyklapedyja historyi Belarusi“), erschienen im Jahre 2003, wurde schließlich auch ein einigermaßen vollständiges Bild seiner Biographie und seiner Bibliographie gegeben; ein Porträt von ihm fehlt ebenfalls nicht. Allerdings bleiben auch hier noch viele Fragen offen, vor allem, warum er nach seiner fünfjährigen Verbannungszeit nicht nach Minsk zurückkehren durfte und woran er starb. Im gleichen Jahr, also 1993, kam eine gedrängte Darstellung des Inbelkul‘t heraus: „Instytut belaruskaj kul’tury“, worin seine Tätigkeit in dieser für die weißrussische Kultur richtungweisenden und außerordentlich fruchtbaren Institution behandelt wird, aus der 1929 die der absoluten Kontrolle der Kommunistischen Partei unterworfenen Weißrussische Akademie der Wissenschaften hervorging. Auf Ščakacichins Initiative hin wurde im Inbelkul‘t 1926 die Kunstgeschichtliche Kommission geschaffen, zu deren Vorsitzendem er gewählt wurde. Sie entfaltete eine sämtliche Gebiete der Kunsthistorik umfassende Tätigkeit, ohne deren Ergebnisse eine weißrussische Kunsthistorik bis heute undenkbar ist. Allerdings – und das bestätigt die oben getroffene Feststellung, dass die Zeit der Erstarrung noch nicht vorüber ist – gibt es bis heute außer dem Faksimiledruck des ersten Bandes seiner Kunstgeschichte, der übrigens bereits 1970 in New York erneut gedruckt worden war, keine Sammlung seiner grundlegenden Arbeiten zur weißrussischen Kunstgeschichte. Eine solche bleibt also immer noch ein dringendes Desiderat.

Ein ähnlich gelagertes Beispiel sei hier aus der Geschichtswissenschaft Weißrusslands angeführt, wenn dabei auch erst sehr viel später eine Annäherung an die historische Wahrheit erfolgte.

1944 erschien in Minsk, also noch während der deutschen Besatzung, unter dem Titel „Belarus‘ učora i sjan’ja“ – „Weißrussland gestern und heute“ ein „Populärer Abriss der Geschichte Weißrusslands“ – „Papuljarny narys z historyi Belarusi“, so der Untertitel des 300 Seiten starken, auf schlechtem Papier und sehr eng gedruckten Werkes, das bis heute seinen Wert als gedrängte Darstellung der gesamten weißrussischen Geschichte bis zum Zweiten Weltkrieg nicht verloren hat.

Es war die erweiterte und verbesserte Fassung einer erstmals 1940 in Wilna unter der gleichen Überschrift herausgekommenen Arbeit. Ihr Verfasser war der 1909 geborene Jazep Najdzjuk, der in den zwanziger Jahren des vorigen Jahrhunderts in Wilna eine Druckerei besaß und dort von 1929 bis 1939 die bedeutende weißrussische Zeitschrift „Weg der Jugend“ („Šljach moladzi“) herausgab. Von den Polen wegen nationaler Bestrebungen verhaftet und in ein Konzentrationslager gesteckt, gelang ihm im September 1939 die Flucht in das von sowjetischen Truppen besetzte Wilna, von wo aus er 1941 in das von den Deutschen eingenommene Minsk gelangte. Hier entfaltete er eine umfangreiche kulturelle Tätigkeit, unter anderem arbeitete er im Minsker „Schul- und Jugendverlag“, wo auch seine Weißrussische Geschichte erschien. Nach dem Krieg gelang es ihm, sich unter falschem Namen nach Polen zu retten. Hier lebte er als Józef Aleksandrowicz bis zu seinem Tode im Jahre 1994 in Inowrocław (Hohensalza), wo er wiederum eine Druckerei betrieb, junge Buchdrucker ausbildete und neben zahlreichen Artikeln über heimatkundliche Themen Kujawiens eine „Geschichte von Inowrocław und seiner Umgebung“ („Historyja Inaŭroclava i jaho vakolic“) veröffentlichte. 1989 wurde in London eine von Ivan Kasjak um die Ereignisse der Kriegs- und Nachkriegszeit erweiterte Ausgabe des Buches „Weißrussland gestern und heute“ herausgegeben. Anlässlich des zehnten Todestages von Jazep Najdzjuk fand in Inowrocław eine wissenschaftliche Konferenz über ihn unter Teilnahme namhafter polnisch-weißrussischer und polnischer Gelehrter und Politiker sowie eine Ausstellung zu seinem Werk statt. Darüber berichtete die weißrussische Zeitung „Naša niva“ in ihrer Nummer vom 27. Februar 2004, wobei sie der Hoffnung Ausdruck gab, dass bald die Stunde kommen möge, da dem bedeuten-den Vertreter der weißrussischen Historiographie Jazep Najdzjuk auch in seiner Heimat die ihm gebührende Ehrung zuteil werden möge. Ein erster, wenn auch sehr verspäteter Anfang mag die 1993 in Minsk erfolgte Neuherausgabe seiner und Ivan Kasjaks 1989 bereits in London erschienenen weißrussischen Geschichte gewesen sein sowie – sechs Jahre später – die Aufnahme des Stichwortes Najdzjuk in den fünften Band der Enzyklopädie der Geschichte Weißrusslands. Eine ausführliche Würdigung Najdzjuks ebenso wie eine Sammlung seiner wichtigsten Aufsätze aber stehen noch aus.

Die Beispiele von Ščakacichin und Najdzjuk zeigen, wie ein schlimmer Kahl-schlag die weißrussische Kunst- und Geschichtswissenschaft in den zwanziger und dreißiger Jahren getroffen hat.

Ein besonderes Kapitel der weißrussischen Wissenschaft, die aber immer der hinder-lichen Abhängigkeit von der engstirnigen und häufig ungebildeten Partei-führung unter-lag, ist die seit etwa drei Jahrzehnten wieder zu beobachtende

Herausgabe von Wörterbüchern und Enzyklopädien, die seit Beginn der dreißiger Jahre so gut wie völlig einge-stellt worden war, nicht nur, weil der großrussische Nationalismus unter dem Deckmantel des „kommunistischen Internationalismus“ die weißrussische Wiedergeburt zum Erliegen gebracht hatte, sondern auch, weil fast die gesamte weißrussische Intelligenz seit Beginn der dreißiger Jahre entweder verbannt, in Konzentrationslager gesteckt oder getötet worden war. Wenn also seit 1969 zum ersten Mal eine zwölfbändige „Belaruskaja Saveckaja Èncykłapedyja“ („Weißrussische Sowjetische Enzyklopädie“) zu erscheinen begann, so darf man nicht vergessen, dass der Schock des stalinistischen Terrorregimes noch so tief saß, dass von einer objektiven Bestandsaufnahme Weißrusslands, seiner Kultur, Geschichte und Wissenschaft sowie seiner Natur noch nicht die Rede sein konnte. So wurde beispielsweise im neunten Band dieser Enzyklopädie (1973) der während der dreißiger Jahre von Francisk (Francysk) in Georgij geänderte Vorname des großen weißrussischen Humanisten, Bibelübersetzers und Buchdruckers Skorina (Skaryna) wieder in den katholisch-westlich klingenden Namen Franzysk (der aus diesem Grunde in den dreißiger Jahren suspekt geworden war) zurückgeändert, aber den ihm parteiamtlich verliehenen falschen russisch-orthodox und damit wohl kommunistisch klingenden Vornamen Georgij traute man sich noch nicht fallen zu lassen, er tauchte (als Rückversicherung sozusagen) doch noch einmal in Klammern hinter dem Namen Franzysk auf. Viele der in den dreißiger Jahren ermordeten Dichter, Politiker und Wissenschaftler fanden nunmehr ihren Platz im Lexikon, keineswegs aber alle, und schon gar nicht diejenigen, die als Emigranten im Ausland die Ehre der weißrussischen Kultur hochhielten, wie etwa Natal' Ija Arsen'neva, Vytaüt und Zora Kipel', Jan Zaprudnik und viele andere. Das änderte sich in den nächsten Jahren, wenn auch nur langsam, aber, wie an dem Beispiel von Najdzjuk zu sehen war, unaufhaltsam. Und diese Annäherung an die Faktizität dauert an.

Sehr viel einfacher hatten es die Autoren naturwissenschaftlicher Nachschlagewerke wie etwa der von 1983 bis 1986 erschienenen fünfbandigen, reich illustrierten, ausgezeichneten „Enzyklopädie der Natur Weißrusslands“ („Èncykłapedyja pryrody Belarusi“), in der in alphabetischer Stichwortfolge der gesamte Bereich der Naturwissenschaften, soweit sie einen Bezug zu Weißrussland besitzen, abgehandelt wird. Natürlich konnten die mit der erst 1986 ausgebrochenen Reaktorkatastrophe von Černobyl' im Zusammenhang stehenden Folgen für die Natur Weißrusslands noch nicht vorhergesehen werden. Diese aber fanden in zahlreichen Veröffentlichungen der letzten Jahre – ebenfalls langsam, aber sicher – eine umfassende Darstellung.

Ein Gebiet, auf dem in den zwanziger Jahren erste bedeutende Erfolge erzielt wurden, war die Herstellung von Wörterbüchern der verschiedensten Art. Dem lag die Erkenntnis zugrunde, dass für die Entwicklung der weißrussischen Kultur und Wissenschaft unter modernen Bedingungen nicht nur eine einheitliche Schriftsprache, sondern vor allem auch eine einheitliche Terminologie existieren müsse. Eine fruchtbare Tätigkeit entfaltete in dieser Hinsicht die Terminologische Kommission, eine Vorläuferin des Inbelkul't. Sie ließ es sich angelegen sein, den wissenschaftlichen Wortschatz des Weißen Russischen zu vereinheitlichen, ja zum Teil sogar neu zu schaffen. Zur Mitwirkung an dieser Aufgabe wurden namhafte Sprachwissenschaftler vieler Länder eingeladen, so nahm aus Deutschland der große Slavist Professor Max Vasmer an Sitzungen der Terminologischen Kommission teil.

Damit sich im Laufe der Zeit eine allgemein verbindliche weißrussische Schriftsprache herausbilden konnte – die Zeitung „Naša niva“ hatte bereits große Vorarbeit geleistet –, war zunächst eine Bestandsaufnahme der verschiedenen regionalen Mundarten erforderlich, eine Aufgabe, die bis heute keinen Abschluss gefunden hat. Allerdings kann man heute auf diesem Gebiet an frühere Ergebnisse anknüpfen, denn bereits in den zwanziger Jahren war es zur Herausgabe mehrerer Dialektwörterbücher gekommen. So konnte 1970 das bereits Ende der zwanziger Jahre fertig gestellte „Wörterbuch der Dialekte der östlichen Mahiljoū-Region“ („Kraëvy slouňik uschodnjaj Mahilëuščyny“) von Ivan Bjal'kevič erscheinen. Der Verfasser wurde 1930 verhaftet und in den fernen Osten verbannt, wo er als Holzflößer arbeiten musste. Er starb, ohne nach Weißrussland zurückkehren zu dürfen, im Jahre 1960. 1926 war bereits ein „Vicebski kraëvy slouňik“ („Vizebsker Dialektwörterbuch“) erschienen. Sein Verfasser, Mikalaj Kaspjarovič, wurde ebenfalls 1930 verhaftet und sieben Jahre später erschossen. Ein gleiches Schicksal ereilte Bajkoū, Nekrašévič und viele andere Sprachwissenschaftler, die während der zwanziger Jahre auch zweisprachige Wörterbücher, hauptsächlich russisch-weißenrussisch oder umgekehrt, herausgebracht hatten. Nach den kulturellen Vernichtungsorgien der dreißiger Jahre begann man Ende der siebziger Jahre erneut, mehrbändige Dialektwörterbücher herauszugeben. So kam von 1979 bis 1986 ein fünfbandiger „Slouňik belaruskich favorak paňočna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča“ („Wörterbuch der weißen russischen Mundarten des nordwestlichen Weißrusslands und seiner angrenzenden Gebiete“) heraus. Von 1982 bis 1987 folgte ein ebenfalls fünfbandiger „Turaŭski slouňik“ („Turauer Wörterbuch“). Kleinere Dialektwörterbücher enger begrenzter Regionen folgten, die hier nicht im Einzelnen aufgezählt werden müssen. Sie alle aber sind für einen Sprachwissenschaftler,

der sich mit dem Weißrussischen befasst, oder für einen Übersetzer weißrussischer Literatur unentbehrlich, denn die weißrussische Schriftsprache ist immer noch sehr viel stärker im Fluss als jede andere europäische Sprache. Deutlich ist das an zwei der umfangreichsten neueren Wörterbücher des Weißrussischen abzulesen: dem von 1977 bis 1984 in Minsk unter der Herausgeberschaft von Kandrat Atrachovič (Krapiva) erschienenen sechsbändigen „Tlumačal’ny sloūnik belaruskaj movy“ („Erklärendes Wörterbuch der weißrussischen Sprache“) und dem von Jan Stankevič 1989 in New York herausgegebenen „Byelorussian (Greatlitvan) – Russian Dictionary“ mit einem Umfang von XIV + 1305 Seiten. Der weißrussische Wortschatz der beiden Werke deckt sich nur teilweise – einerseits ein Zeichen für den überaus großen Reichtum der auch schriftlich fixierten weißrussischen Sprache, andererseits ein Zeichen dafür, dass sich innerhalb dieses sozusagen wild wuchernden Reichtums bisher noch kein allgemein verbindlicher Wortschatz herauszukristallisieren vermochte. Der in den beiden genannten Wörterbüchern als schriftsprachlich bzw. verbindlich angebotene Wortschatz wird von den besten weißrussischen Schriftstellern mit ihren zahlreichen Rückgriffen auf ihre jeweils heimatliche Mundart immer wieder wenn nicht in Frage gestellt, so doch als zu begrenzt empfunden.

Zwei weitere große Wörterbücher seien in diesem Rahmen noch erwähnt. Zum ersten der seit 1978 herauskommende „Étymalahičny sloūnik belaruskaj movy“ („Etymologisches Wörterbuch der weißrussischen Sprache“), der es bis jetzt auf neun Bände (von A bis P) gebracht hat, und zum zweiten der „Histaryčny sloūnik belaruskaj movy“ („Historisches Wörterbuch der weißrussischen Sprache“) von dem seit 1982 bis 2005 bereits 25 Bände (von A bis P) erschienen sind.

Schließlich seien noch zwei wichtige Wörterbücher genannt: zum einen der dreibändige „Sloūnik movy Skaryny“ („Wörterbuch der Sprache Skarynas“), erschienen in Minsk von 1977 bis 1994, und zum andern der „Sloūnik movy Našaj Nivy“ („Wörterbuch der Sprache der Zeitung Naša Niva. 1905-1915“), berechnet auf fünf Bände. Der erste Band kam 2003 heraus. Beide Wörterbücher widerspiegeln den Wortbestand der weißrussischen Sprache eines bestimmten Zeitabschnittes. Die Zeitung „Naša Niva“ erschien, als sich die weißrussische Sprache zur modernen Literatursprache entwickelte. Autoren aus allen Regionen des Landes kamen in ihr zu Wort, und zwar so, wie ihnen der Schnabel gewachsen war. Behutsam wurde diese Sprache von den Redakteuren der Zeitung, zu denen Janka Kupala, Jadvihin Š., Vacláv Lastoúski und andere hervorragende Schriftsteller der neuen weißrussischen Literatur gehörten, redigiert, der regionalen Vielfalt des sprachlichen Ausdrucks wurden dabei jedoch keine Grenzen gesetzt.

Eine historische Enzyklopädie besonderer Art muss hier noch erwähnt werden. Es handelt sich um ein insgesamt alphabetisch und in einem vorangestellten Teil um ein thematisch und innerhalb der einzelnen Themen wiederum alphabetisch geordnetes, großformatiges, reich illustriertes Lexikon zur mittelalterlichen Geschichte Weißrusslands, herausgegeben von den renommiertesten Historikern des Landes. Sein Titel lautet „Vjalikae knjastva litoūskae. Ènycyklapedija u dvuch tamach“ („Das Litauische Großfürstentum. Enzyklopädie in zwei Bänden“). Der erste Band ist im vergangenen Jahr in Minsk herausgekommen. Wie Sie wissen, umfasste das mittelalterliche Groß-fürstentum Litauen das gesamte von Weißrussen bewohnte Territorium, und die alt-weißrussische Sprache war auch die Amtssprache der Verwaltung im Großfürstentum.

Schließlich sei als für die weißrussische Literaturgeschichte unverzichtbar das von 1992 bis 1995 unter der Redaktion von Adam Mal’dzis erschienene sechsbandige Nachschlagewerk „Belaruskija pis’menniki. Bijabiblijahrafičny sloūnik“ („Weißenrussische Schriftsteller. Biobibliographisches Wörterbuch“) genannt, eine erste Bestandsaufnahme der vom Mittelalter bis in die Gegenwart tätigen weißrussischen Autoren einschließlich derjenigen, die Opfer der großen Terrorwellen wurden oder die außerhalb Weißrusslands tätig waren bzw. sind. Ein von Leanid Marakoū herausgegebenes Martyrologion unter dem Titel „Réprésavanyja litaratary, navukoūcy, rabotniki asvety, hramadskija i kul’turnyja dzejačy Belarusi 1794-1991“ („Repressierte Literaten, Wissenschaftler, Lehrkräfte, Personen des gesellschaftlichen und kulturellen Lebens Weißrusslands“), von dem die ersten vier Bände 2004 und 2005 erschienen sind, ergänzt das genannte Nachschlagewerk. Seine Auflage beträgt 50 (!) Exemplare.

Aus dem kurzen Überblick anhand der angeführten wenigen Beispiele aber dürfte der besonders in den zwanziger und dreißiger Jahren des vorigen Jahrhunderts mit ungezählten Opfern erkauft schwierige Weg ersichtlich sein, den die weißrussischen Geisteswissenschaften seit der nationalen Wiedergeburt der weißrussischen Nation gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts bis heute zurückzulegen hatte. Die vielversprechenden und durchaus jedem internationalen Vergleich standhaltenden Errungenschaften der frühen weißrussischen Kunst-, Sprach- und Geschichtswissenschaft sind keineswegs überholt. Eine große Anzahl mutiger und hochgebildeter Gelehrter, die heute in Weißrussland tätig sind, wenn auch oft unter schwierigsten Bedingungen, bietet die Gewähr, dass dem nur langsam das Feld räumenden Tota-litarismus zumindest in der Wissenschaft keine Zukunft beschieden ist. Auch der unter der Wasseroberfläche befindliche Teil des Eisberges der weißrussischen Geschichte im weitesten Sinne wird mehr

und mehr erforscht, wozu die in der Diaspora lebenden weißrussischen Wissenschaftler zu ihrem Teil mit wichtigen Veröffentlichungen, die hier nur am Rande erwähnt wurden, beitragen. Die dabei zutage geförderten, oftmals schockierenden Ergebnisse werden hoffentlich, wie Tat'jana Prot'ko schrieb, allen Versuchen einer Neueinführung totalitärer Strukturen einen Riegel vorschieben.

РЭЗЮМЭ

На пачатку цытуеца ўступнае слова Таццяны Процькі з яе кнігі „Становленне советской тоталітарной системы в Белорусс (1917-1941 г.г.)”, Минск 2002. Гісторыя гэтага перыяду ўяўляеца аўтару як айсберг, невялічкую верхавіну якога навукоўцы апісалі падрабязна, але большую, падводную частку пакінулі без увагі.

Набліжэнне беларускай навукі да аб'ектыўнасці паказваеца на трох прыкладах з мастацтвазнаўства, гістарыяграфіі, выдання слоўнікаў і даведнікаў. У якасці першага прыкладу прыводзіцца заснавальнік беларускага мастацтвазнаўства Мікола Шчакаціхін (1896-1940). У 1930 годзе ён быў арыштаваны і ягонае прозвішча разам з творамі знікла з навукі. У 1956 годзе яго рэабілітавалі, але першы асцярожны ўспамін пра яго ў Беларусі зроблены толькі ў 1972 г. Пасля гэтага ў даведніках яму сталі адводзіць болей месца, і ў 1993 г. у Мінску нарэшце быў зноў выдадзены яго асноўны твор „Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва” (у Нью-Йорку ён выйшаў ужо ў 1970 годзе).

Прыкладна гэта жа было і з гісторыкам Язэпам Найдзюком (1909-1994). Яго асноўны твор „Беларусь учора і сяньня”, упершыню надрукаваны ў 1940 годзе ў Вільні, быў перавыдадзены ў Мінску ў 1944 г. падчас нямецкай акупацыі. Пасля вайны Найдзюк пад іншым прозвішчам з'ехаў у Польшчу. Ягоны твор быў надрукаваны з дапаўненнемі ў 1989 г. у Лондане і перавыдадзены ў 1993 г. у Мінску. У 2004 г. у Польшчы адбылася прысвечаная яму навуковая канферэнцыя.

Трэці прыклад тычыцца слоўнікаў і даведнікаў. Пасля паспяховай працы па падрыхтоўцы слоўнікаў і даведнікаў у дваццатых гадах да іх звярнуліся зноў толькі ў канцы сямідзесятых-васьмідзесятых гадах. Новыя гістарычныя і філалагічныя даведнікі пачалі шырока выдавацца толькі ў апошнія дзесяцігоддзе.

Трагедыю беларускай літаратуры і культуры можна прасачыць у шматтомным даведніку Л. Маракова „Рэпрасаваныя літараторы, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі 1794-1991”, які выходзіць з 2004 года тыражом у 50 (!) экземпляраў.

KAMUNIKAT.org

Michał Wróblewski

Tożsamość miasteczek białoruskich w aspekcie urbanistycznym i historyczno- kulturowym

P

oszukiwanie charakterystycznych cech tożsamości miasteczek białoruskich będące przedmiotem niniejszego tekstu nie odnosi się do jakiegoś konkretnego czasu, ścisłych ram, kiedy przy pełnym dostępie do obiektywnych statystyk można pokusić się o precyzyjne i chłodne zmierzenie pewnych wielkości społecznych, gospodarczych czy kulturowych. Rzecz ma raczej dotyczyć *genius loci* miasteczek, specyfiki ich klimatu kulturowego, zjawisk czasem trudno definiowalnych, wymykających się ścisłemu zaszeregowaniu. Będzie to więc rodzaj impresji, obrazu, którego elementy nigdy nie istniały jako zjawisko jednaczesne, ale w efekcie może dać

pojęcie, czy też umożliwić odczucie fenomenu krainy jaką było Wielkie Księstwo Litewskie, i którego ziemie białoruskie były głównym składnikiem, a dzisiejsza Białoruś powinna być kulturowym współspadkobiercą.

Definiując miasto wskazuje się na podstawowe wyróżniki tego skupiska ludzkiego, które w przeciwieństwie do wsi charakteryzuje się zagęszczoną zabudową i zróżnicowaną strukturą społeczną mieszkańców, utrzymujących się w większości z zajęć nierolniczych: handlu, rzemiosła, przemysłu i usług. Miasto jest pojęciem bardzo szerokim, bo obejmującym zarówno kilkutysięczne, a nawet jeszcze mniejsze lokalne ośrodki, jak i wielomilionowe metropolie. Ale miasta największe: Mińsk, Wilno, Brześć, Mohylew, czy Witebsk nie będą przedmiotem zainteresowania poniższej pracy. raczej średnie i małe, a nawet najmniejsze. Wydaje się, że stamądż było najbliższe do istoty białoruskości, a w efekcie do również do fenomenu Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Chciałbym zwrócić uwagę przede wszystkim na te cechy miast, te środowiskowe, przestrzenne, historyczne i kulturowe aspekty pojęcia miejscowości i tego co się z nią wiąże, które mogą być uznane za charakterystyczne dla Białorusi. Już na samym wstępnie zamierzeniu takie napotyka na szereg problemów, bowiem w miastach białoruskich znaleźć można przejawy różnych kultur, ale stosunkowo najsłabiej będzie wśród nich reprezentowany czynnik czysto białoruski. Nie jest to jednak jedynie przypadłość charakterystyczna wyłącznie dla Białorusi. Nigdzie wieloletniczość, wielojęzyczność i wielowyznaniowość nie przejawiała się tak silnie jak w miastach. One były tyglami wielokulturowości na przestrzeni wieków, w nich ogniskowały się twórczy ferment, wymieniana była największa ilość informacji za pośrednictwem takich zjawisk, czy mediów jak: place targowe, karczmy i szynki, świątynie i miejsca pielgrzymek, cmentarze, szkoły i uczelnie świeckie i zakonne, występy wędrownych trup, odpusty, egzekucje, przemarsze orszaków królewskich i książęcych, karawan kupieckich, czy oddziałów wojskowych, oblężenia, odsieczy etc.

Oblicza narodowościowe licznych miast w Europie w większości okresów swojej historii pozostawały niejednoznaczne, albo też zmieniały się wielokrotnie i na długie dziesięciolecia a nawet wieki, zarówno w sposób ewolucyjny, jak i gwałtownie, krwawo. Dość wspomnieć tu Rzym, który w swoich powoli zbliżających się do trzech tysiącleciach dziejach, był miastem etruskim, potem dopiero rzymskim, a następnie włoskim. Na interesującym nas obszarze nasuwa się z kolei przykład Wilna, które zajmuje znaczącą pozycję w historii i kulturze tak Litwinów, jak Polaków i Białorusinów.

mości miasteczek białoruskich wydaje się być drugorzędny wobec tezy, że bezpieczniej jest mówić o miastach w Białorusi, niż o miastach białoruskich. Jednak mimo wszystko rozsądne wydaje się przyjęcie kryterium obszaru etnicznego. Wy spy miast nie były odizolowane od morza białoruskiej wsi. Musiało dochodzić do całego szeregu socjologicznych interakcji.

Również niełatwo jest precyzyjnie określić liczbę historycznie istniejących miast i miasteczek na obszarach etnicznie białoruskich, bez żmudnych analiz źródeł historycznych w postaci dokumentów i map, biorąc pod uwagę, że część z nich w efekcie różnych uwarunkowań na przestrzeni minionych wieków zamieniła się we wsi, a w nierzadkich wypadkach w ogóle przestawała istnieć. Możemy jednak mówić o wielkościach znacznie przekraczających 500, być może zbliżających się do 600. W opracowaniu Stanisława Alexandrowicza w odniesieniu do całego terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego pojawia się liczba 900.

Spróbujemy przyjrzeć się tematowi z zastosowaniem różnych przybliżeń. Najpierw będzie to bardzo skrótowe omówienie wybranych zagadnień z historii miast w Białorusi, następnie dokładniejsze, niejako z lotu ptaka, spojrzenie na kilka charakterystycznych miasteczek z naciskiem na zagadnienia przestrzenne, po czym będzie już można pokusić się o wypunktowanie cech charakterystycznych tożsamości miasteczek białoruskich. Końcową część pracy poświęcam problemom zachowania tożsamości i konkretnym pozytywnym bądź negatywnym przykładom rozwiązań w tej materii.

Wybrane zagadnienia z historii miast na Białorusi

Na obszarach obecnej Białorusi w okresie pradziejów dominowali wschodni Bałtowie. Niewielkie licznie grupy rodowe zamieszkiwały w grodziskach, które jednakże, z uwagi na rolniczo-hodowlany charakter zajęć ludności, nie posiadały cech miejskich. W VI-VII wieku n.e., z kierunku południowego, z Bałkanów zaczęli tu zmierzać pierwsi Słowianie. Póki co zatrzymali się na linii Prypeci, by przekroczyć tę rzekę dopiero po dwustu latach w wieku VIII, a na północ dotrzeć jeszcze o sto lat później w wieku dziewiątym. Najpóźniej, w dziesiątym wieku Słowianie zasiedlili dorzecze Niemna. W swojej ekspansji Słowianie wykorzystywali właśnie rzeki. Górowali nad Bałtami stopniem rozwoju organizacji społecznej i gospodarki. Bytowali obok Bałtów, bądź podporządkowywali sobie ich grodu. Stopniowo pogłębiał się proces symbiozy społeczno-kulturowej Bałtów i Słowian, typowa relacja, w której najeźdźcy przyswajają sobie elementy miejscowościowych tradycji, wierzeń, języka, rzemiosła, a jednocześnie dochodzi do nieuniknio-

nej wymiany i rekombinacji materiału genetycznego. Z czasem w obrębie przemieszanych substratów bałtyjsko-słowiańskich wyodrębniły się trzy związki terytorialno-polityczne: Krywicze, Dregowicze i Radymicze. Główne osady każdego z nich ewoluowały w kierunku najstarszych ośrodków protomiejskich regionu: Krywicze, ulokowani w dorzeczu Dźwiny i górnego Dniepru swym głównym grodem uczynili Połock. Dregowicze panowali na północ od Prypeci pomiędzy Dnieprem na wschodzie, a błotami Wyhonowskimi na zachodzie, kontrolując te obszary z Turowa. Radymicze zasiedlali dorzecze Soły aż po wschodni brzeg Dniepru, najpewniej czyniąc swym ośrodkiem największy w tych okolicach Homel. Warto zwrócić uwagę, że każdy z tych ośrodków leżał nad dużą rzeką: Połock w zakolu Dźwiny, Turów na wyspie opływanej rozgałęzionym korytem Prypeci, Homel na prawym brzegu Soły niemal vis a vis ujścia do niej mniejszej rzeki Iszudź.

Umacnianie się tych trzech związków przebiegało między innymi drogą postępującej kolonizacji obszarów dotychczas zdominowanych przez ludność tubylczą, zakładania kolejnych warownych grodów, stanowiących ośrodki koncentracji drużyn wojskowych – przyczółki dalszej ekspansji, siedziby administracji i do pewnego stopnia miejsca schronienia dla lokującego się na podgrodziach osadnictwa usługowego. Nie możemy na tym etapie mówić jeszcze o miastach, w rozumieniu tak prawnym (lokacje) jak i funkcjonalnym i przestrzennym, ale w rozwoju większości znaczących grodów, z Połockiem na czele, a dalej – w Turowie, Witebsku, Pińsku, Brześciu, Słucku i Nowogródka – coraz wyraźniej zaznaczały się procesy urbanizacyjne, a po pozostałych grodach albo nie pozostał ślad, albo zdegradowały się do osad typu wiejskiego.

Według Stanisława Alexandrowicza proces przekształcania się grodów w miasta i powstawania nowych miast na terytorium Białorusi ma miejsce już w XIII-XIV w. Źródła pozwalają stwierdzić w części osad stopniowy rozwój twórczości rzemieślniczej i handlu. Rozpatrując ten proces w skali kształtującego się równolegle Wielkiego Księstwa Litewskiego należy stwierdzić, że na obszarach etnicznie białorusńskich miasta rozwijały się wcześniej i szybciej niż na terenach litewskich, jednakże ogólny rozwój miast na terenie Wielkiego Księstwa przed połową XV wieku był słaby, tylko cztery miasta otrzymały do tego czasu prawo magdeburskie (Wilno 1387 r., Brześć 1390, Kowno 1408 i Troki przed 1441). Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z roku 1441 w którym ponowił on Wilnu nadanie praw magdeburskich mówi także o 14 innych miastach, z których Połock, Witebsk, Słuck, Mińsk, Nowogródek, Brześć i Grodno znajdują się na obszarze Białorusi.

Już w pierwszej połowie XV w. w sąsiedztwie osad licznie funkcjonowały targi generujące powstawanie miasteczek. Drugim czynnikiem warunkującym po-

wstawanie miast była obok rozwoju rynku świadoma działalność feudałów, szczególnie intensywna w pierwszej połowie XVI w., zwłaszcza w dobrach hospodarskich w ramach realizacji pomiary włócznej, (patrz Iwie, Wasilków, Krynki w dalszej części tekstu). Po roku 1588 III statut litewski zezwolił feudałom na zakładanie miasteczek prywatnych, co było zabronione do końca panowania Zygmunta Augusta. Zakładanie miasteczek wiązało się w tym wypadku z dążnością do intensyfikacji wymiany handlowej i wzrostu dochodów z dóbr. Miasteczka były dochodowym interesem.

Miasteczka powstawały wskutek wystąpienia różnorodnych czynników, bądź przyczyn. Stanisław Alexandrowicz wymienia sześć najważniejszych. Po pierwsze miasteczka mogły rozwijać się obok zamków hospodarskich lub feudalnych, należą do nich miasteczka najstarsze. Drugą grupę, najliczniejszą, stanowią miasteczka o genezie targowej lub związanej osadami rzemieślniczymi w pobliżu dworów hospodarskich i prywatnych. Trzecim scenariuszem zakładania miasteczka była w połowie XVI wieku i później realizacja pomiary włócznej w osadzie istniejącej albo na dziewczyczych miejscowościach (na surowym korzeniu), nawet w puszczańskich. Po czwarte często powstawały w celu obsługi szlaków komunikacyjnych. Np. na uczęszczanym szlaku handlowym założono w 1609 r. Sokółkę. Piąty czynnik to istniejący ośrodek kultu: kościół, sanktuarium lub klasztor, w sąsiedztwie którego z czasem powstawało miasto. Wreszcie jako szósty występuje czynnik powstawania miasteczek obok innych już istniejących miast, często z przekształcania się przedmieścia „miasta matki” i ewoluowania w kierunku ośrodka konkurencyjnego. Przykładami mogą tu być Bielczyca koło Połocka i Sapieżyn koło Drui.

Typową procedurę lokowania miasteczka inicjowała decyzja właściciela o przeprowadzeniu lokacji. Następnie występował on do króla o wydanie zezwolenia w formie przywileju lokacyjnego. Po udzieleniu przywileju odbywał się werbunek mieszkańców. W okolicznych miasteczkach i targach ogłaszano powstanie nowego miasteczka i targu. Specjalny list precyzował prawa i obowiązki mieszkańców oraz warunki i okres obowiązywania wolności od podatków, czynszów i innych świadczeń. Potem następował faktyczny początek istnienia nowego miasteczka, często była to trudna młodość w zderzeniu z rzeczywistością ostrej konkurencji ze strony miasteczek sąsiednich, tak starszych jak i dalej nowopowstających.

Do połowy XVI w. miasteczka pozostawały w bardzo silnej zależności od ośrodków feudalnych. Później stopniowo wraz z zagęszczaniem się sieci osadniczej, miasteczka zaczynają powstawać również w oddaleniu od dworów.

Szczególnie intensywna fala lokowania miasteczek na terenach Wielkiego

Księstwa Litewskiego ma miejsce w trzeciej čwierci XVI w. w okresie panowania Zygmunta Augusta i w latach następnych, co wiąże się z realizacją pomiary włócznej. Pierwsza čwierć XVII wieku przynosi zahamowanie procesów miastotwórczych w efekcie zakończenia akcji pomiary włócznej i nadchodzących zamieszakach wewnętrznych i wojnach. W drugiej čwierci XVII wieku znów możemy mówić o pewnym wzroście liczby miasteczek nowozakładanych. Po połowy XVII wieku proces kształtowania się zasadniczej sieci miasteczek na ziemiach Białorusi można uznać za zakończony. Charakterystyczne jest że na obszarach zachodnich w stosunku do omawianych podobne procesy przebiegały odpowiednio wcześniej. W Wielkopolsce większość miast i miasteczek założono w wiekach XIII-XV, na Mazowszu zaś od XIV do XVI wieku, a na Podlasiu od XV do końca XVI wieku.

Po naszkicowaniu obrazu kształtowania się sieci miasteczek na obszarze Białorusi należy uzupełnić wieloetniczny obraz zamieszkujących je społeczności o dwie jeszcze grupy: tatarskich muzułmanów oraz Żydów.

Początki osadnictwa tatarskiego w Wielkim Księstwie Litewskim sięgają XIV stulecia, zaś jego rozwitk nastąpił w czasach Wielkiego Księcia Witolda (1401-1430) a później Kazimierza Jagiellończyka (do 1492). Osiedlając się na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego zamieszkivali oni zarówno we wsiach, jak i (z czasem w coraz większym stopniu) w miastach i miasteczkach, trudniąc się rolnictwem, hodowlą koni i garbarstwem. Mimowolnie Tatarzy wniesli bezcenny wkład w zachowanie kultury i literatury białoruskiej, bowiem swoje księgi religijne zapisywali co prawda alfabetem arabskim, ale za ich pomocą fonetycznie oddawały brzmienie współczesnego sobie języka białoruskiego. Do dziś na terenie Białorusi zachowało się kilka meczetów i liczne cmentarze muzułmańskie.

Drugą grupą równie nierozerwalnie wpisaną w wieloetniczny i wielowyznaniowy pejzaż Białorusi byli Żydzi. Ich obecność na tych terenach datowana od średniowiecza, zintensyfikowała się po rozbiorach Rzeczypospolitej wskutek politycznej decyzji utworzenia na terenach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, strefy osiedlenia dla Żydów, którzy nie mieli prawa przebywać w tzw. guberniach wewnętrznych Rosji. Przy jednocośnym zakazie posiadania ziemi i trudnienia się rolnictwem, Żydzi chcąc nie chcąc stali się silnym elementem miastotwórczym.

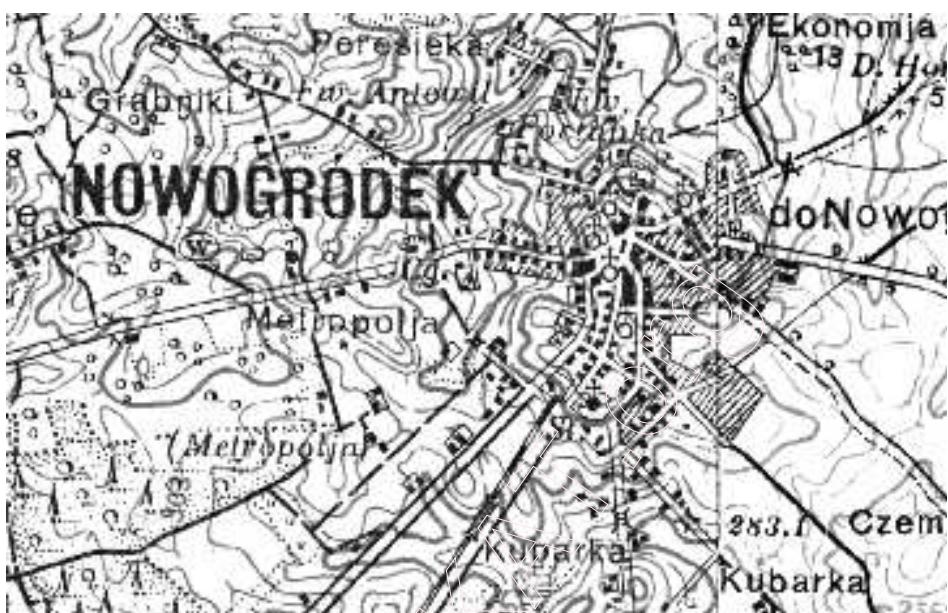
W kulturowej przestrzeni białoruskich obszarów WXL na wymiary wieloetniczności i wielowyznaniowości nakładał się w obrębie chrześcijaństwa wymiar wielokonfesyjności rozumianej, do lat reformacji, jako dualizm katolicko-prawosławny. Potem pień katolicki wzbogacił się o odgałęzienia m.in. luteranizmu, kalwinizmu i arianizmu (te dwa ostatnie szczególnie istotne dla obszarów Białorusi).

Zaś ze swoistego zrostu pni katolickiego i prawosławnego powstał kościół unicki (od unii w Brześciu w roku 1596). Bogactwo konfesjone przejawiało się również w architekturze sakralnej, zarówno w krajobrazie miejskim.

Obok czynników kulturowych rozwój miast był silnie uzależniony od przemian komunikacyjnych, przemysłowych oraz politycznych. Tradycyjny system komunikacyjny na terenach białoruskich stanowiła sieć rzeczna. W XVII wieku do miast-portów śródlądowych oprócz największych ośrodków nadrzecznych należały cały szereg miasteczek średnich i małych. Wśród nich wymienić można choćby: Kniazyce, Wiežyszcze, Bienaszkowicze, Ułę, Dzisnę i Druję na Dzwinie; Baran, Kopyś, i Bychów na Dnieprze; Piaseczną, Mohylną, Stołpce, Mir, Międzilakiewo i Bielicę na Niemnie oraz Pińsk, Turów i Horodek Dawidów na Prypeći. W drugiej połowie XVIII wieku, zrealizowano dwa wielkie projekty połączenia drogami wodnymi Bałtyku i Morza Czarnego w postaci kanałów Królewskiego i Ogińskiego. W wieku XIX powstał jeszcze kanał Augustowski. Ale to samo stulecie w efekcie rewolucji przemysłowej przyniosło dwa zjawiska które przyczyniły się do załamania odwiecznego systemu transportu drogami wodnymi: rozwój kolei, oraz niezwykle intensywny wybór lasów, który skutkował obniżeniem poziomu rzek. Przemiany struktury komunikacyjnej dla jednych miast były wyrokiem, dla innych darem losu. Jeszcze potężniejszym narzędziem warunkującym rozwój były decyzje polityczne odnośnie przebiegu granic, bądź ustanawiania tych a nie innych miast centrami lokalnych ośrodków. Decyzje te zawierały zwykle pewien czynnik irracjonalny i nie uwzględniały przeważnie ani naturalnych walorów lokalizacyjnych, ani dawnej świetności degradowanych ośrodków. Na przykład wprowadzenie opłat celnych na granicy Królestwa Polskiego i Rosji w połączeniu z takim a nie innym poprowadzeniem szlaków kolejowych skutkowało gwałtownym rozwojem białostockiego okręgu włókienniczego przy jednocześnie stagnacji Grodna i wręcz regresie Nowogródka. Właśnie od niego rozpoczęliśmy przegląd szczegółowy.

Nowogródek – Навагрудак

Jest jednym z najbardziej frapujących miast Białorusi. Na tle lokalizacji innych miast (najczęściej nad rzekami) wyróżnia się oryginalnym położeniem na jednym z wierzchołków drugiego co do wysokości zespołu wzgórz na Białorusi (323 m npm), ustępując tylko mierzącej 345 m Świętej Górze (białoruskie *Святая Зора*, w 1958 roku przemianowanej przez komunistyczne władze na Górę Dzierżyńskiego), jednakże należącej do innego masywu wzniesień. Biorąc pod uwagę

Nowogródek (z: www.mapywig.org)

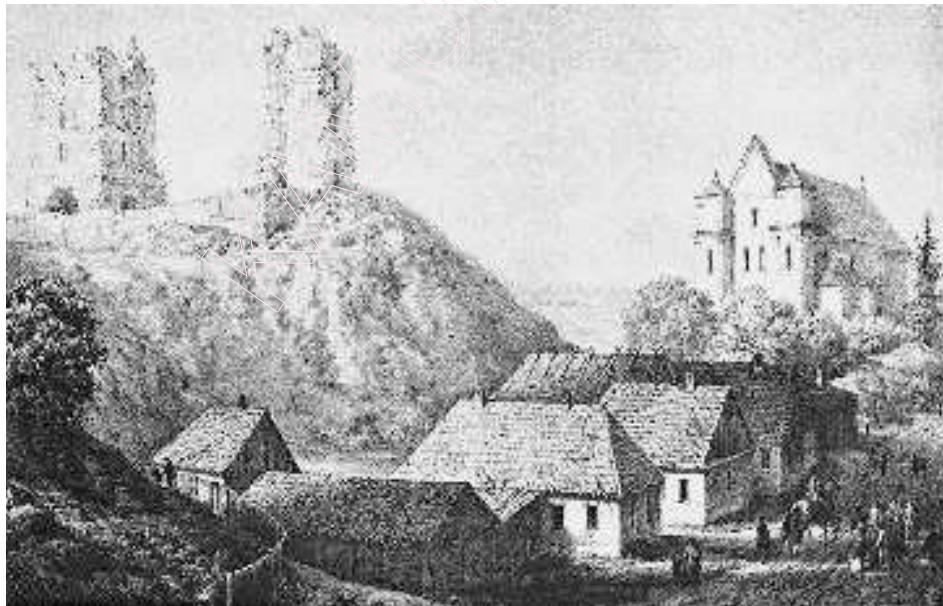
brak precyzyjnych metod pomiarowych w czasach zakładania miasta, można sobie wyobrazić, że wzniesienia w okolicy Nowogródka bądź ze względu na rozległość widoków, bądź stromość zboczy uważane były przez ówczesnych za najwyższe w szerzej rozumianym regionie. Pod tym względem wywołuje nieodparte skojarzenia z pradawnymi miastami południa Europy, jak choćby starożytna etruska Volterra. Jakkolwiek by nie było, tego rodzaju położenie miasta było bardziej symboliczne niż pragmatyczne. Podobnie jak w przypadku lokalizacji nadrzecznych utrzymany był czynnik obronności (usytuowany najwyższej zamek otoczyły potężne fosy), ale utrudniony transport i dostęp do wody (zamiast nieograniczonego rezerwuaru dużej rzeki, tylko źródła bijące ze stoków góry i niepewne studnie). Urodę położenia w makroskali, jeśli przyjrzeć się mapie obejmującej obszar o promieniu co najmniej 25 kilometrów podkreśla niemal ideale wpisanie się miasta w centrum okręgu wyciętego w powierzchni ziemi fragmentem koryta Niemna i jego dopływów; Mołczadzi i Serwecza. Ciekawe na ile świadomi mogli być tego nowogródczanie u zarania istnienia swego miasta?

Miasto nie należy do pierwszego rzędu najstarszych grodów Białorusi i fakt ten znajduje odzwierciedlenie już w samej jego nazwie. Musiał być zakładany jako nowy gród w otoczeniu już istniejących starszych ośrodków (historycy datują jego początki na rok 1116), ale bardzo szybko zrobił świetną karierę, dystansując sąsi-

Tożsamość miasteczek białoruskich...

dów. W okresie średniowiecza Nowogródek był jednym z najmożniejszych ośrodków regionu. W mieście znajdowała się dzielnica jubilerów i złotników, zrzeszonych w cechu – bratczynie. W kierunku nowogródzkiego wzgórza promieniście zbiegały się szlaki ze wszystkich stron świata. Najważniejsze prowadziły z zachodu Europy z Grodna na wschód przez Mińsk i Bobrujsk, oraz z południa na północ ku stołczennemu w Wielkim Księstwie Wilnu. Podobnie jak Połock posiadał liczne powiązania gospodarcze z odległymi krajami, a charakter zabudowy był zbliżony do planów miast zachodnioeuropejskich. W Nowogródku w XIII wieku posiadał swoją rezydencję Mendog i tu naprawidłopodobnie przyjął chrzest w roku 1251, a dwa lata później koronował się na króla Litwy. W roku 1422 odbył się tu ślub Władysława Jagiełły z Jadwigą Holszańską – Sonką. Prawa miejskie magdeburskie zostały nadane miastu w roku 1444, a od roku 1507 Nowogródek stał się stolicą województwa. W latach 1581-1775 odbywały się tu kadencje ruskie Trybunału Litewskiego. Nowogródek był znaczącym żydowskim sztetlem, związana z nim była m.in. słynna rodzina Harkawych. Wieloetniczną mozaikę mieszkańców miasta uzupełniali Tatarzy – muzułmanie. Gdy w roku 1799 w Nowogródku został ochrzczony Adam Mickiewicz, miasto liczyło ówczesna już blisko 700 lat.

Jednak na przedstawicielu cywilizacji zachodniej, Angliku Robercie Johnsonie Nowogródek nie zrobił oszałamiającego wrażenia w roku 1813, podczas jego po-

Widok Nowogródka, ruiny zamku Mendoga i Biała Fara. Rys. Napoleon Orda (z: pl.wikipedia.org)

droży po Europie, świeżo po podmoskiewskiej kłesce Napoleona:

„Miasteczko stoi na wyniosłości i jest z daleka widoczne. Tak, jak wszystkie miasta Litwy ma w środku duży plac, skąd rozchodzą się brudne ulice. W centrum miasta jest kilka nędznych ceglanych budynków, także ruiny zamku czy cytadeli. Ludzie są prostacy, nędzni i brudni, a składają się głównie z Żydów; kobiety jednak bardziej troszczą się o swój strój i mają najładniejszą powierzchowność ze wszystkich litewskich miast, które widzieliśmy. Niema prawie handlu poza handlem żydowskim. [...]”

Scena naszego wjazdu do Nowogródka, z pojazdem podrzymywany deską i tylko o trzech kołach, była źródłem nieskończonej wesołości mieszkańców. Jak zwykle otoczyli nas Żydzi. Po dwóch dniach szczęśliwie spotkaliśmy Niemca, który nam sprzedał koło.”

Cytowany fragment powtarzam za Czesławem Miłoszem z jego eseju “W Wielkim Księstwie Sillicianii” w tomie “Szukanie ojczyzny”. Miłosz zestawia relację Anglika z wersami inwokacji „Pana Tadeusza” i snuje rozważania nad możliwymi rozmiarami przepaści dzielącej dwa subiektywne spojrzenia. Mickiewicz z perspektywy paryskiej emigracji piękność kraju lat dziecięcych widział i opisywał w całej ozdobie. Istotne jest owo widział, które rozumieć należy także jako wiedział, posiadał wiedzę o wspaniałej przeszłości Wielkiego Księstwa, której Johnsonowi, poprzestającemu na powierzchownej obserwacji, bez wątpienia brakowało. Dla nas płynie stąd wniosek przede wszystkim taki, że w roku 1813 Nowogródek miał już dawno z sobą czasy świetności, a spustoszenia dopiero co zakończonej kampanii moskiewskiej Napoleona mogły jeszcze skuteczniej resztki owej minionej świetności umniejszyć i zatrzeć.

Dziś to miasto, tak znaczące dla historii Białorusi i Wielkiego Księstwa, posiada jedynie ok. 30000 mieszkańców. Wydaje się, że marginalizacja i prowincjalizacja miasta, szczęśliwie przyczyniła się do ocalenia większości jego materialnego architektoniczo-urbanistycznego dziedzictwa. Z XIII wiecznego zamku Mendoza, ocalało nawet więcej niż w Wilnie, które może poszczycić się tylko jedną wieżą, zresztą w znacznej części zrekonstruowaną. Nowogródzki gród zamkowy zachował ruiny aż dwóch baszt, malownicze i romantyczne w swym autentyzmie od czasu gdy w roku 1706 wysadzili zamek Szwedzi. Prawosławne i katolickie świątynie nie na tyle kluły w oczy komunistyczną władzę, by wylecieć w powietrze w czasach ZSRS. Zachowały się mimo licznych przebudów i zmian funkcji, cerkwie z XVI i XVII wieku, w tym późnogotycka w pierwotnej strukturze murów cerkiew św. Borysa i Gleba. Barokowy kościół z lat 1719-23 – właśnie owa Biała Fara w której chrzczono Mickiewicza, choć w połowie XIX wieku był bliski ru-

iny, to po dobudowie z roku 1906 funkcjonował nieprzerwanie również przez cały okres BSRR. Do dziś istnieją zabudowania podominikańskiego klasztoru mieszącego w początku XIX wieku szkołę do której uczęszczał Mickiewicz i Jan Czeczot. Przetrwała również XVIII wieczna murowana synagoga, oraz XVII i XIX wieczne kamienice mieszczańskie. Od 1997 roku znów czynny jest Nowogródzki meczet. Nowogródek zachował niewątpliwie wiele z ducha dawnych dziejów i bliżej mu pod tym względem do Połocka niż Mińska.

Iwie – Iŭje

Miasteczko Iwie leży wschód od Lidy przy drodze z Nowogródka do Holszan. Przekaz legendarny wiąże nazwę miejscowości z osobą Ewy – żony wielkiego księcia litewskiego Giedymina, która miała wznieść zamek na błotnistych rozlewiskach rzeczki Gawii, wpadającej do nieodległego Niemna. W XVI wieku w Iwiu czynna była akademia ariańska, założona przez Jana Kiszkę (zm. 1592). W 5 klasach wykładały filozofię, prawo, logikę, retorykę, etykę, fizykę, muzykę i medycynę. Nauczanie odbywało się w pięciu językach: polskim, russkim, łacińskim, greckim i starożydowskim. Funkcję rektora sprawował Jan Namysłowski – uczeń Szymona Budnego.

W roku 1631 kasztelan trocki, podskarbi litewski Mikołaj Kiszka ufundował

Widok ul. Mostowej w Iwiu, zamknięty optycznie fasadą kościoła św. Piotra i Pawła. Pocztówka niemiecka 1915r.
(z: www.szukamypolski.com)

na terenie zamku kościół św. Piotra i Pawła i klasztor bernardynów. Przyklasztor na biblioteka zgromadziła księgozbiór, na który składało się bez mała 500 woluminów – liczba relatywnie duża, jak na tamto miejsce i tamte czasy.

Miasteczko posiada bardzo prosty i jednocześnie klarowny układ kompozycji urbanistycznej. Z północy na południe przebiega on pasmowo w postaci głównej ulicówki (z dwiema ulicami w części południowej) równolegle do rzeki Gawii. Już w szesnastym wieku ulice te nosiły nazwy miast ku którym prowadziły: Więńskiej i Nowogródzkiej. Za rzeką na dawnym obszarze zamkowym znajduje się druga część miasta, zabudowana bardziej nieregularnie z dominantą w postaci zespołu kościelno-klasztornego. Oba układy sprzężone są przestrzennie i funkcjonalnie szeregiem trzech równoległych krótkich uliczek zbiegających od głównej ulicy w dół ku rzece, co może przypominać w miniaturze układ grzebieniowy charakterystyczny dla miast portowych. Jedna z równoległych krótkich uliczek – Mostowa – przekracza Gawię i znajduje optyczne zamknięcie we frontowej elewacji kościoła. Zapewne siatka ulic kształtowała się częściowo samorzutnie na bazie dawnego układu komunikacyjnego, a częściowo w sposób planowy (Z Archiwum Radziwiłłowskiego dochował się dokument rejestru pomiarów włócznej Iwii z roku 1561 przeprowadzonej przez Stanisława Lipskiego).

ków i Radziwiłłów na Białorusi w XVI-XVIII w” wyłania się obraz niespotykanej w swej różnorodności mozaiki narodowościowej wśród szesnastowiecznych mieszkańców Iwia i okolicznych dóbr. W tym miejscu pozwolę sobie na obszerny cytat:

„Analizując imiona, przydomki, nazwiska i inne określenia dotyczące mieszkańców Iwia okazuje się, że dobra te w drugiej połowie XVI w. zamieszkiwali Litwini, Białorusini, Polacy, Niemcy (świadczą o tym nazwisko Szwab), Łotysze (we wsi Łotwa), Tatarzy, Żydzi, Włosi, później także Francuz, którego potomkowie osiedli na stałe, zapewne Wołosi [...] najliczniejsi Litwini i Białorusini byli poddaniemi, przeważnie chłopami, chociaż część tych pierwszych zamieszkiwała także zapewne miasteczko, używając już jednak spolonizowanych nazw osobowych; Polacy byli zarówno specjalistami, urzędnikami, wchodzili w skład miejscowej szlachty zależnej (grupy społecznej niewystępującej w Polsce, o ograniczonych prawach szlacheckich), rzemieślnikami, innymi mieszkańami oraz zwykłymi chłopami; Tatarzy byli poddanymi i ziemianami, Łotysze i Niemcy chłopami; Włosi trudnili się rzemiosłem budowlanym i balwierstwem, a Francuz służył Kiszkom wojskowo.

Jak więc widzimy, na niewielkim obszarze, oddalonym od centrów cywilizacyjnych dzięki działalności magnackich właścicieli wytworzyła się prawdziwa mozaika narodowościowa, odtwarzając jakby w miniaturze Rzeczpospolitą. W okresie późniejszym obserwować możemy stopniową unifikację narodowościową ludności. [...] W połowie wieku XVII dobra te zamieszkują już wyłącznie Polacy, Białorusini, Tatarzy i Żydzi. Przedstawiciele innych narodów zjawiają się tylko okresowo. [...] Możliwe, że dotarł tu także Murzyn, o którego spór toczył Janusz Kiszka, wojewoda polocki. Uciekł on mianowicie od poprzedniego właściciela i przystał na służbę do Kiszki, dobrze się przy tym bawiąc, pijąc i rozrabiając w całym Wilnie. Możemy sobie wyobrazić, że był czasem w nieodległym pałacu swego protektora w Iwiu. Dwory i dobra magnackie pełniły w Rzeczypospolitej istotną funkcję unifikacyjną. To także dzięki nim wytwarzala się świadomość wspólnoty obejmującej całą Rzeczpospolitą. Oczywiście dotyczy to przede wszystkim szlachty, a w mniejszym stopniu mieszkańców. Czy jednak chłopi rzeczywiście, jak przyzwyczailiśmy się uważać, całkowicie biernie przyjmowali (a raczej odrzucali) po-zamiejscowe wzorce kulturowe? Trudno sobie wyobrazić, żeby pobyt przybysz z Warszawy, Gdańska czy Lwowa, Włoch, Francji, nie mówiąc już o egzotycznym przybyszu z Afryki, nie wywoływał komentarzy i nie wpływał na świadomość podanych, także tych najuboższych.”

Na przełomie XIX/XX w., miasteczko liczyło ok. 5000 mieszkańców, z czego przeważali Żydzi w liczbie 3 i pół tysiąca, resztę stanowili katolicy (800), Tatarzy

(500), ok. 200 osób stanowiły osoby wyznania prawosławnego: Białorusini i zapewne napływowi Rosjanie. Oprócz prawosławnych, uczęszczających do cerkwi w położonej w kilka kilometrów na południowy-zachód wsi Moryń, każda z grup wyznaniowych posiadała swoją świątynię i pod tym względem Iwie istotnie jest miasteczkiem wręcz modelowym dla zilustrowania wielokulturowości i wielowyznaniowości Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1884 potomkowie Tatarów w zamieszkiwanej przez siebie dzielnicy Murawszczyzna zbudowali meczet czynny do dziś dnia. Dzielnica tatarska wyróżnia się swoim układem przestrzennym od reszty miasteczka, ze względu na sposób zagospodarowania działek w postaci wypielegnowanych przydomowych ogrodów – ogrodnictwo było tu tradycyjnym zajęciem ludności muzułmańskiej. W mieście funkcjonowały także trzy synagogi, wśród nich okazała drewniana.

Kleck – Клецк

Kleck w XIw. był warownym grodem plemienia Drewlan. W pierwszej połowie XIV wieku został włączony do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Od unii w Krewie (1385) znalazł się we wspólnym państwie polsko-litewsko-białoruskim. Po unii lubelskiej należał do powiatu słuckiego województwa nowogrodzkiego I Rzeczypospolitej. Z dożywotniego nadania Kazimierza Jagiellończyka (1422r.) właścicielem Klecka był Michał syn Zygmunta Kiejstutowicza, po jego śmierci miasto wróciło do dóbr hospodarskich.

5 sierpnia 1506 roku podczas najazdu tatarskiego doszło pod Kleckiem do bitwy w efekcie której 10-tysięczne wojska polsko-litewskie pod dowództwem Michała Glińskiego rozbili „kosz” tatarski chana perekopskiego Bity-Gireja, i uwolniły wielki jasyr – 40.000. jeńców. Było to pierwsze znaczące zwycięstwo wojsk Rzeczypospolitej nad Tatarami.

W okolicach roku 1520 Król Zygmunt I nadał dożywotnio majątkość klecką swojej żonie Bonie Sforzy, wreszcie w połowie XVI wieku Zygmunt August uczył władcą Klecka Mikołaja „Czarnego” Radziwiłła.

16 sierpnia 1586 roku Mikołaj Krzysztof „Sierotka”, Stanisław oraz Olbracht Radziwiłłowie zawarli w Grodnie układ na mocy którego powstały trzy ordynacje rodowe: ołycka, nieświeska i klecka. W roku 1589 ordynację zatwierdził król Stefan Batory oraz sejm Rzeczypospolitej. Kleck został głównym miastem ordynacji, a funkcję pierwszego ordynata sprawował marszałek WXL księże Albert II.

Mikołaj „Czarny” Radziwiłł protektor kalwinizmu zamienił murowany kościół farny p.w. św. Trójcy fundacji Andrzeja Mostwiłowskiego i królowej Bony z roku

Tożsamość miasteczek białoruskich...

Kleck (z: www.mapywig.org)

1550 na zbór kalwiński. Radziwiłł powołał na stanowisko pastora Szymona Budnego, białoruskiego i polskiego działacza reformacji. Budny pochodził z białoruskiej prawosławnej rodziny szlacheckiej. Wychowywał się na dworze Chodkiewiczów, studiował w Krakowie, we Włoszech i w Szwajcarii. Władał siedmioma językami: białoruskim, polskim, czeskim, łacińskim, hebrajskim, włoskim i greckim. Budny zaangażował się w utworzenie w Nieświeżu drukarni kalwińskiej. W 1652 roku wydrukowano tam jego pierwsze dzieło: „*Katichisis, to jest nauka starodawnaja chrystianskaja od swiatoho Pisma dla prostych ludie jazyka rusko-ho w pytaniach i odkazach obrana*”. Napisane białoruszczyzną było jej pochwałą i jednocześnie praktyczną odpowiedzią na postulaty Franciszka Skaryny, by używać tego języka w literaturze. Należy podkreślić, że po białorusku pisali wówczas tylko miejscowi Tatarzy i ewangelicy. W następnej książce „*O oprawdaniu hriesz-naho czelowieka przed Bohom*” zaczął skłaniać się w kierunku arianizmu (jednocześnie polemizując z ariańskimi radykałami). Ujawnione sympatie proariańskie spowodowały odwołanie go z funkcji pastora. Przenosiny do Łoska na dwór sprzyjającego arianom krańczego litewskiego Jana Kiszki zakończyły klecki okres działalności Budnego, niedługo potem odszedł on od pisania po białorusku, na rzecz języka polskiego, który zapewniał mu szersze grono czytelników.

Następca księcia Alberta II na stanowisku ordynata – Albert Stanisław, zwany

Siedemnastowieczna panorama Klecka (z: Tadeusz Opalewski, Między Niemnem a Dźwiną, Poznań b.d.)

„Justynianem Wielkim”, nawrócony przez jezuitów, ponownie uczynił zbór, świątynią katolicką. W ostatnich latach XVI w. proboszczem kleckiej fary był uczony ks. Marcin.

Grodzisko Drewlan poprzedzające powstanie miasta było usytuowane na wydłużonym pagórkę wyniesionym kilkanaście metrów ponad otaczające go bagna doliny rzeki Łan. Osada miejska rozlokowała się kilkaset metrów dalej na południowy-wschód na łagodnym cyplu opływanym od zachodu korytem rzeki, która podmywając północno-zachodni stok wzgórza wytworzyła dość stromą skarpę, powyższe naturalne właściwości obronne ukształtowania terenu predestynowały to miejsce do budowy zamku i związanego z nim miasta. Cypel był osiągalny suchą nogą tylko od strony południowo-wschodniej, i w tym kierunku prowadziły z miasta dwie drogi, z pozostałych stron, oprócz rzeki, odizolowany był od wyżej wyniesionych terenów sąsiednich zabagnionymi dolinkami strumieni zasilających rzekę. Z pozostałych trzech głównych dróg jedna wybierała na północ, przecinając większy strumień, druga na południowy zachód, pokonując Łan mostem na stosunkowo krótkiej grobli i wreszcie trzecia opuszczała miasto długą groblą zrazu w kierunku północno-zachodnim, by po kilkuset metrach raptownie skręcić na zachód ku Lachowiczom. Z tego właśnie kierunku sportretował miasto XVII wieczny sztycharz Rycina przedstawia na pierwszym planie ową długą groblę, dodatkowo ogrodzoną od bagniska ogrodzeniem z żerdzi, dalej za mo-

stem, ponad budynkiem młyna wodnego o dwóch kołach, rozpościera się panorama miasta. Trzeba przyznać, że sposób perspektywicznego ujęcia wywołuje wrażenie, jakby rzeka była dużo większa i znacznie szerzej rozlana niż w rzeczywistości. Być może zresztą okresowo wylewała i wówczas otaczające miasto bagna zamieniały się w jedną wielką tafłę wody, której nie powstydziłby się nawet Nieniec. Również miasto sprawia wrażenie dużego i intensywnie zabudowanego. Wyraźnie widoczny jest radziwiłłowski zamek otoczony fosą i częstokołem, dostępny jedynie po drewnianym moście na palach, oraz kościół farny, który wydaje się być większy od całego zamku. Wspomniane główne drogi prowadziły w sposób mniej lub bardziej bezpośredni do dość regularnego i rozległego rynku, z wyjątkiem drogi długą groblą, która dotarłszy do stóp nadrzecznej skarpy rozgałęziała się na szereg wąskich krętych uliczek, indywidualnie własnymi zakolami wspinającymi się na górnny taras miasta.

7 maja 1656 roku, w okresie „potopu” szwedzkiego stoczono kolejną bitwę po Kleckiem, wojska Rzeczypospolitej dowodzone przez Jerzego Lubomirskiego i Stefana Czarnieckiego uległy Szwedom. Cztery lata później armia moskiewska pod wodzą Chowańskiego, zniszczyła klecki zamek Radziwiłłów.

Stanisław Kazimierz Radziwiłł ufundował w Klecku w 1683 roku kościół i klasztor dominikanów. Na fali represji władz carskich skasowały zakon, a kościół zamieniły na cerkiew prawosławną. W czasach BSRR w nieczynnym kościele funkcjonował warsztat mechaniczny. W 1994 roku obiekt zwrócono wiernym prawosławnym.

W 1706 roku podczas wojny północnej spędził w odbudowanym zamku trzy dni król szwedzki Karol XII, 10 maja jego armia ruszyła na Nieśwież, na odchodząmy ponownie burząc zamek.

Liczna społeczność kleckich Żydów, szczyciła się murowaną synagogą o metryce sięgającej roku 1796. O której tak wzmiankuje „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego” w tomie czwartym wydanym w Warszawie w 1883 roku: „*Wspomnieć równie wypada o synagodze żydowskiej, z muru w przeszłym stuleciu przez Radziwiłłów wzniezionej i we wnętrz rzeźbami z drzewa upiększonej. Na frontonie tej budowli istnieją jeszcze resztki opadłych herbów Radziwiłłowskich, ale za to wdzięczności gorącej żydów kleckich, jak się przekonano, czas tak łatwo nie zatarł...*”

Również potomkowie Tatarzy, którzy tworzyli w XVI wieku straż zamkową, mieli w mieście swój meczet istniejący do dziś, obecnie jednak nieczynny. Już w dwudziestym pierwszym wieku społeczność kleckich muzułmanów doprowadziła do uruchomienia meczetu w przebudowanym na ten cel drewnianym domu

mieszkalnym.

Po rozbiorach Rzeczypospolitej ordynacja klecka funkcjonowała w warunkach

Rosji carskiej jeszcze przez blisko sto lat. W 1874 roku bezpotomny książę Leon Radziwiłł, przekazał prawa ordynata ks. Antoniemu z tzw. linii pruskiej, ówczesnemu ordynatowi nieświeskiemu.

6 października 1941r. Niemcy rozstrzelali ok. 4 tys. kleckich Żydów. W 1950 roku klecka fara, wcześniej uszkodzona w czasie działań wojennych, została wysadzona w powietrze, zachował się fragment ściany zachodniej. W 2000r. miasteczko liczyło ok. 11 tys. mieszkańców.

Lachowicze – Ляхавічы

Miasteczko nad rzeką Wiaźmą (Wiedźmą), którego nazwa wywodzi się od staroruskiego określenia Lachy – Polacy. Kazimierz Jagiellończyk nadał A. M. Gasztoldowi w 1492 roku przywilej zezwalający na organizowanie w mieście jarmarków. W roku 1573 Stanisław Gasztold obdarował Lachowiczami późniejszą królową Polski Barbarę Radziwiłłownę, które po jej śmierci przeszły na własność kró-

Widok ulicy w Lachowiczach (z: www.radzima.org)

la Zygmunta Augusta.

Ostatni z polskich Jagiellonów podarował miasto Janowi Hieronimowi Chodkiewiczowi. Jego syn – Jan Karol Chodkiewicz, hetman wielki litewski, pogromca Szwedów pod Kircholmem wzniósł w Lachowiczach jedną z najpotężniejszych warowni w Wielkim Księstwie Litewskim. Regularny czworobok murów kurtynowych z bastionami na narożach posiadał obwód sięgający 1 kilometra. Jednocześnie obiekt uwzględniał najnowsze osiągnięcia sztuki fortyfikacyjnej. Wraz ze zbudowaną na terenie twierdzy rezydencją tworzył typ budowli obronnej określanej w teoretycznych traktatach tamtych czasów jako „*palazzo in fortezza*”. W przeciwieństwie do warowni, samo miasto posiadało organiczny, niejako naturalny układ przestrzenny wynikający z tradycyjnie ukształtowanego przebiegu i krzyżowania się dróg lokalnych i tranzytowych.

Znaczne militarne obiektu polegało na kontroli przejścia pomiędzy dorzeczem Dniepru i Niemna. Pod koniec 1655 roku wobec narastających niepokojów wojskowych do fortu przeniesiono z sanktuarium w Białyniczach cudowny obraz Matki Boskiej. Wiosną 1660 roku Lachowicze wytrzymały trzymiesięczne oblężenie wojsk moskiewskich pod wodzą Iwana Chowańskiego mimo, iż obiegający byli wspierani znaczącymi posiłkami. Chowański po odstąpieniu spod murów twierdzy został niebawem rozbity przez Stefana Czarnieckiego i Pawła Sapiehę. Współcześni stawiali sukces obrony lachowickiej fortecty na równi z odpiciem

Szwedów spod wałów jasnogórskich.

Twierdza Lachowicze była jedyną niezdobytą przez Rosjan, o zaciekłości zmagania o nią świadczy fakt, że po zakończeniu oblężenia na terenie miasta przetrwało jedynie 17 domów. W uznaniu zasług podczas obrony i dla ułatwienia odbudowy Sejm Rzeczypospolitej zwolnił mieszkańców z wszelkich podatków w roku 1661 oraz powtórnie w 1678.

Dopiero podczas wojny północnej dwa razy w 1706 i 1709 zdobyli twierdę Szwedzi, tyle, że wcześniej sejm zdecydował o wywiezieniu artylerii do zamku w Słucku. Obraz Matki Boskiej Białynickiej był przechowywany w Lachowicach z górą sto lat. W roku 1760 nastąpiło uroczyste przeniesienie wizerunku do wzniesionej na ten cel nowej świątyni.

Kolejnym właścicielem Lachowicze został w 1775 roku biskup Ignacy Masański. Rok ten przyniósł jeszcze jedno zwolnienie miasta przez sejm od podatków i to aż na 10 lat.

Lachowicze zostały zajęte przez Rosję podczas drugiego rozbioru i od 1793 roku przez dwa lata funkcjonowały jako miasto graniczne. Caryca Katarzyna na-grodziła miastem wraz z okolicą hetmana litewskiego Szymona Kossakowskiego za zdradę Rzeczypospolitej. Podczas powstania kościuszkowskiego wyrokiem Sądu Kryminalnego zawisnął on na szubienicy w publicznej egzekucji 25 kwietnia 1794 roku. W okresie zaboru rosyjskiego Lachowicze przeżywały postępujący regres.

Miasteczko było silnym ośrodkiem chasydyzmu. Działał tu słynny Mordechaj z Lachowicz (zm. 1811), który pozostawił licznych uczniów m.in. swego syna Noacha z Lachowicz (zm. 1834), wnuka Szlomo Chaima z Kajdanowa (zm. 1862), Mosze z Kobrynia (zm. 1858) i Michała z Lachowicz.

Dość prozaiczny koniec spotkał lachowicką warownię. Zygmunt Gloger w geografii historycznej ziem dawnej Polski oświetla jego okoliczności: „*Zamek ten, będący historyczną po Chodkiewiczu pamiątką, mieszkalny jeszcze na początku XIX wieku, dozwolili dziedzice rozebrać później żydom lachowickim na cegłę do szabańników.*”

W roku 1901 (lub 1899) urodził się w Lachowicach Sergiusz Piasecki, w latach dwudziestych minionego stulecia oficer polskiego wywiadu trudniący się jednocześnie przemytem na granicy pomiędzy Polską z ZSRS. Skazany przez władze polskie za napad rabunkowy został osadzony w ciężkim więzieniu na Św. Krzyżu, gdzie zaczął pisać powieści o realiach pogranicza. Jego talent odkrył Melchior Wańkowicz, który w roku 1937 doprowadził do przedterminowego zwolnienia Piaseckiego. W latach drugiej wojny światowej Piasecki, kierując egzeku-

tywą AK, odstąpił od wykonania kontrowersyjnego (prawdopodobnie inspirowanego przez agenturę sowiecką) wyroku śmierci na Józefie Mackiewiczu, tym samym ocalając dla świata całą późniejszą twórczość Mackiewicza - jednego z największych dwudziestowiecznych pisarzy o rodowodzie literackim wywodzącym się z dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Po pierwszej wojnie światowej Lachowicze znalazły się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, wchodziły w skład powiatu baranowickiego województwa

Po klęsce wrześniowej 1939 roku weszły w skład BSRR.

W miasteczku Sieniawka w pobliżu Lachowicz znajdował się cmentarz tatarski, który miał opinię cudownego i była ona rozpowszechniona nie tylko w kręgach tatarskich muzułmanów, przekonanie o cudowności i świętości tej nekropolii podzielali także Żydzi i chrześcijanie, zdarzały się nawet niemuzułmańskie indywidualne pielgrzymki do tego miejsca, był to więc fenomen porównywalny z obdarzonym powszechną, ponadreligijną czcią obrazem Matki Boskiej w Ostrej Bramie w Wilnie. W okresie międzywojennym cmentarz ten był już tylko niewyraźnie zaznaczonym w terenie pagórkiem na którym nie zachowały się żadne nagrobki.

Wasilków – Васількаў

To niewielkie dziesięciotysięczne dziś miasteczko leżące w cieniu posiadającego metropolitalne ambicje Białegostoku, stanowi niezwykle interesujący przykład renesansowej lokacji miejskiej o przestrzeni ukształtowanej w sposób planowy. Lokacji realizowanej w ramach reformy dóbr hospodarskich mającej na celu podniesienie efektywności produkcji rolnej. Akcja ta rozpoczęta przez króla Zygmunta Starego i przeprowadzona w dobrach litewskich królowej Bony w połowie XVI wieku (m.in. Knyszyn 1538 r.) została zintensyfikowana po roku 1557, kiedy król Zygmunt August wydał ustawę o prowadzeniu „pomiary włócznej”. W efekcie jej realizacji sieć ośrodków miejskich obsługujących rynek lokalny została w ten sposób uzupełniona o szereg nowych miast w dobrach gospodarskich i prywatnych (m.in. Kryńki w 1569, a pod koniec XVI w. objęła także dobra kopyskie Radziwiłłów) oraz uregulowana została sytuacja własnościowa w części miast istniejących (m.in. w Słonimiu). Nowe miasta otrzymując bogate uposażenie w ziemię posiadały charakter rzemieślniczo-rolniczy. Przeprowadzone przekształcenia struktury gruntów pozwoliły na wprowadzenie trójpunkowego systemu upraw.

Miasto Wasilków zostało założone *in cruda radice* („na surowym korzeniu” – w miejscu dziewiczym, dotychczas niezagospodarowanym) przez starostę mścisławskiego Grzegorza Wołłowicza na mocy przywileju lokacyjnego Zygmunta Au-

gusta z 1566 roku. Rozmierzona powierzchnia miasta wyniosła ok. 5 włók – ponad 100 ha, co było wielkością znaczną, przy czym wytyczane działki siedliskowe były również duże ze względu na planowany większy niż zazwyczaj udział rolnictwa w działalności mieszkańców. Dodatkowo zgodnie z duchem renesansu na obrzeżach projektowanego obszaru zwartej zabudowy wytyczono rozległe dzielnicę ogrodowe. W Wasilkowie wytyczono prostokątną siatkę ulic oraz rynek o wymiarach 200x135 m – tak duży rynek służył jak plac targowy dla rolników przybywających ze swoimi produktami do miasteczka z okolicznych wsi. Nie przewidywano funkcji obronnych, Rzeczpospolita była wówczas u szczytu potęgi. Praktyka dowiodła, że miasto zostało rozmierzone znacznie na wyrost i właściwie dopiero w drugiej połowie XX wieku, po ponad czterystu latach od lokacji, osiągnęło na tyle wysoki poziom intensywności zabudowy w pierwotnych granicach, że najnowsza zabudowa musiała zacząć rozlewać się na obszarze okolicy. Nota bene Białystok potrzebował niemal 300 lat, by początkowo z rozstaju dróg (trójkątny kształt Rynku Kościuszki) przy magnackiej rezydencji, potem z karykaturalnie małego miasteczka, będącego w istocie do tej rezydencji dodatkiem, prześcignąć wielkością Wasilków i to dopiero dzięki ekonomicznemu kopniakowi rozwojowemu, wywołanemu polityczną w swej istocie decyzją o wprowadzeniu taryf cel-

Tożsamość miasteczek białoruskich...

Historyczne centrum Wasilkowa z lotu ptaka. Po prawej stronie widoczny prostokątny rynek z cerkwią i szkołą, przecięty po przekątnej międzynarodową drogą tranzytową. Zwraca uwagę dobudowana do szkoły sala sportowa usytuowana równolegle do drogi tranzytowej a skośnie do wszystkich budynków w miasteczku. (Źródło: www.wasilkow.pl, fot. Andrzej Biegański)

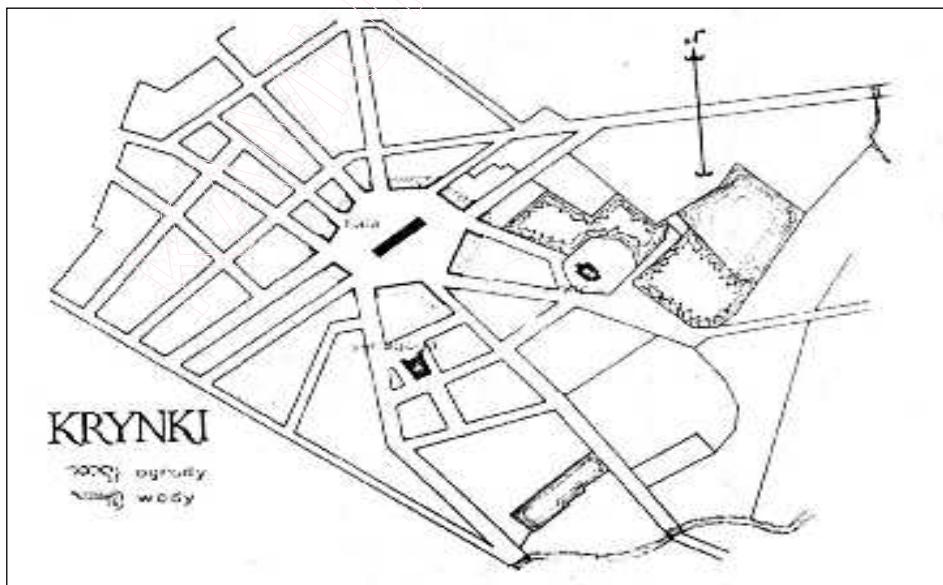
nych pomiędzy Królestwem Polskim a Rosją w roku 1831.

Najstarszy znany zapis nazwy w formie „deserta Wasilkowo” – Ostęp Wasilków odnosi się do roku 1524. Osada rozlokowała się w łagodnym zakolu płynącej tu ze wschodu na zachód rzeki Supraśli, blisko miejsca w którym wpada do niej z północy Sokoldka, na miejscu tyleż wygodnym i bezpiecznym co typowym. W roku 1576, dziesięć lat po udokumentowanej lokacji, w czasach już Stefana Batorego był tu starostą Łukasz Górnicki, znacząca postać złotego wieku Rzeczypospolitej, który transponował dla języka polskiego arcydzieło humanisty włoskiego Baldassare Castiglioneego Il Cotregiano – Dworzanin. Wasilków był przez stulecia typowym miasteczkiem wyrosłym w tradycji pogranicza Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, właściwą dla tych terenów wielokulturowością i wielokonfesjonalnością. W miasteczku zamieszkiwali Białorusini, Polacy i Żydzi. Obok kościoła katolickiego funkcjonującego zapewne od czasu lokacji w roku 1566, początkowo wzniesionego na wzgórzu na północno-zachodnim skraju miasta i jeszcze w XVI wieku przeniesionego do kwartału przy ulicach wybiegających z południowo-zachodniego narożnika rynku i unickiej kaplicy w pobliskim uroczysku Święta Woda (przed 1719), Wasilków posiadał interesującą drewnianą synagogę z ok. połowy XVIII w. i kilka domów modlitwy, a dodatkowo w okresie domina-

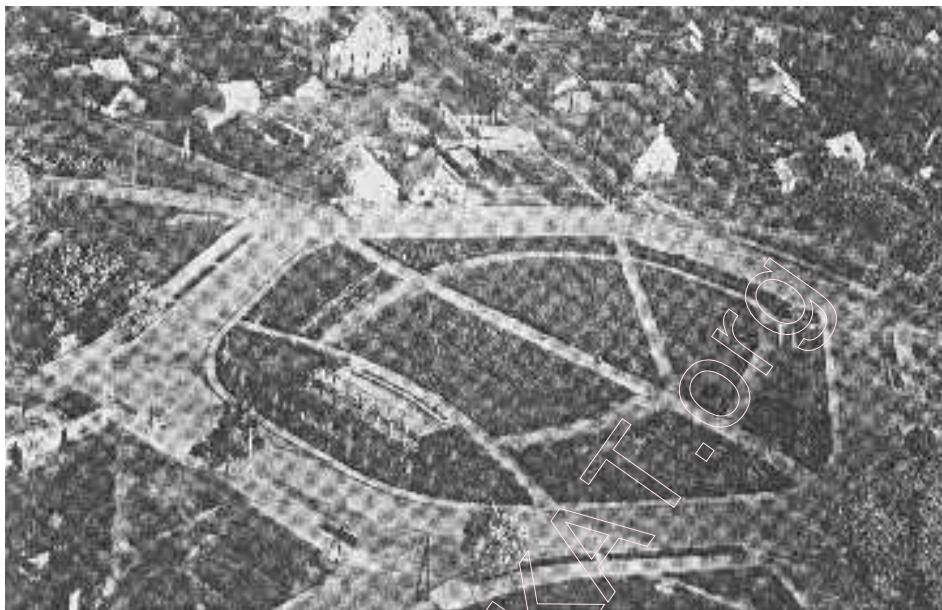
cji rosyjskiej wzniesiono na rynku w roku 1853 cerkiew prawosławną pw. św. Piotra i Pawła. Wokół miasta rozrzucone były cmentarze wszystkich obecnych wśród mieszkańców wyznań. Druga wojna światowa przyniosła miasteczku, tak jak całemu obszarowi okupowanemu przez niemieckich nazistów zagładę społeczności żydowskiej.

Krynki – Крынки

Miasteczko istniało jako osada niemska już w średniowieczu. W okolicznych toponimach i w mowie mieszkańców przetrwało szczególnie wiele śladów bałtyjskich. W roku 1434 doszło w Krynkach do spotkania Władysława Jagiełły z Zygmuntem Kiejstutowiczem. W roku 1509 Krynki uzyskały herb, a sześćdziesiąt lat później prawa miejskie magdeburskie. W roku 1706 obozował w mieście Karol XII. Okazała synagoga murowana z kamienia została wzniesiona w połowie XVIII wieku. W XIX wieku w Krynkach funkcjonowało 7 bóżnic i domów modlitwy, w tym bóżnica chasydów Słonimskich. Mieszkańcy trudnili się przede wszystkim garbarstwem. W roku 1905 w mieście doszło do silnych oddolnych wystąpień robotniczych, w trakcie których na kilka dni powołano „Republikę Krynecką”. Lata okupacji niemieckiej podczas drugiej wojny światowej przyniosły

Krynki. Schemat urbanistyczny centrum miasteczka po przebudowie Tyzenhauza. (Źródło: Zakład Architektury Polskiej WAPW)

Widok sześciobocznego rynku z lotu ptaka pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. Z wyjątkiem dwóch domów usytuowanych szczytami do rynku uderza całkowity brak pierzei rynkowych, nieodbudowanych po zniszczeniach wojennych. W górnej części kadru po lewej stronie potężne mury XVIII-wiecznej synagogi niebawem wysadzone w powietrze. (Źródło: Zakład Architektury Polskiej WAPW)

zagładę ludności żydowskiej. Krynki utraciły prawa miejskie w roku 1950.

Schemat urbanistyczny miasteczka zmieniał się na przestrzeni dziejów kilkakrotnie. W roku 1569 Krynki zostały rozmierzone według zasad pomiarów włócznej. Jednak prawdziwą rewolucję w układzie przestrzennym przyniosła dopiero przebudowa miasta przeprowadzona w drugiej połowie XVIII wieku przez podskarbiego Antoniego Tyzenhauza, administratora ekonomii grodzieńskiej.

W wyniku przebudowy rynek miasteczka uzyskał kształt regularnego sześcioboku, zaś wg założenia formalnego z każdego rogu rynku wyprowadzono po dwie ulice, czyli w sumie dwanaście ulic w układzie promienistym, z których pięć wyprowadzonych było poza miasto i przechodziło w trakty do okolicznych miejscowości, a siedem pozostałych kończyło się w ramach siatki urbanistycznej miasteczka. W rzeczywistości albo nie udało się w pełni dostosować zastanej sytuacji urbanistycznej do idealnych założeń przyjętej formy geometrycznej, albo w przeciągu dwóch stuleci od czasu przebudowy miasta stopniowo narosły zniekształcenia. Nie zmienia to jednak faktu, że założenie rynku w Krynkach pozostaje jednym z najoryginalniejszych w skali Europejskiej. Mieszkańcy Krynek oraz zainteresowani turyści przeważnie zdają sobie sprawę z tego faktu, jednakże panu-

je powszechna opinia, że wzorem dla takiej formy przestrzennej zrealizowanej w Krynkach był paryski Plac Etoile – Plac Gwiazdy. Nawet encyklopedia internetowa „Wikipedia” w haśle *Krynki* wspomina o placu w sposób delikatnie mówiąc oględny: „*W centralnej części Krynek znajduje się oryginalne, jedyne takie w Polsce i jedno z dwóch na świecie (drugie prawdopodobnie w Paryżu) rondo, od którego odchodzi promieniście dwanaście ulic.*” Tymczasem, choć oczywiście nie można wykluczyć, że Tyzenhauz inspirował się popularnymi od początku XVII wieku, zwłaszcza w sztuce ogrodowej rozwiązaniami placów gwiaździstych (przykład Wersalu lub Lasku Bulońskiego) to sam Plac Gwiazdy w Paryżu użyskał swoją ostateczną formę dopiero w efekcie przebudowy stolicy Francji przez Haussmanna w roku 1854 (na palnie Paryża z roku 1843 z placu wybiera raptem pięć ulic i to w sposób, pomijając główną oś, dość przypadkowy). Porównując oba założenia należy stwierdzić, że kompozycja placu w Krynkach jest w swojej idei o wiele bardziej wyrafinowana przestrzennie, widoki osiowe par ulic zbiegających się w narożnikach miały być zamknięte optycznie przeciwległymi pierzejami placu, które z kolei mogły być szersze – skuteczniej domykając i dookreślając formę sześcioboku. Dodatkowo przed zbiegiem par ulic w narożnikach wytwarzają się jeszcze wianek dodatkowych trójkątnych małych placyków. Tym czasem w Paryżu mamy do czynienia z prostym skrzyżowaniem dwunastu ulic zbiegających się w jednym punkcie w tym wypadku jest nim dominanta w postaci łuku triumfalnego, a możliwościtworzenia silnych pierzei przez wąskie fasady budynków są bardzo ograniczone. Efektowność założenia placu paryskiego polega na jego skalii i konsekwencji z jaką zostało przeprowadzone, jednak schemat placu w Krynkach należy uznać za doskonalszy. Osiemnastowieczna przebudowa przestrzeni Krynek to oryginalny, choć niedoceniony, wkład do skarbnicy urbanistyki światowej, myśli projektowej zrealizowanej u schyłku I Rzeczypospolitej na obszarach etnicznie białoruskich.

Najważniejsze cechy tożsamości miasteczek białoruskich

W zbiorze esejów Czesława Miłosza pt. „Szukanie Ojczyzny” znajduje się jeszcze cytat z powieści Marii Rodziewiczówny pt. „Czarny bóg” w jednym zdaniu charakteryzujący miejsce akcji – typowe miasteczko na Polesiu:

„Miejscina, w której osiadł Bronisław Świda, mało się różniła od wsi. Miała zaledwie kilkadziesiąt żydowskich domostw, kilka bóżnic, cerkiew, sąd „mirowski”, kramik wśród olbrzymiego placu, trzy ulice mieszczańskie, trzy chłopskie, a na-

około pola i ląki.”

Oczywiście opis ten jest bardzo lapidarny i dotyczy Polesia, a jednak wydaje się, że zadziwiająco trafnie ujmuje co najmniej kilka ważnych cech tożsamości małego miasteczka na Białorusi. Po zapoznaniu się z najogólniejszą zarysowaną historią miast na Białorusi i nieco dokładniejszym przyjrzeniu się kilku wybranym miasteczkom, można już spróbować stworzyć listę zasadniczych wyznaczników tożsamości miasteczek białoruskich:

Wieloetniczność. Najbardziej uderzającą cechą miasteczek z rozpatrywanego obszaru jest wieloetniczny i wielowyznaniowy charakter zamieszkujących je społeczności. W omawianym w części szczegółowej Iwiu, ta różnorodność była rekordowa, ale powszechnie było występowanie wśród mieszkańców co najmniej trzech narodów w dość zrównoważonych proporcjach (Białorusini, Żydzi, Polacy, Tatarzy). Ponieważ jednak składnik białoruski był na ogół reprezentowany słabiej, należałoby mówić o miasteczkach w Białorusi a nie miasteczkach białoruskich. Zjawisko to znajdowało swoje odbicie również w krajobrazie urbanistycznym (cerkiew, synagoga, kościół, zbór, meczet, cmentarze pod miastem). Wypadki XX wieku przyniosły brutalny i tragiczny kres temu bogactwu.

Małe miasta. W strukturze miejskiej sieci osadniczej w skali regionalnej wyraźne jest występowanie w większości miast małych. Miasta średnie i duże były stosunkowo nieliczne, a wobec rozrostu kilku ośrodków do rangi centrów obwodów, pewna liczba miast znaczących w przeszłości doświadczyła regresu, zwłaszcza w zakresie liczby mieszkańców. Z przykład niech posłużą Turów i Nowogródek, czy nawet Połock. Jedyne naprawdę duże miasto – stołeczne Wilno, było miastem na styku Białorusi i Litwy.

Organiczność. Wyraźna przewaga swobodnych planów bardziej warunkowanych ukształtowaniem terenu niż sztywną geometrią (Kleck, Lachowicze). Układy przestrzenne miasteczek na Białorusi rozwijały się najczęściej w sposób organiczny lub planowo-organiczny, zdecydowanie rzadziej w sposób czysto planowy. Te które rozwijały się planowo, stanowią przykłady wysokiej kultury kształtuowania przestrzeni (miasta pomiary włóczonej), lub nawet unikaty na skalę europejską (Krynki).

Metryka magdeburgii. Prawo magdeburskie dociera na tereny białoruskie stosunkowo najpóźniej w porównaniu za obszarami położonymi bardziej na zachód. Tendencja ta jest jednak zrozumiała i wynika z naturalnej ekspansji atrakcyjnej formy prawnej z terenów gdzie się wykształciła i sprawdziła w praktyce na terenach coraz odleglejsze. Należy jeszcze raz podkreślić, że mimo pewnego niezauważionego opóźnienia, o wiele wcześniej wykształciły się tu rodzime formy samo-

rządu miejskiego w postaci wiecu.

Nieliczne ratusze. Jednocześnie obserwowały się tendencje małej ilości budynków administracyjnych typu ratuszy. Fakt ten może wynikać z dużej ilości miast prywatnych, w których nawet jeśli ratusz istniał, często był siedzibą władz miejskich tylko formalnie, bo faktyczną władzę sprawował właściciel (patrz Niesławie, czy Białystok, gdzie okazały się ratusze, o formach architektonicznych nawiązujących do najlepszych tradycji architektury miejskiej – akcent wieży niczym we Florenckim Palazzo Vecchio – mieścił w istocie kramy i dostrzegalnię przeciwpożarową).

Rzeki. Charakterystyczna cecha lokalizacji znacznego odsetka miasteczek w powiązaniu z wodami powierzchniowymi – najczęściej rzekami, straciła już dawno swoje walory praktyczne: obronne i transportowe. Zapewne, gdyby nie nadmierna eksploatacja lasów w XIX wieku, skutkująca obniżeniem poziomu wód w rzekach, a w jeszcze większym stopniu centralizacja i upolitycznienie gospodarki w okresie ZSRS przynajmniej transportowe wykorzystanie rzek mniejszych i średnich nie musiałoby praktycznie przejść do historii. Niezależnie od tych wszystkich niekorzystnych przemian pozostają wartości krajobrazowe.

Drewno. W miasteczkach białoruskich obserwuje się powszechność zabudowy drewnianej i wydaje się, że chodzi tu o coś więcej niż fakt, że w XIX, czy pierwszej połowie XX wieku budownictwo drewniane było ciągle bardzo powszechnne. Wiele miejscowości, gdyby analizować ich plany w dwóch wymiarach, wygląda jak miasta, po przejściu zaś do trzeciego wymiaru obserwujemy przestrzeń miejskich ulic, zabudowanych wiejskimi domkami (Lachowicze, Iwie, białostocka dzielnica Bojary).

Nietrwałość śladów. Większy stopień zatracalności tożsamości historyczno-urbanistycznej poprzez: mniej trwałe materialne komponenty, więcej zawieruch dziedzowych które obracały widzialne dziedzictwo w perzynę, mniej źródeł pisanych i ikonograficznych. Np. twierdza w Lachowicach była niczym rzymskie Colosseum – kamieniołomem budowlanym dla XIX wiecznych lachowickich Żydów. Pozostają stare mapy, opisy, wizerunki, fotografie, pamięć formy, ale nie naczynność. I znów nieodparcie powraca wrażenie, że im dalej na wschód tym trudniej o przechowanie historycznej substancji, jako dziedzictwa umacniającego tożsamość dla przyszłych pokoleń. W wielu miastach Zachodniej Europy zachowały się w doskonałym stanie imponujące fortyfikacje (Siena). W środkowoeuropejskim Krakowie mieszkańców świadomi historycznej wartości murów miejskich zdolali uratować przed rozbiorką tylko cztery wieże, fragment muru i barbakan. Z podlaskiej twierdzy w Tykocinie pozostał zarys fundamentów zamku i ziem-

ne bastiony, częściowo roзорane przez rolników. W Lachowiczach, poza wizerunkiem warowni w herbie miasta, nie zostało właściwie nic: niewyraźny zarys dawnej linii murów odczytywalny dzięki różnicom poziomów terenu, i umieszczony w centrum dawnego dziedzińca fortecznego głaz z pamiątkową tablicą. Ocalała tylko pamięć.

Narzucone wzorce. Ponad dwustuletni okres dominacji rosyjskiej w okresie zaborów, a następnie ZSRS przyniósł szereg zmian w substancji architektonicznej i strukturze urbanistycznej niemalże wszystkich miasteczek na Białorusi. Wiązało się to z jednej strony z wzroszeniem właściwych dla rosyjskich wzorców gmachów administracyjnych, szkolnych, religijnych itp. Z drugiej strony na niszczeniu lokalnych wartości krajobrazu architektonicznego zbyt odstających od modelu rosyjskiego, bądź planowo, bądź na zasadzie zaniechań. W mniejszym ale proporcjonalnym stopniu dotyczy to form i wzorców Polskich zachodnich terenów Białorusi gdy wchodziły w skład Państwa Polskiego w latach 1918-1939. Zakres i skala tych narzuconych wpływów wiązała się z wielkością ośrodków. W największym stopniu dotknęła duże miasta. Tam często nie oszczędzano nawet wiele wiekowych bezcennych obiektów zabytkowych i ich zespołów. Szczególnie gdy związane były z religią. Szereg wspaniałych dzieł wysadzono w ZSRS w powietrzu. Ośrodki mniejsze poniosły również mniejsze straty w tej materii.

Niemieckość literatury białoruskiej. Mimo iż miasta i miasteczka na Białorusi stanowiły pełnoprawny element cywilizacyjny, nie znalazło to i chyba nadal nie znajduje należytego odbicia w literaturze białoruskiej. Mało jest miejskiej literatury białoruskiej – wątki miejskie odnajdujemy niemal tylko u Maksima Bogdanowicza i Sokrata Janowicza. Zasadniczy charakter literatury białoruskiej jest w swej genezie chłopski (twórczość Kupały, Kołasa i innych). Analogicznie w literaturze polskiej najsielniej zaznacza się czynnik szlachecki, miejskość choć obecna w zauważalnie większym stopniu niż w literaturze białoruskiej, reprezentowana jest niewiele silniej w porównaniu do tradycji literatury czeskiej, czy niemieckiej.

Matecznik literatury niebiałoruskiej. Paradoksalnie za to, wskutek swego wielokulturowego charakteru miasteczka na Białorusi wydały wielu niebiałoruskich twórców literatury (Nowogródek Adama Mickiewicza, Czereja Oskara Miłosza, Lachowicze Sergiusza Piaseckiego, Korelicze Icchaka Kacenelsona, Smorgonie Abrahama Sutzkevera). Można by więc mówić o miasteczkach białoruskich jako o międzynarodowym mateczniku literackim.

Pograniczny charakter. Obszary białoruskie w swojej historii były poprzecinane licznymi granicami państwowymi których przebieg przeważnie ustalany był politycznie bądź militarnie nie licząc się zupełnie z granicami etniczny-

mi. Dość wspomnieć stale zmieniające się na przestrzeni XVI-XVIII wieku granice pomiędzy Wielkim Księstwem Litewskim a Rosją, stopniowo coraz bardziej na korzyść Rosji, aż do rozbiorów Rzeczypospolitej i w efekcie powstania granicy niemiecko(prusko)-rosyjskiej. Początek XIX wieku przyniósł tym terenom zawieruchę kampanii napoleońskiej. Wiek dwudziesty to wyniszczające ofensywy obu wojen światowych, a nie należy także zapominać o wojnie polsko-bolszewickiej. Wreszcie Białoruś była w składzie Związku Sowieckiego republiką najsilniej nasycioną bazami wojskowymi i wyrzutniami rakiet. W efekcie trudno na obszarach białoruskich o miasteczko, które w dalszej bądź bliższej historii nie nosiłoby w zbiorowej pamięci mieszkańców charakteru pogranicznego, a nawet frontowego. Oczywiście ów pograniczny charakter w sposób równie uprawniony należy rozpatrywać w skali kontynentalnej jako pomost pomiędzy Zachodem a Wschodem, i w tym uogólnieniu udaje się pomieścić większość wyżej wymienionych cech tożsamości miasteczek białoruskich.

Współczesne zagrożenia tożsamości miast oraz szanse jej ochrony i wzmacniania

Historia jest ciągłością i współcześnie rzeczywistość przestrzeni miast i miasteczek podlega szeregowi pozytywnych i negatywnych procesów wpływających na zachowanie bądź zatracenie ich urbanistycznych i historyczno-kulturowych wartości. Oto kilka konkretnych przykładów działań bądź zjawisk, zarówno o wydźwięku negatywnym, jak i (rzadziej niż należałoby sobie tego życzyć) pozytywnym.

Zmiany nazw. Zacieranie tożsamości jedną z najprostszych i najskuteczniejszych metod odbywało się w BSRR poprzez zmiany nazw. Ugruntowane historią i tradycją, ułatwiające samoidentyfikację w obszarze małej ojczyzny, będące powodem do dumy dawne nazwy miejscowości bywały zastępowane, na fali typowej dla rewolucji bezwzględności, nazwami nowymi, najczęściej związanymi z imionami bohaterów ruchu komunistycznego, bądź odwołującymi się do komunistycznej symboliki. I tak Kojdanów przemianowano na Dzierżyńsk, Wiznę na Czerwoną Słobodę, niekiedy zmiany przeprowadzano kompleksowo: miasteczko Ihumen' przemianowano na Czerwień, rzekę nad którą leżało zmieniono z Ihumenki na Czerwiankę.

Zacieranie śladów żydowskich. Zanikanie materialnych śladów żydowskich sztetł w okresie powojennym, w sytuacji gdy w wyniku zrealizowanego przez nazistów holokaustu zabrakło ich dawnych mieszkańców było w dużej mierze pro-

cesem niemożliwym do powstrzymania, jednakże oprócz nieuchronnego działania czasu, podejmowane były również administracyjne inicjatywy czynnego niszczenia zabytków (synagog, domów mieszkalnych, cmentarzy) w przestrzeni urbanistycznej miasteczek. Na Białorusi w Lachowiczach na jednym z kirkutów postawiono budynek publiczny, na terenie drugiego urządzonego plac manewrowy do nauki jazdy samochodem. Nie lepiej było pod tym względem po polskiej stronie granicy. Urzędową decyzją wysadzono w powietrze imponujące mury osiemnastowiecznej synagogi w Krynkach. W latach siedemdziesiątych doszło do spalenia drewnianej synagogi w Narwi, której ocalenie z pożogi drugiej wojny światowej było absolutnym fenomenem. Na terenie dwóch białostockich cmentarzy żydowskiego i prawosławnego urządzonego po wojnie park i zbudowano teatr lalkowy. Obecnie sztandarowa inwestycja regionu Opera Podlaska buduje się częściowo również na obszarze tychże cmentarzy. Gwoli sprawiedliwości, należy odnotować fakt, że dziś w wypadku odnajdywania materialnych śladów po Żydach w postaci szczątków macew, dba się by były przenoszone dla lapidariów, urządzanych specjalnie w tym celu na terenie zachowanych cmentarzy żydowskich.

Grodno – rozbiórki budynków historycznych w centrum. Świeżą i aktualną pozostaje realna groźba osłabienia tożsamości urbanistycznej Grodna poprzez wyburzenia historycznej substancji architektonicznej i być może również zaburzenie historycznego układu przestrzennego miasta w wyniku trwającej obecnie szeroko zakrojonej przebudowy komunikacyjnej centrum. Głosy protestu podnoszone przez mieszkańców oraz historyków i architektów są całkowicie ignorowane przez władze.

Supraśl – rekonstrukcja cerkwi. Udało się uratować istotny składnik tożsamości kulturowo-religijnej i urbanistycznej miasteczka dzięki wiernej rekonstrukcji wysadzonej w 1944 roku unikatowej cerkwi obronnej z lat 1503-1511 i szczególnie zakończonemu sporowi pomiędzy katolikami i prawosławnymi o cerkiew i klasztor (obiekty przyznano prawosławny). Otwarte pozostaje pytanie o freski. Drobny fragment dzieła szesnastowiecznego serbskiego mnicha Nektaria, które do 1944 roku pokrywało niemal całą powierzchnię ścian wewnętrznych i sklepień zabezpieczono poprzez odcięcie malowideł wraz z tynkiem od ocalałych fragmentów filarów i ścian. Po poddaniu zabiegom konserwacyjnym, szczątki fresków od lat eksponowane były w adaptowanych na cele muzealne pomieszczeniach pałacu opactw. Obecnie freski zostały włączone do nowo otwartego muzeum ikony zajmującego również część pomieszczeń pałacu. W przyszłym roku do supraskiej cerkwi ma przybyć grupa mnichów z klasztoru na górze Athos, by wykonać nową dekorację malarską. Należy mieć nadzieję, że powstanie dzieło równie wybitne jak

dokonanie Nektaria i jego zespołu sprzed niemal pięciu wieków.

Przy tak pozytywnym zakończeniu dramatu supraskiej cerkwi, nieroziąza-ny pozostaje problem haniebnie zdewastowanych katakumb, w których chowano przez wieki mnichów. Wszystkie dotychczasowe próby rozbijają się o zagadnie-nia własnościowe.

Berezwecz/Białystok – rekonstrukcja kościoła. Wspaniały barokowy kościół w Berezweczu został wysadzony w powietrze w latach sześćdziesiątych. W poło-wie lat dziewięćdziesiątych XX wieku, rozpoczęła się rekonstrukcja kościoła, jed-nakże w odległym Białymstoku. Trudno krytykować inicjatorów za chęć przywró-cenia materialnego kształtu wybitnego dzieła architektonicznego, zwłaszcza, że po rekonstrukcji utrzymana została pierwotna funkcja. Jednakże po wniknięciu w szczegóły całej inwestycji rodzą się pewne wątpliwości. Pierwotnie obiekt stał w szczególnej lokalizacji: na wąskim przesmyku między dwoma jeziorami. Roz-rzeźbiona bryła kościoła odbijała się w taflach obu jezior. W Białymstoku kościół stanął na jednym z najwyższych wzniesień w mieście, a więc w zupełnie innej sy-tuacji przestrzennej. Nie było by to jeszcze takie złe, bo prezentuje się być może równie efektownie, natomiast dokładnie w tym miejscu, istniał 200 lat wcześniej wysokostocki pałacyk Jana Klemensa Branickiego. Realizując rekonstrukcję be-rezwieckiego kościoła, jako świątyni katolickiej, bez wątpienia na fali kresowych sentymentów, jednocześnie zatarto ślady po istotnym składniku barkowej kompo-zycji przestrzennej białostockiej rezydencji hetmana Branickiego. Nawiasem mó-wiąc jakość rekonstrukcji nie stanowi przykładu najwyższych standardów konser-vatorskich.

Kleck – rekonstrukcja fary. Od kilku lat jest odbudowywana Fara w Klec-ku. Nie możemy w tym wypadku mówić o wiernej rekonstrukcji, lecz o budowie obiektu o historycznej sylwetce ze zmodernizowanymi detalami. Choć w pierw-szym odruchu wywołuje to nienajlepsze wrażenie, to trudno oceniać taką decyzję inicjatorów odbudowy, bez dokładnej znajomości uwarunkowań, które doprowa-dziły do jej podjęcia. Bez wątpienia dążenie do rekonstrukcji maksymalnie wier-nej jest drogą bezpieczniejszą, ale jak pokazują przykłady pozytywne (cerkiew su-praska) i negatywne (kościół Zmartwychwstania Pańskiego na Wysokim Stoczku w Białymstoku) wierność odbudowy musi być dotrzymana we wszystkich moż-liwych aspektach a więc nie tylko formy architektonicznej, ale także funkcji i lo-kalizacji. Nie wykluczam sukcesu odbudowy w formach zmodernizowanych, ale uważałam taką drogę za bardzo trudną.

Zabłudów – plany rekonstrukcji synagogi. Zabłudów, należący do rzędu najciekawszych miasteczek Białostocczyzny, słynął do drugiej wojny światowej

z niezwykłej drewnianej synagogi. W grupie białostocko-grodzieńskich bóżnic drewnianych zajmowała ona czołową pozycję, z uwagi na monumentalną, złożoną i wyjątkowo bogatą formę przestrzenną. Tak jak 99% innych tego typu drewnianych obiektów została spalona przez wojska niemieckie latem 1941 roku. Pamięć o bóżnicy przetrwała, zachowała się dość szczegółowa dokumentacja, gdyż obiekt na długo przed zniszczeniem był przedmiotem podziwu i badań historyków architektury. Na przełomie XX i XXI wieku realnych kształtów zaczęła nabierać idea zrekonstruowania synagogi. Jednakże w informacjach o planowanej odbudowie mówi się o zamiarze zlokalizowania obiektu nie w Zabłudowie, lecz na terenie skansenu Białostockiego Muzeum Wsi. Realizacja rekonstrukcji w skansenie sprowadzi się w prosty sposób do wznowienia makiety w skali 1:1, obiektu martwego, wyrwanego z kontekstu religijno-kulturowego oraz małomiasteczkowego tła w którym powstał i przez kilkaset lat funkcjonował. Obiekt należy bezwzględnie wznieść w Zabłudowie, nawet jeśli rekonstrukcja na miejscu pierwotnej lokalizacji nie jest możliwa ze względu na późniejsze zainwestowanie. Należy także zapewnić mu ożywiającą funkcję, jeśli nie działającej synagogi, co z oczywistych względów w obecnej sytuacji byłoby niemożliwe, to przynajmniej centrum kulturalnego, popularyzującego wiedzę o spuściźnie kulturowej Żydów pogranicza Kortony i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Wasilków – zaburzenie czystości układu przestrzennego rynku. W Wasilkowie doszło z czasem do wykształcenia się w istniejącym prostokątnym układzie ulic głównego szlaku drogowego z Grodna, przebiegającego przez rynek od narożnika północno-wschodniego do południowo-zachodniego w kierunku rozwijającego się Białegostoku. Po drugiej wojnie światowej w warunkach gospodarki socjalistycznej dawna handlowa funkcja rynków została zmarginalizowana. Tradycyjnie tężniące życiem brukowane rynki zaczęły zamieniać się w trawiaste skwery zadrzewione topolami. Na Białorusi dodatkowym obowiązkowym elementem na takim skwerze był pomnik Lenina, w Polsce jakoś dano sobie z tymi Leninami spokoj. Jednocześnie nasilał się ruch samochodowy. W efekcie, w ostatnich dekadach XX wieku, Wasilków właściwie nie posiadał już rynku, tylko prostokątny skwer przecięty po przekątnej międzynarodową drogą tranzytową do przejścia granicznego z Białorusią w Kuźnicy Białostockiej. Po jednej stronie tej drogi ostała się cerkiew, po drugiej wzniесiono w latach sześćdziesiątych budynek szkoły. Dziś Wasilków ma szansę doczekać się obwodnicy, która uwolniłaby jego mieszkańców od przejeżdżających przez miasteczkę tirów. Gdy to nastąpi, należy przeprowadzić rewitalizację rynku, uwzględniającą przede wszystkim podkreślenie prostokątnego kształtu renesansowej przestrzeni poprzez likwidację jezdni przecinającej

jącej skośnie rynek pozostawiając jedynie jezdnie równoległe do pierzei placu. Stare drzewa, stanowiące zagrożenie podczas burz i wichur, należy zastąpić zdecydowanie ograniczoną w stosunku do stanu obecnego liczbą drzew cenniejszych gatunkowo i nie osiągających tak znaczących rozmiarów jak topole, np. dębami kolumnowymi. Jednocześnie powinno nastąpić podniesienie jakości posadzki placu – ułożenie historyzującego bruku, lub kamiennych płyt. Wreszcie wobec następującego obecnie dynamicznego rozwoju miasta: wzrostu liczby mieszkańców i wznoszeniu zabudowy mieszkaniowej na nowych terenach poza historycznym obszarem lokacyjnym, celowym wydawałoby się wyprowadzenie ze wniesionego na rynku w latach sześćdziesiątych gmachu funkcji szkolnej i zdyslokowanie jej poprzez wybudowanie nowych szkół w bliskości nowej zabudowy mieszkaniowej na obrzeżach miasta. Budynek poszkołyny, który jest dość dobrze osadzony w kompozycji placu rynkowego (równolegle do pierzei i równoważąc w przestrzeni bryłę cerkwi) powinien zostać przebudowany na ratusz. Obecnie władze Wasilkowa urządzą we wzniesionym na te cele obiekcie z końca lat osiemdziesiątych XX wieku, ale klasa jego architektury nie odpowiada randze ratusza miejscowości o 450-cio letniej tradycji miejskiej. Przebudowa gmachu poszkolnego na ratusz, przy wprowadzeniu być może pewnych form historyzujących, tak w detalu jaki i kompozycji (wieża ratuszowa?) w przypadku rozpisania konkursu architektonicznego mogłaby przynieść interesujące i wartościowe rozwiązania. W efekcie przeprowadzonej kompleksowej modernizacji przestrzeni rynku historyczna tożsamość Wasilkowa uległaby znaczemu wzmocnieniu, miasto o tak ciekawej i bogatej historii na pewno na to zasługuje.

Jest tylko jeden szkopuł. Kilka lat temu dobudowano do szkoły salę gimnastyczną w sposób być może racjonalny z punktu widzenia rozmiarów i kształtu działki szkolnej, ale za to ignorując elementarne zasady dotychczasowego kształtowania przestrzeni rynku. Projektant sali wpisując ją w historyczny kontekst miejsca, miał do wyboru bądź pięcioletnią bez mała zasadę ortogonalnego kształtowania siatki ulic i pierzei budynków, albo przekątniowy przebieg drogi krajoowej nr 19 przecinającej rynek nawet nie od półwieceza, a za chwilę całkiem już niepotrzebnej wobec rychłego ukończenia obwodnicy. Wybrał to drugie. Oto swoisty paradoks. Skośnie ustawnienie kościoła mariackiego w Krakowie w stosunku do kwadratowego rynku, wynika z tego, że kościół mariacki jest przedlokacyjny, istniał zanim wytyczono siatkę ulic. W Wasilkowie, postąpiono odwrotnie, w prostokątnej siatce parcelacyjnej umieszczono nowy obiekt w sposób obcy, jak intruza (il.10.).

Białystok zdaje się przecierać właściwy szlak, zdecydowaną przebudową swojego rynku, na zasadzie przywrócenia przestrzeni publicznej placu miejskiego, zamienionego po wojnie na skwer.

Krynki – potencjał przestrzenny rynku. W porównaniu z Wasilkowem również Krynki posiadają potencjalnie bardzo duże możliwości rewaloryzacji przestrzeni rynku, nieskrepowane w tak dużym stopniu późniejszym zainwestowaniem. Warto pomyśleć o przeprowadzeniu takiej rewaloryzacji (zwłaszcza uzupełnieniu pierzei zabudową o odpowiedniej skali, zredukowaniu skwera w celu uwolnienia otwartej przestrzeni placu, podniesieniu jakości nawierzchni) tym bardziej, że nie występuje obciążenie miasteczka ruchem tranzytowym i rozpoczęcie rewaloryzacji nie jest uzależnione od warunku budowy obwodnicy.

Białostockie Bojary – nieskuteczność ochrony konserwatorskiej wobec naporu inwestycyjnego. Symptomatyczne jest, że w mieście, w którym zrealizowano dyskusyjną odbudowę kościoła z Berezwecza, jednocześnie w majestacie prawa, lub raczej w majestacie bezsilności prawa, doprowadzono do bardzo poważnej degradacji przestrzennej, o skali rodzącej pytanie o sens ewentualnej dalszej walki o uratowanie chociaż tego co zostało z Bojar – zabytkowej dzielnicy drewnianej zabudowy w centrum Białegostoku. Kilkanaście lat temu, po przełomie 1989 roku, zaczęły się wciskać na ten teren nowe budynki, w najmniejszym stopniu nie liczące skalą, materiałem ani charakterem z dotychczasowym klimatem miejsca. W obronie Bojar podnosili się liczne głosy, podejmowano próby przeprowadzania planów naprawczych, ale, zanim cokolwiek weszło w życie, dzielnica zdążyła stracić decydującą o jej wartości spójność stylową. Szansa zachowania bezcennego architektoniczne fragmentu miasta została zmarnowana w sposób beznadziejnie głupi.

Ruch krajoznawczy na Białorusi. Zjawiskiem jednoznacznie pozytywnym jest oddolnie rozwijający się od lat ruch krajoznawczy. Dzięki działalności popularnonaukowej społeczników i lokalnych patriotów, którzy za swego patrona mają postać Pawła Szpilewskiego – dziewiętnastowiecznego autora szkiców podróżnych opisujących miasta i miasteczka Białorusi, w wielu małych ośrodkach miejskich organizują się grupy, przeważnie młodych osób zainteresowanych przeszłością swojego regionu. Niekiedy organizowane są nawet muzea regionalne. O ile entuzjazm towarzyszący tym procesom nie okaże się zbyt krótkotrwały, to już nie-długo może on przynieść korzystne zmiany w świadomości mieszkańców, na szerszą skalę przyczyniając się do odkłamywania oficjalnej wykładni historii Białorusi, którą sowieckie podręczniki zaczynały od roku 1917.

Zakończenie

Trzeba podkreślić, że problemy z zachowaniem tożsamości pozostają niezależne od ustroju państwa. Zarówno mechanizmy demokratyczne jak i autorytarne mają tu swoje słabe i mocne strony. W demokracji trudno obronić wartość przebudowywanego zabytkowego zespołu urbanistyki, jeśli decydująca o tym większość nie będzie w stanie docenić wartości istniejących. W państwie totalitarnym grupa rządząca może wykorzystać swoją władzę do wydawania politycznych decyzji czy coś burzyć, czy remontować, czy też skazać na powolne niszczenie bez konserwacji. Również w Polsce w ostatnim czasie miało miejsce kilka kontrowersyjnych i społecznie oprotestowanych wyburzeń.

Współcześnie największym z zagrożeń dla zachowania tożsamości miast, krajobrazu miejskiego, charakteru jego zabudowy i skali jest błędnie pojmowana modernizacja, połączona z nadmiernie wygórowanymi ambicjami władz przy jednoczesnym braku wiedzy historycznej i urbanistycznej. Parcie inwestycyjne na atrakcyjne parcele w centrach miast, powoduje, że wiele historycznych budynków w bliskiej przyszłości może zostać zburzonych by ustąpić miejscu nowym. Oczywiście rozwój jest konieczny i nie sposób za wszelką cenę chronić starych budynków tylko dla tego, że są stare. Ale w praktyce bardzo łatwo o pomyłki, czasem świadome pomyłki. Urbanistyka ocenia jakość istniejącej przestrzeni miejskiej w szerokim kontekście, i na pewno nie patrzy na budynki jako pojedyncze obiekty. Budynki, ich elewacje, bryły i dominanty (np. wieże kościelne) tworzą w przestrzeni publicznej miasta skomplikowany układ widoków zmiennych względem pór dnia, roku, czy poruszającego się obserwatora. Różne przestrzenie odbieramy jako przyjemne bądź nieprzyjemne, proporcjonalne lub o zaburzonych porcjach, harmonijne lub skażone jakimś przestrzennym dysonansem. Istnieje szereg najwybitniejszych, najbardziej charakterystycznych przestrzeni miejskich znanych na całym świecie, jak choćby włoskie place Wenecji, Rzymu, Sieny i Florencji, ale przestrzeń każdego najmniejszego miasteczka,kształtowana przez wieki rozwoju, jest indywidualna i może stanowić wartość samą w sobie. Od kultury i świadomości zarówno władz jak i mieszkańców, zależy, czy wartość takich przestrzeni będzie chroniona, a przy okazji nieuniknionych modernizacji, przebudów i tworczych przekształceń nie będzie ulegać zubożeniu.

Tożsamość miasteczek białoruskich...

BIBLIOGRAFIA

1. Alexandrowicz Stanisław, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica” t. VII (1970).
2. Alexandrowicz Stanisław, *Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i I połowie XVII w.*, „Rocznik Białostocki” t. 1, 1961.
3. Gloger Zygmut, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903.
4. Janowicz Sokrat, Chmielewski Jerzy, *Nasze tysiąc lat. Z Sokratem Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski*, Stowarzyszenie Dziennikarzy Białoruskich, Białystok 2000.
5. Miłosz Czesław, *Szukanie Ojczyzny*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996.
6. Ostrowski Wacław, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1996.
7. Sahanowicz Hienadź, *Historia Białorusi do końca XVIII wieku*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2002.
8. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. zbiorowa, tom IV, Warszawa 1883.
9. Sorkina Ina, *Rola Żydów w rozwoju ekonomicznym miasteczek Białorusi w pierwszej połowie XIX w.*, w Szetel – wspólnie dziedzictwo. *Szkice z dziejów ludności żydowskiej, Europy Środkowo-Wschodniej* pod redakcją Artura Markowskiego i Wojciecha Śleszyńskiego, Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku, Białystok 2003.
10. Szybieka Zahar, *Historia Białorusi. 1795-2000.*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2002.
11. Zarębska Teresa, *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Łódź 1986.
12. Zawadzki J., *Siedziby Kiszków i Radziwillów na Białorusi w XVI-XVIII wieku*, Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2002.

STRESZCZENIE

Autor podejmuje próbę scharakteryzowania wybranych cech tożsamości miasteczek białoruskich w aspekcie urbanistycznym i historyczno-kulturowym. Bogactwo wieloetniczności a w efekcie wielokulturowości i wielokonfesjonalności na rozpatrywanym obszarze swoistego pomostu pomiędzy Zachodem a Wschodem przy stosunkowo słabym historycznie udziale narodowości białoruskiej w strukturze demograficznej miast, skłania do mówienia raczej o miasteczkach w Białorusi niż o miasteczkach białoruskich. Jednocześnie brutalność i bezwzględność z jaką przez ziemie białoruskie przetaczały się międzynarodowe konflikty praktycznie w każdym stuleciu dopiero co zakończonego milenium (wiek XX był w szeregu tych stuleci swoistym niechlubnym zwieńczeniem) spowodowała, że prowadząc rozważania na temat tożsamości miasteczek silą rzeczy trzeba poruszać się bardziej w przestrzeni ducha i pamięci niż w świecie materialnym. W pracy omówione zostały także na konkretnych przykładach współczesne zagrożenia tożsamości miasteczek oraz działania podejmowane w celu zapobieżenia im.

Michał Wróblewski – ur. 1974 w Warszawie, architekt, absolwent Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (diplom 1999). Równolegle z pracą zawodową interesuje się spuścizną kulturową pogranicza Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Publikował w kwartalniku „Białostocczyzna” i miesięczniku „Czasopis”, w latach 1999-2007 stał współpracownikiem „Czasopisu”.

KAMUNIKAT.org

Anton Maria Raffo

Perun' antologia italiana della poesia bielorussa: premesse e divagazioni

*Sono stato a Grodno, a Mińsk, a Brześć:
dovunque parlavo russo, soltanto russo
(talora, con i meno giovani, anche in polacco).
Ma io amo le cause perse: le cerco, e con esse
spesso volentieri mi identifico. La farò la mia
antologia bielorussa: vedrà alla buon' ora la luce, e sarà
espressione del nostro ottimismo.*

Tiré d'une lettre particulière
(l'auteur à M. Socrate Yanovitch, août 2006)

N

elle letterature dell'Europa centro-occidentale è riscontrabile un filo di continuità nel tempo, che poi costituisce il fondamento di ogni singola storia letteraria. La frammistione armoniosa di endecasillabi e settenari della canzone petrarchesca la ritrovi, giù giù lungo i secoli, nel Tasso, e poi in Foscolo e in Leopardi, sempre con consapevole riferimento. E il sonetto, che a quanto pare fu come tale concegnato nella prima metà del Duecento dal siciliano Giacomo da Lentini, lo ritrovi poi, ancora giù giù nei secoli, da Dante e Petrarca fino al Carducci ("Breve amplissimo carme") e ben

oltre, fino ad oggi (né certo starò qui a dire delle fortune europee). Più tardi delle romanze incomincia la letteratura polacca (come anche la tedesca o l'inglese): ma anche lì vediamo come di Kochanowski risentissero gli autori del Seicento, del Sette-, dell'Ottocento (e anche lì, del resto, constatiamo una varia e reciproca resonanza europea: si pensi all'"Orazio sarmatico" Sarbiewski, o a Simeon Polockij che prende a modello lo *Psalterz Dawidów*). Quest'ultima parentesi, e l'altra di poco soprastante col cenno alle "fortune europee", aggiungono, al motivo verticale della continuità, l'altro, orizzontale, che direi del reciproco *oddziaływanie* (riprendendo il termine dal titolo di un ben noto libretto di Tadeusz Ulewicz, *Oddziaływanie europejskie Jana Kochanowskiego*, Kraków 1970). L'uno e l'altro concetto, entrambi peraltro assai banali, mi serviranno qui, nel paio di pagine che seguono, di riferimento. Giacché è evidente che, nel diacronico, una letteratura nazionale si definisce nella misura in cui i suoi vari autori si ricollegano ai propri predecessori, riprendendone temi o stilemi, oppure anche avversandoli e negandoli ("superandoli"). Si constatano poi modi del tutto diversi, orizzontali, o spaziali, di relazione letteraria: tento due termini, continuità e contiguità.

Dissimile la visuale che si prospetta se ci volgiamo più a oriente, se prendiamo in considerazione gli sviluppi scrittوري o dicasì letterari nelle terre russe. Si sa che opere medievali come la *Povest' vremennyh let* o lo *Slovo o polku Igoreve* sono rivendicabili da tutte le tre tradizioni letterarie slavo-orientali, e potrebbero quindi collocarsi all'inizio della storia letteraria sia bielorussa, sia grande-russa, sia ucraina: ma vale qui, direi, un principio che si può dire meramente territoriale. Malgrado talune ricorrenti rivendicazioni "collaterali" (Dmytro Čyževs'kyj, per esempio, insistette con particolare tenacia a porre lo *Slovo o polku Igoreve* nell'ambito di una storia letteraria ucraina), in pratica, non foss'altro che per la legge del più forte, quelle antiche opere stanno di norma nelle storie della letteratura russa, cioè grande-russa (norma e legge tranquillamente accettate anche in Occidente). Quindi, non tre semirette che da un unico punto si divaricano scendendo verso il basso, bensì un'unica semiretta in discesa, dalla quale solo ad un certo punto, ma ben più tardi - diciamo: all'altezza di Kotljarevs'kyj e di Czeczot/Čačot -, divergono due minori diramazioni. Essenziale, ad ogni modo, è che non s'intravedono, ad oriente, significative linee di continuità diacronica: in nessuna delle tre letterature trovi sviluppi o séguito di quei modelli medievali, di quegli antichi temi e stilemi, e nulla v'è in comune (nemmeno la lingua) tra quel che di solito si trova nei primi capitoli di una storia della letteratura russa e i grandi autori dell'Ottocento.

Le cose, detto per inciso, non vanno sempre a questo modo: i bulgari non hanno la forza moscovita, e così le storie della letteratura macedone (sissignori, esiste

anche una letteratura macedone, che, peraltro, è codificata e descritta in quanto tale soltanto a partire dal 1944) incominciano del tutto tranquillamente dai “primi due grandi scrittori macedoni” Cirillo e Metodio, inglobando poi, per i secoli successivi e fino ai nostri giorni, tanti autori che prima stavano, e tuttora ubiquitariamente stanno, nelle storie della letteratura bulgara; il criterio principale essendo non tanto la lingua in cui essi scrissero, ma il territorio ove capitò loro di nascere. Ora, lasciando ad altra sede un più disteso discorso sui macro- e microimperialismi (culturali e d'altra indole), e tornando agli interni rapporti fra le tre tradizioni culturali, linguistiche, letterarie slavo-orientali, vorrei far notare, riaffiorante qui in me il polonista, come la lingua polacca, unica, mi pare, tra le slave, abbia non superflue differenziazioni terminologiche: non solo *lager* e *lagier* (l'uno il tedesco, esistito in un arco di dodici anni, l'altro il sovietico, instaurato molto prima e durato ben più a lungo dopo), ma altresì *ruski* e *rosyjski*. In esplicita sintesi: il *rosyjski* venne fagocitando tutto ciò che era *ruski*, e il gioco era già fatto prima di Kotljarevs'kyj e di Čačot.

Constatato carente il filo della continuità (a parte il caso, già sopra addotto, dello *Slovo di Igor'*, risulta difficile, se non impossibile, intravedere un qualsiasi rapporto tra Hussowski o Skoryna e il *Taras na Parnase o Janka Kupała*), per la letteratura bielorussa moderna (della quale credo si possa parlare solo a partire dal secolo diciannovesimo) intravedo recuperabili degli spazi sul piano della contiguità. E' opportuno fare qualche esempio. Uno può essere quello di Symeon Połocki / Сім'яон Палацкі / Симеон Полоцкий, il quale, in periodi diversi della propria esistenza, e a seconda degli ambienti in cui si trovò ad operare, fu poeta polacco, poeta bielorusso, poeta russo: talché nello stesso autore vediamo realizzarsi quel fruttifero trasferimento (di regola, nella direzione da ovest verso est), in molti altri casi rilevato e analizzato dagli studiosi, di tematiche e forme letterarie (si pensi, nello specifico, alla diffusione dello *trzynastozgłoskowiec* da cui ha inizio, nell'oriente slavo, l'epoca del verso sillabico). Un altro è il caso dell'*Eneide* di Aloys Blumauer e della serie di sue imitazioni nell'oriente slavo (non saprei qui dire quanto tale questione sia stata studiata: al momento non sono ancora stato in grado di adeguatamente documentarmi). Vale la pena di soffermarsi su questo specifico caso, e prenderò l'abbrivo, un po' alla larga, riportando qui alcune righe dalla *Storia della letteratura tedesca* di Ladislao Mittner: “...l'austriaco Blumauer, gesuita per un anno e poi per breve tempo benedettino, ... perduta la fede, perdette anche ogni rispetto dei valori culturali. Il suo poema comico *Vergils Aeneis travestiert* (1783) ebbe enorme successo nell'età giuseppina. L'opera, che si propone di condannare il fanatismo religioso per esaltare l'illuminismo cesareo, ci offre

nella sua vera sostanza soprattutto una parodia del barocco che era sopravvissuto a sé; Blumauer riduce all'assurdo quel mondo degli eroi e degli dèi della Grecia, che dominava a Vienna ancora il palcoscenico ed in particolare l'opera; nello stesso tempo getta illuministicamente il ridicolo su ogni forma di superstizione e di ogni falsa devozione. Lo scudo di Enea ridotto ad inseagna di un'osteria annunzia l'avvenire: il verso dello scudo mostra gli orrori della Roma papale, il retro l'apoteosi di Giuseppe... Le esagerazioni, grottesche più che spassose, di Blumauer (in una scena l'Etna erutta roghi con rosari, cappucci, catene, strumenti di tortura e membra umane arrostite) furono condannate, e non a torto, anche da parte protestante..." (Mittner, cit., Einaudi, Torino 1964, II.2, pp. 681-682). Un poco estesa, questa citazione: ma vale la pena, credo, di dare un'idea anche solo così sommaria del carattere di un'opera ormai tanto poco conosciuta, la quale invece fu all'epoca assai diffusa e imitata. Nell'oriente slavo, difatti, abbiamo di lì a poco la *Vergilieva Eneida, vyvoročennaja na iznanku* (1791) di Nikolaj Petrovič Osipov;abbiamo l'*Eneida* (1798) di I. P. Kotljarevs'kyj;abbiamo l'anonima *Eneida navyvarat biełoruska*, secondo gli studiosi scritta agli inizi del secolo diciannovesimo, ma pubblicata la prima volta solo nel 1845 sulla rivista pietroburghese "Majak" (è appena il caso di rilevare che in questo filone di parodizzazione e indigenazione dell'epica e della mitologia classica si inserisce senza dubbio anche l'altrettanto anonimo *Taras na Parnase*). Ferma restando l'opportunità di più documentatamente indagare questi rapporti di dipendenza (anche se la stessa conseguenza cronologica è già di per sé significativa), è, il secondo, un tipico caso di continuità spaziale, orizzontale, insomma di quella che sopra dicevo contiguità.

Io porto un certo interesse – diciamo pure: un affettuoso interesse – alle nazioni e culture slave “minori”, o comunque meno note. Le due più recentemente affermatesi (leggasi: costitutesi in autonoma o indipendente entità statale, e pertanto internazionalmente riconosciute) sono la Macedonia di cui sopra dicevo, e la Bielorussia. La prima, per lunghissimo tempo provincia ottomana e dall'Ottocento considerata dai serbi come Serbia meridionale, dai bulgari come Bulgaria occidentale, dai greci come l'antica periferica regione ellenica che dette i natali ad Alessandro Magno, ebbe riconoscimento formale come nazione a sé stante soltanto alla fine della seconda guerra mondiale: da allora il macedone è stato per cinquant'anni la lingua ufficiale della repubblica federativa jugoslava di Macedonia, come oggi lo è dello stato indipendente macedone (che pure per anni ha dovuto subire, a causa di una pervicace ingerenza della Grecia, stranamente tollerata dall'Unione Europea, l'onta di denominarsi ufficialmente con una sigla inglese: FYROM, “Former Yugoslav Republic Of Macedonia”). Ma Bulgaria, Serbia e Grecia sono dei vicini

relativamente deboli, e da quasi settant'anni la lingua macedone esiste indisturbata, si sviluppa e vede una normale, talora anche interessante, produzione letteraria. Con oltre un secolo di uso autorizzato della lingua (tralasciamo i remoti antefatti di secoli addietro), la nazione bielorussa sarebbe allora considerabile come la penultima, in termini di giovinezza, delle slave. Ma io la considero l'ultima, perché è da ritenersi, secondo me, essenziale, agli effetti dall'autonomia culturale e linguistica, il fattore dell'indipendenza, dell'internazionale riconoscimento come stato. La Bielorussia, a parte la formazione di una effimera repubblica bielorussa sotto l'egida tedesca nel 1918, è diventata stato indipendente soltanto nel 1991. E' vero che in epoca sovietica era una delle repubbliche costituenti, e anche aveva un suo rappresentante all'ONU, ma chi ricorda che questo delegato bielorusso avesse mai votato diversamente da quello di Mosca?

Nel senso che sopra mi sono ingegnato di esplicare, la Bielorussia (per antiche che siano le attestazioni letterarie di una lingua definibile come bielorusso) è dunque la più giovane delle nazioni slave: tanto giovane, che forse deve ancora finire di nascere. A questa protracta e dogliosa nascita (rinascita? mah!) io ho intenzione di dare un mio contributo, certo di infinitesima portata: vorrei mettere insieme e pubblicare un'antologia italiana della poesia bielorussa. In Italia, si sa poco o niente di cose bielorusse: isolata perlina nel nostro deserto, la succinta (148 pagine) ma non malfatta *Letteratura belorussa* che Giuseppe L. Messina pubblicò da Valmartina (Firenze 1952). Ma, a parte alcune recenti traduzioni di Bykaŭ (nonché qualcos'altro, che elencherò in una bibliografia in appendice all'antologia), da noi è, appunto, un deserto. In ispecie, non esiste alcuna antologia di letteratura bielorussa. Allora, la prima che si fa dovrebbe coprire l'intero arco di tempo, dal medioevo a oggi, di norma compreso nelle storie letterarie che escono in Bielorussia; e dovrebbe contenere sia prosa sia poesia. Per questo secondo punto ho un preciso limite editoriale: l'antologia uscirà, con accordi già presi, in una serie che prevede solo sillogi di poesia ("In Forma di Parole", Bologna); quindi, l'antologia sarà di sola poesia. Quanto al primo punto, relativo all'arco temporale (la *Гісторыя беларускай літаратуры XI-XIX стагоддяў* dell'Accademia delle Scienze di Bielorussia , Minsk 2006, incomincia, come il titolo stesso fa intendere, dalla "Літаратура эпохі сярэднявечча"), tenterò di argomentare la limitazione temporale (l'antologia comprenderà soltanto autori dei secc. XIX-XX-XXI) nonché il criterio di scelta dei testi (testi poetici in bielorusso, in polacco, in yiddish, magari anche in russo e in lituano), rifacendomi a quanto diffusamente detto qui in premessa.

E' assai facile dire cosa sia la letteratura francese: è la letteratura di una nazione

da molti secoli costituitasi in stato unitario, una nazione che si identifica in piena consapevolezza con la propria lingua e la propria tradizione culturale. Lampante esempio di quel che sopra dicevo continuità. Passiamo alla Svizzera: com’è noto vi sono tre lingue (anzi da qualche decennio quattro, con il romancio), ma l’entità statale svizzera esiste da moltissimo tempo, e ha dato luogo a una unitaria consapevolezza nazionale, ed “è innegabile che, come un principio estraneo alle forze nazionali è riuscito a conservare la propria vitalità in contrasto con tutta l’Europa circostante, così anche nelle coscenze si è venuto a poco a poco consolidando un ‘esprit suisse’ che – pur rivelandosi soprattutto in forma di ideologie sociali e di volontà politica – investe in vario modo tutta la vita e traspare anche dalla letteratura” (così molto significativamente scriveva il germanista Giuseppe Gabetti in prelimine alla voce “Svizzera, Letteratura” dell’Enciclopedia Italiana, XXXIII, 1937, p. 111). Diverso il caso di un’altra entità statale, la Jugoslavia, pur esistita in quanto tale, a due riprese, per quasi sette decenni nel corso del secolo ventesimo: gli slavisti ben conoscono la *Jugoslavenska književnost* che Antun Barac pubblicò nei primi anni della Jugoslavia socialista: quel noto e un tempo assai diffuso manuale, che metteva insieme quattro diverse letterature (la slovena, la croata, la serba, la macedone) di tre diverse lingue, risultò solo un utopistico conato, cui mai la realtà tenne dietro. Una letteratura unitariamente definibile come tale non è mai un collante, bensì solo il risultato di un laborioso e lungo processo storico d’avvicinamento, se non fusione, di più lingue, culture, etnie. Mancando dunque, per dare un criterio a un’antologia di letteratura bielorussa, qualunque elemento di continuità storica almeno anteriormente al secolo diciannovesimo, resta praticabile la linea della contiguità territoriale, da intendersi nel senso dell’osmosi con le aree appunto contigue, e di una interna osmosi-coesistenza fra lingue e tradizioni diverse. Il territorio che oggi chiamiamo bielorusso è stato area di transito, è stato parte quasi sempre anonima di entità finitime, lituana, polacca, russa. Un territorio sul quale hanno convissuto diverse etnie, e vi si sono parlate, e scritte, lingue diverse.

Resta, s’intende, un margine di arbitrario nel criterio-guida che qui son venuto delineando: Hussowski poeta latino e Mickiewicz poeta polacco sarebbero “territorialmente” bielorussi; e io potrei anche divertirmi a sfidare lo sdegno degli amici polacchi, inserendo nella mia antologia un brano del *Carmen de statura...bisontis* o qualcosa dei *Dziady II*. Ma il punto è: Hussowski e Mickiewicz si sentivano, si dichiaravano bielorussi? Mettendo nell’antologia testi poetici dal *Taras* in poi, mi riconosco arbitrario al minimo.

La scelta degli autori e dei testi mi pone dinanzi a qualche impaccio: tralasciando quello della mia scarsa competenza di cose bielorusse (ma qui, non sine labore

et studio, sto rimediando), restano, per me, alcuni problemi di ordine tematico ed estetico. Per quel che ho potuto vedere, nelle mie prime ricognizioni, mi pare che molto vivi siano, nella poesia bielorussa otto- e novecentesca, il filone della protesta sociale (Kalinoŭski, Baguševič, Gartny) e quello, spesso col precedente intrecciantesi, che con termine polacco direi *chłopomański* (superfluo qui fare nomi, ma mi limiterò a citare Aleksander Barszczewski: "Bahdanowicz zdawał sobie sprawę, że monotemat chłopski dominujący w twórczości niemal wszystkich pisarzy naszeniowskich zuboża literaturę białoruską", *Antologia poezji białoruskiej*, BN s. II, Wrocław... 1978, *Wstęp*, p. XXXIII). Il primo filone (anche astraendo dai miei personali gusti, i quali pure, in un'antologia da me redatta e firmata, hanno buon motivo di esprimersi) risulta banale e desueto. Il secondo, il folklorico e contadinesco, è molto caratterizzante per diverse letterature slave, talora offrendo buon destro a coloro che ingiustamente (sottolineo qui con forza l'avverbio) distinguono fra letterature maggiori e "minori". E' certo caratterizzante, il filone folklorico, per la letteratura bielorussa e per quella ucraina; e qui trovo acconcia, oltre che divertente, un'altra citazione:

— Если б у меня были лишние деньги, я бы сейчас сделался малороссийским поэтом.

— Это что еще? хороший поэт! — возразила Дарья Михайловна, — разве вы знаете по-малороссийски?

— Нимало; да оно и не нужно.

— Как не нужно?

— Да так же, не нужно. Стдит только взять лист бумаги и написать на верху: Дума; потом начать так: Гой, ты доля моя, доля! или: Седе казачино Наливайко на кургане!, а там: По-пид горою, по-пид зеленю, грае, грае воропае, гоп! гоп! или что-нибудь в этом роде. И дело в шляпе. Печатай и издавай. Малоросс прочтет, подопрет рукою щеку и непременно заплачет, — такая чувствительная душа! ... Да разве существует малороссийский язык? Я попросил раз одного хохла перевести следующую первую попавшую мне фразу: грамматика есть искусство правильно читать и писать. Знаете, как он это перевел: храматыка е выскусьтво правыльно чытаты ы пысаты... Что ж, это язык, по-вашему? самостоятельный язык? (lo ricorderanno molti: è il *Rudin* di Turgenev).

Scherzoso, certo, l'intento di Ivan Sergeevič, ma quel dialogo è anche pungente; pungente perché dice qualcosa di vero. Dice qualcosa anche oggi, anche a noi: ché la condizione storico-culturale dei bielorussi non è tanto diversa da quella ucraina; anzi, è sicuramente ancor più precaria. A differenza dei macedoni, come

dicevo, i bielorussi hanno sempre avuto vicini potenti e prevaricanti; e i vicini hanno di volta in volta assimilato, prevaricato, represso. Talché ancora oggi, da quel poco che so e che vado apprendendo, non pare del tutto scontata una compiuta affermazione linguistica e letteraria della Bielorussia, cui tuttora contrastano forti condizionamenti politici, ma anche culturali e sociologici.

Cercando dunque di evitare, o accogliendone il minimo possibile, tutti quei testi densi di patos sociale o politico, nei quali – come dice ancora il Barszczewski - “występuje prymat treści nad formą” (loc. cit., p. XXX), ed anche scansando, anche qui non senza qualche necessaria eccezione, il filone folclorico, resta da rovistare, a mio avviso, piuttosto nella direttrice che sempre il Barszczewski designa, un po’ sbrigativamente, come formalistica ed *estetyzująca*, che altri potrebbero anche ritenerе, magari un po’ meno sbrigativamente definendola, l’unica della vera poesia. Ma restiamo, per il momento, a questa non finissima classificazione: è chiarо che il traduttore che opti per la terza direttrice si assume altresì una certa, una maggiore responsabilità, e dovrà ingegnarsi di tradurre davvero al meglio. Come diceva Ezra Pound: la poesia dovrebbe essere scritta almeno altrettanto bene che la prosa. Allestire e pubblicare oggi in Occidente una grossa silloge come quella che io intendo: diverse decine di testi poetici – in bielorusso e in altre lingue - tradotti con testo a fronte, e col corredo di un’ampia introduzione, un saggio sulla letteratura antica, un saggio sulla composizione etnica del territorio bielorusso (l’apporto polacco e lituano, la presenza ebraica), una nota sul nome “bielorusso”, una bibliografia di quel poco che di cose bielorusse è finora uscito in Italia, il tutto per oltre trecento pagine, è un impegno che sarà ripagato se ne risulterà un’operazione di buon valore storico-letterario. Già questo mi appagherebbe; ma chissà non ne venga anche – che mi si perdoni l’ambizione! - un piccolissimo contributo al consolidamento di quella autocoscienza nazionale di cui ancora la Bielorussia ha bisogno.

Qui seguono, ad anticipazione di quanto sarà nella mia antologia, alcune traduzioni (dal latino, dal polacco, dal bielorusso), col testo a fronte.

Almeno in questa succinta anticipazione (confezionata per gli amici di “Annus Albaruthenicus”) della progettata, più vasta, ma anche più equilibrata e ragionata, antologia, perpetrerò una piccola provocazione, nello spirito di quella identità territoriale che sopra dicevo (e, altra digressione rispetto a quanto sopra preannunciato, questa prima selezione risulta, con Hussowski e Połocki, più retrocessa nel tempo). Ecco in apertura (per ovvia ragione cronologica) un breve brano (i versi 51-76) del cinquecentesco *Carmen Nicolai Hussoviani de statura feritate ac uenatione Bisontis*:

Gusoŭski / Mikola z Gusova (ca. 1475-ca.1533)

Il bisonte

Carmen ostendat, conficienda finet.
Hec fera Litpharus longe seuisima fylus
Nasatur, ex fieri corpore tanta solet,
Vi moriens si quando caput ui uita reclinet,
Tres sedecant inter cornua bina nari.
Tanta quidem aeruix nondum satis ampla uideri,
Si conserue uelis cetera membra, potest.
Barba riget late pendentibus horrida uallis
Lunula terrorum plena, furore rubens.
Terribilesq; iube, collo funduntur in armos.
Et genus ex frontem ex pectoris iuu regnent.
Si tamē exiguis componere magna uelunt
Et uenatorum uerba noxire libet.
Villosum totu prefert corpore capram.
Quamvis effingant omnia membra bovem.
Obscuris color est, ita fuluum miserit atra
Ut medium fieri se per utrumq; uelit.
Mivor et hec alter quosdam scripsisse priorum
Non video cuius qui subiisse putem.
Ne lāo quis patula deducant cornus nare,
Longe diuid quam sit corpus habere ferunt.
Pondera manib; ostribuant ingenua labri
Ipsorum fuerit non meus ille bisson.
Multi ego Roxanis legi antiquissima libris,
Quorū sermonem grecā elementa novent,
Quē sibi gens quondam proprios aſauit in Iſus
Et patruos abe miserit ipsa ſonos.

La mostruosa fiera sta nelle nostre selve
Di Lituania, ed è sì gigantesca
Che quando, infine vinta, reclina la gran testa
In tre posson sedersi tra le corna.
Ma il suo collo, già enorme, parrà niente al confronto
Di tutto il resto dell'immane bestia.
Sotto il capo gli pendono orrendi ispidi ciuffi,
Mandan le occhiaie lampi di furore,
Lungo, folto pelame ricade giù dagli omeri,
A coprire le zampe e l'ampio petto.
Ma se m'è consentito di fare un paragone,
Sempre parlando della selvaggina,
Direi che nel sembiante pare un capro villoso,
Anche se per la stazza è come un toro.
E il colore è brunastro, varia dal fulvo al nero,

Dirò insomma una tinta alquanto scura.
Non so per qual motivo, altri autori, più antichi,
Lo descrivano alquanto differente,
Né so perché si inventino quello che non è vero:
Enormi corna che escon dalle froge,
E labbra pesantissime, pendule e mostruose...
Non è certo cotale il mio bisonte!
Antichissimi libri: ne ho letti invero tanti
Di que' libri che scrissero i ruteni
Nella lingua lor propria, coi caratteri greci,
Più atti a bene rendere que' suoni.

Da un punto di vista di storia naturale gli spunti descrittivi, peraltro vaghi, che il Nostro contesta agli “antichi autori”, farebbero pensare all'estinto mammut: ma chissà se nel sec. XVI si fosse già a conoscenza del preistorico pachiderma e della sua conformazione. E chissà a chi si riferisca lo Hussovius nell'altrettanto vago accenno a suoi predecessori “ruteni” che scrivevano in cirillico: la nostra curiosità resta anche qui insoddisfatta. Forte, certo, la tentazione di ipotizzare antichi testi “ruteni” (bielorussi ?), testi oltretutto di argomento non religioso, ma naturalistico. Una siffatta tentazione risulta al momento carente di qualsiasi possibile riscontro. E' che il Nostro deve esibire, da buon umanista, una certa erudizione: difatti, dopo poco, riferendosi anche all'uro (il *bos primigenius*, ai tempi dello Hussovius ancora esistente: l'ultimo esemplare pare venisse abbattuto nel 1627 nella Puszcz Jaktorowska), egli cita, come era consueto quando si trattava di cose naturali, anche Plinio:

*Aitq[ue]t expressi, meminiti; bisontis ex Vni,
In nemore Arcteo Plinius, esse boues.
Nil fuit, ut tradidet veteres, atroxius uris,
Quos adit in sylvis terra Polonia fuit.*

Dicitur

E lo scrive anche Plinio, che il bisonte, che l'uro
Stavano in quelle selve boreali.
Più feroce dell'uro, dicono i nostri vecchi,
Mai si vide in Polonia altro animale.

Al che – e qui il breve inserto si conclude – trovano buon appiglio i lettori vistolani che sian superciliosi per l'inserimento dello Hussowski/Gusoŭski in un'antologia di testi bielorussi.

Симеон Полоцкий (1629-1680)

ПИЯНСТВО

Человек некий винопийца бяше,
меры в питии хранити не знаше,
темже многажды повнегда упился,
в очию его всяка вещь двоися.
В едино время прииде до дому
И вся сугуба зрешася оному.
Име два сына, иже предстояста
ему четыре во очию стаста.
Он нача жену абие мучити,
да бы ей правду хотела явити,
когда два сына новая родила
и с коим мужем она приблудила.
Жена всячески его увещаше.
Но он никако хоте веры яти,
муку жестоку нача умышляти;
Взял есть жедезо, огнем распаляше,
ко жене бедней жестоко вещаше:
„Аще ты инем мужем не блужденна,
сим не будеши огнем опаленна;
Аще же с инем блуд еси творила,
имать ожещи тя огненна сила”.
Бедная жена в люте беде бяше,
обаче умно к нему глаголаше:
„Рада железо огненное взяти,
невинность мою тебе показати.
Токмо потщися своею рукою
подати оно ты на руку мою”.
А все железо распалено бяше,
чесо пияный во ум не прияше.
Ятся железа, люте оплися,
болезни ради в мале отрезвися.
И се два сына точию видяше,
невинность жены, свою вину знаше;
Срамом исполнен, во печали был есть,

Тако пиянство ум наш помрачает; –
всяк убо того верный да гонзает.

Simjaon Polacki (1629-1680)

L'ubriachezza

C'era un uomo, che stava sempre a bere,
Misura non aveva col bicchiere,
E molto spesso, se s'era ubriacato,
Vedeva tutto come raddoppiato.
Una volta, tornato a casa alticcio,
Si ritrovò di mezzo a un bel pasticcio:
Vide nelle traveggole i due figli,
E pensò: "Quattro sono?! Che mi pigli!..."
Si mise allor la moglie a tormentare,
Insistendo: "Tu devi confessare!"
Quando i due nuovi figli avesse fatto,
E chi complice fosse del misfatto.
La moglie di convincerlo tentava
Che sol di troppa vodka si trattava.
Ma lui non se ne dette per inteso,
E escogitò una prova: al fuoco acceso
Mise un ferro, per farlo arroventare,
E alla povera donna prese a dire:
"Se con un altro uomo non sei stata,
Da questo ferro non sarai scottata.
Se invece hai fornicate con qualcuno,
Ti brucerai, non ti salva nessuno."
Si vide la tapina a malpartito,
Poi, furba, replicò al signor marito:
"Certo che impugnerò il ferro rovente,
Per dimostrarti che sono innocente.
Solo, ti prego, sii tanto cortese:
Porgilo tu, ch'io son qui a mani tese."
Che il ferro fosse tutto arroventato,
Non pensò certo quell'avvinazzato.
Prese lui stesso il ferro e si scottò,

E pel dolore sobrio ritornò.
Vide che que' due figli eran chimera,
E in errore era lui, non la mogliera;
Pien di vergogna, confuso, contrito,
Chiese perdono alla moglie il marito.
Così l'intemperanza ci rovina:
Ne rifugga chi vuol grazia divina.

Wincenty Dunin-Marcinkiewicz
/ V. Dunin – Marcinkievič (1807-1884)

Prypeć

Witajcie, szumne wody Prypeci!
Szmer waszych fali daleko leci!
Bieżysz w objęcia swego kochanka,
Dumnego Dniepru pokorna branka.
Miłość cię wiecznie z twym władcą jedna,
Choć w bystrych fałach zginiesz biedna!
Jednak by umrzeć u jego boku,
Na śmierć niechybną przyspieszasz kroku.
Tak i dziewczyna niedoświadczona,
Gdy małe serce miłość pokona,
Wrząca namiętność bieg życia skróci,
Ona szczęśliwa! tym się nie smuci,
Tylko wzajemnej miłości żąda
I na zabójcę słodko spogląda,
A choć duch rzuca ziemskie koleję,
Na ustach wszakże uśmiech jaśnieje;
Bo lepsza w życiu miłości chwilka,
Niżeli bez jej nudnych lat kilka.

La Prypeć

Salve, o Prypeć, dell'onda tua sonante
S'ode il fragore ancora da distante!

Tu corri per congiungerti all'amato,
A Nipro altero, a Nipro sconfinato.
Sempiterno t'unisce al tuo signore,
Alle sue onde l'onde tue, l'amore!
Sai che ti dissolverai nel letto suo,
Ma a quella fine affretti il corso tuo.
Così è della fanciulla anco imperita,
Se il suo giovane cuore è d'amor preso:
La passione travolge la sua vita,
Ma lei è felice, non sente alcun peso,
Chiede solo un amore ricambiato,
E dolcemente riguarda il suo amato.
Presto forse morrà di delusione,
Ma ora è viva, fremente di passione.
Giacché è meglio d'amore un sol momento,
Che viver lunghi anni a cuore spento.

ТАРАС НА ПАРНАСЕ

I.

Ці знаю́ хто з вас, браткі, Тараса,
Што палясоўшчыкам служыў?
На Пуцявішчы, у Панаса,
Ён там ля лазні блізка жыў.
Што ж, чалавек ён быў рахманы,
Гарэлкі ў губы ён не браў,
Затое ў ласцы быў у пана –
Яго пан дужа шанаваў.
Любіла тож Тараса й паня,
І войт ні разу не збрахаў,
Затое ж ён балота з рання
Да цёмнай ночы пільнаваў.
Чуць золак – стрэльбу ён за плечы,
Заткне сякеру за паяс, –
Заўсёды ходзіць бор сцярэгчы
І птушак біць з ружжа Тарас.

Хадзіў ці многа ён, ці мала,
Ды толькі нешта адзін раз
Бяда ў бары яго спаткала...
Во як казаў нам сам Тарас.

II.

“На самага Кузьму-Дзям’яна
Пайшоў я біць цецерукоў.
Устаў я нешта дужа рана,—
Здаецца, з першых петухоў.
Іду сабе я панямногу,
Але й на пень крыху прысечу.
Аж тут — лоп-лоп! — цераз дарогу
Як быццам цецярук зляцеў.
Злажыўся стрэльбай — кляпсь! — не паліць,
Крамзель з другога! — не пякець!
Гляджу — аж вось з-за елі валіць
Як ёсць хароміна-мядзведзь!
Хоць не труслівы я дзяціна,
Але затросся, як асіна,
Зубом, як цюцька, лапачу.
Аж бачу — зломана лясіна,
І ўздумай: дай-ка ускачу!

III.

Скакнуў — не трапіў, паслізнуўся
І ў яму старчаком лячу!
Ляцеў, ляцеў — як разануўся, —
Аж стала зелена ўваччу!
Ляцеў ці доўга я, ці мала,
Таго ніяк я не ўцямлю,
Але ўжо ладна рассвітала,
Як я зваліўся на зямлю.
Устаў з зямлі, абкалаціўся, —
Бо быў ў гразі я, як свіння,
І доўга сам сабе дзівіўся,
Дзе апынуўся гэта я?

Рукой паскробшы каля вуха,
Дастаў з кішэні рагавенъ
І храпы напіхаў цяртухай,
Бо ўжо не нюхаў цэлы дзень!
Як прасвятлелі мае вочы,
Мядзведзя ўжо я не шукаў.
Закінуў стрэльбу я за плечы
І па баках глядзець пачаў.

.....”

I.

Ma ve lo ricordate voi Taras,
Sì, quello che faceva il forestale?
A Pucjavišče, dal signor Panas,
Vicino ai bagni aveva il suo casale.
Onesto e sempre di maniere buone,
Lui mai che esagerasse col bicchiere;
Lo stimavano tutti, anche il padrone,
Aver con lui a che fare era un piacere.
E il ben che gli voleva la signora,
E mai il fattore lo prendeva a botte:
E' che Taras, già in piedi di buon'ora,
Andava poi pe' boschi fino a notte.
All'alba, con fucile e cartucciera,
E infilata alla cintola la scure,
S'avviava solerte alla brughiera,
Girando per macchioni e per radure.
Ogni tanto tirava a qualche storno,
O a un cedrone, o a un fagiano... ma sentite
Che guaio gli toccò quel brutto giorno,
Ve lo racconterà lui stesso: udite.

II.

“Era la festa di Cosma e Damiano,
E volli andare a caccia di urogalli:
Io, che son sempre stato antelucano,
Sortii che ancor dovean cantare i galli.

Dopo aver fatto un bel tratto di bosco
M'ero messo a sedere sopra un sasso,
Quando sento un fruscio che ben conosco:
Come di un urogallo in volo basso.
Imbraccio la doppietta e - plof! - non tira,
E anche il secondo colpo non fa corso.
Poi vedo meglio: lì a un passo si aggira
Come un armadio gigantesco: un orso!
Non è facile, no, ch'io mi spaventi,
Eppur presi a tremar come una verga:
Sudo freddo, mi sbatton forte i denti,
Guardo dove potrei volger le terga.
C'eran solo dei tronchi di traverso...

III.

Quei tronchi mi saran buoni ripari,
Mi dico, e salto, ma finisco perso
In un burrone, cadendo a pie' pari
Giù nelle buie viscere del mondo.
Precipitai non so per quanto ancora;
So solo che, quando toccai il fondo,
Si vedeva spuntare già l'aurora.
Mi alzai da terra, tutto inzaccherato,
Come i maiali che sguazzan nel fango,
E intorno mi guardai meravigliato:
Ma dove sono? Mi chiedo, e rimango.

Mi do una grattatina sull'orecchio,
Cavo di tasca la mia tabacchiera
E di rapè ne prendo anche parecchio:
Non ne prendevo più dall'altra sera!
Ci vedo meglio, e giro intorno il collo:
Più nessun orso alla luce del giorno.
Rimetto la doppietta ad armacollo,
E continuo a guardarmi torno torno.

• •

E l'intorno (seguono nell'originale, a queste prime tre, altre dodici strofe più o meno della stessa lunghezza) appare affatto mirabile: tra fiori e verdi erbette, si librano farfalle, svolazzano uccellini canori, e soffia un dolce zefiro. Taras intravede un fanciullo alato, biondo e ricciuto, con arco e faretra: naturalmente, è Cupido. A lui chiede il nostro: ma dove diàmine mi trovo? – Non lo vedi? – replica il putto, - siamo alle falde del Parnaso. Se vuoi, sali anche tu. E Taras, perplesso e incuriosito, sempre col suo fucile in spalla, s'incammina per una ripida salita, sulla quale arrancano anche tanti altri, tra i quali molti letterati, riconoscibili per i libri che portan sotto braccio; in particolare identificabili, per le allusioni di contesto, Bulgarin e Greč, rinomati reazionari protagonisti della vita letteraria di Pietroburgo ai tempi di Nicola I. A quanto pare, tutti sono desiosi di ascendere al Parnaso. Taras giunge anche lui in vetta, e lì ci sono gli dèi – Zeus, Afrodite ecc. – che banchettano e trincano: ma si rimpinzano di quel che piace a un contadino bielorusso, zuppe di avena ricche di lardo, belle salsicce, grasse oche arrosto, e buttan giù gran boccali di birra e tanta ottima vodka. Le dèe, dopo il festino, intrecciano danze, ma le danze sono quelle rustiche delle contadine bielorusse. Anche a Taras viene offerto da mangiare e da bere. Talché alla fine, non si sa bene come, si ritrova, o forse si risveglia, dalle parti di casa sua.

Il giocoso poemetto fu pubblicato, anonimo, nel 1889. Varie le successive attribuzioni, nessuna appieno convincente. Trascurando la confusione tra Parnaso e Olimpo, e tralasciando di addentrarci nella identificazione dei riferimenti alla vita letteraria dell'epoca, possiamo apprezzarne la fresca vena popolare, o popolareggiante, la quale certo, per la contaminazione con i motivi della classicità, conduce a collocarlo nel filone Blumauer-Osipov-Kotljarev'skyj cui sopra mi riferivo.

Janka Łuczyna

Obrazek

Jakby tafla zwierciadła –
Wód powierzchnia na stawie;
Mgła wieczorna opadła
I osiada na trawie.

Jeszcze zachód w purpurze
Złote chmurki obleka,

Bozzetto

Come uno specchio liscia
sta l'acqua nella gora;
la bruma serotina
sull'erbe già si posa.

L'occaso ancor di porpora
ammanta i cirri d'oro,

A już gwiazdka hen! – w górze
Mruga do nas z daleka.

A jej drugie odbicie
W wód kryształe pod nami
Drga w przezroczym błękicie
Złotą skierką i mami.

Pluśnie rybka swawolna
I w głębinę wnet pierzchnie:
I rozplynie się z wolna
Krag, co zmarszczył powierzchnię.

Młyń gaduła wciąż gderze
Pytel klekzcze, jak może;
Młynarz, szepcząc pacierze,
Przesypuje w wór zboże.

Wreszcie westchnął głęboko
I wór dźwignął przez ramię,
Ruszył, krocząc szeroko:
Skrzypły wrota, znikł w bramie.

Bydło wraca i staje,
Ryczy, pragnąc napoju,
Zapaśnicy buhaje
Łby swe sparli do boju.

Pastuch biczem rozgania
Zbyt ogniste ich harce;
Dolatują z pól grania
Na wierzbowej fujarce.

Wioska w mroki zapada,
Z zmierzchem wszędzie gwar rośnie,
Psów się gryzie gromada:
Jeden skomli żałośnie.

e già lassù una stella
a noi da lungi occhieggia.

La stella si riflette
nell'acque sotto a noi,
trema nel blu diafano,
riluce aurea, seduce.

Giocoso guizza un pesce
e subito scompare:
svanisce lento il cerchio
che l'acqua già increspava.

Borbotta - chi? - il mulino,
ciangotta - chi? - il buratto;
"ave..." il mugnaio mormora
mettendo in sacco il grano.

Sospira infin profondo,
si leva il sacco in spalla
e a grandi passi varca
la porta cigolante.

Gli armenti fan ritorno,
muggiscono, hanno sete;
i tori a testa bassa
s'affrontano in tenzone.

Li sferza il mandriano,
separa i più focosi;
giungon dai campi i trilli
di zufoli salcigni.

Sul vico scende il buio,
d'ovunque il brusio sale,
s'azzuffa qualche cane:
s'alza un guaito acuto.

Powracają wieśniacy;
Odpoczynek po pracy...
Głosy płyną z daleka
I wieczerza już czeka.

I z okienek ogniska
Czerwonawy blask strzela.
Z pobliskiego bagniska
Żab rechocze kapela.

Kaczor krzyknął gdzieś w trawie,
Ksyk zabeczał w przelocie,
Ozwały się żurawie
Kędyś z dala na błocie.

W polu, w łanie pszenicy
Wciąż się kłocą przepiórki.
A u samej krynicy
Świszczą wodne dwie kurki.

W gęstych łożach derkacze
Na wyścigi drą gardła –
Czajka jeczy i płacze,
Że jej dziatwa wymarła.

Bocian, siedząc na bronię,
Już napuszył się na noc
I swej dziatwie, i żonie
Dał klekotem dobranoc.

U krynicy dziewczęta
Napełniają konewki,
Łają chłopca natręta,
Słyszać śmiechy i śpiewki.

Ej, figlarki, figlarki,
Wabią, nęią z daleka;

Ritorno fa il villano,
è tempo di riposo...
lontano echeggian voci,
la cena già lo attende.

Dalle finestre occhieggia
il rosseggiar del fuoco.
Risuona dal pantano
un gracidio di rane.

Schiamazza intanto il papero,
il beccaccino bela,
rispondono da lunghi
le gru nella palude.

Nel campo di frumento
bisticciano le quaglie.
Alla sorgiva zirlano
due gallinelle d'acqua.

A gara i re di quaglie
si sgolano tra i vimini,
la pavoncella piange
la morte dei suoi piccoli.

Al sonno la cicogna
s'accoccola sull'erpice
e ai piccoli e al compagno
la buonanotte glotera.

Donzelle alla sorgiva
riempiono le brocche,
scacciano un importuno,
si senton risa e canti.

Burlone, eh, birichine,
allettano da lunghi;

Ot i chłopak mknie szparki,
Dziewczę przed nim ucieka.

Nie uciekła – w momencie,
Choć się dziewczę broniło,
Dognał, schwycił w objęcie,
Wycałował aż miło.

„Zbereźniku! Hultaju!” –
Woła niby zdąsana,
Ot tak wedle zwyczaju –
Lecz on szepnął: „Kochana!”

Trudna rada z wisusem...
Na grobelce gęsiego
Konno chłopcy tną kłusem,
Konie chrąpią i biegają.

Bo już pachnie im trawa,
Srebrną rosą zwilżona;
W górę leci kurzawa,
Tętent ścichnął i kona.

I już w dali, gdzie struga,
Buchnął w górę dym kłębem.
Płomyk błysnął i mruga
Za łozami, za dębem.

I oświecił tumany
Rozesłane na dole;
Chłopcy ścielą sukmany
I zalegli w półkole.

Coraz ciemniej... Z pomroką
Gwiazd się więcej wciąż mnoży;
Nocka czarną powłoką
Już nakrywa świat boży.

tosto un ragazzo arriva,
ma la donzella fugge.

L'insegue lui e in un attimo,
benché lei si schermisca,
l'afferra, a sé la stringe
e un bacio le dà dolce.

“Furfante sei! Briccone!”
strilla, fa l'imbronciata,
così l'uso le impone;
ma lui sussurra: “Amata!”

L'ha vinta il birbantello...
Sull'argine i ragazzi
trottano in fila indiana,
mentre i cavalli stronfiano.

Odorano già l'erba,
molte d'argentea brina;
tra i turbini di polvere
lo scalpitio svanisce.

Sul rio lontano intanto
un fumo s'alza a sbuffi.
Balena una fiammella
oltre la quercia e i salici.

Le nebbie basse, sparse,
illumina la fiamma;
stese le vesti a terra
sta in cerchio la marmaglia.

Abbuia sempre più...
Le stelle si moltiplicano;
la notte col suo velo
ricopre già il creato.

Krąg czarowny w rokicie
Wnet rusałki zawiodą
I w tumanu błękitcie
Będą płaśać nad wodą.

Oj, dla chłopca zwodniczy
Czar ich dźwięków uroczy;
Tam za chwilę słodyczy
Żwir zasypie mu oczy.

Diabeł z wierzby wychyli
Rogi swoje... Wędrowiec
Zbłądzi z drogi z pół mili,
Zawiedziony w manowiec.

Wilkołaki, upiory
Pójdą brodzić ku biedzie.
Na diabelskie amory
Czarownica pojedzie.

Ej! z nieczystym źle duchem,
Gdy w pobliżu zagości.
Nakryj głowę kożuchem
Dla wszelakiej pewności.

Delle rusalki è l'ora,
disposte in cerchio magico
tra i salici e le nebbie
sull'acqua danzeranno.

Ahi, sedurrà il ragazzo
delle lor grazie il fascino;
quel solo dolce istante
gli offuscherà lo sguardo.

Il diavolo le corna
protenderà dal salice...
Si perderà il viandante
d'un miglio o più traviato.

Lupi mannari, spettri
attendono i tapini.
Le streghe già s'involano
a demoniaci amori.

Se mai un immondo spirto
per strada incontrerai,
copriti svelto il capo
e non risicherai.

(trad. di Andrea Ceccherelli)

**Алойза Пашкевіч („Цётка”)
/ Alaiza Paškevič (Cëtka) (1876-1916)**

Небывалыя часы

I песні заціхлі, і смеху не відна,
І дзеци старэнкімі сталі.
І ноты вясёлы музыкам браць стыдна,
Радасны струны парвалі.
І фарбы артыстаў смутна рысуюць,

І цені ясны зміраюць.
І вершы паэты з жалем рыфмуюць.
І сэрцы кроўю сплываюць.
Студзень, 1905

Tempi inconsueti

Nessuno più canta, nessuno più ride,
Invecchiati d'un tratto i bambini.
Non vengono più ai sonatori le note giulive,
Rifuggon la gioia le corde dei loro violini.
Gli artisti dipingono solo con smorto colore,
I poeti fan rime echeggianti dolore,
E sangue stillano i cuori, a gocciole amare.
Gennaio 1905

Janka Kupala/Janka Kupala / Ivan Lucevič (1882-1942)

Nie dla was...

Nie dla was dola jutrzenką różową
Wśród miotań życia połyska na niebie,
Nie dla was wschodzi nadzieja na nowo,
Gdy ją zwątpienie rozbije, zagrzebie.

Z myślą o jutrzu, o chacie, o chlebie
Musicie kroczyć ze spuszczoną głową,
Pracować w pocie za drugich, za siebie,
A potem umrzeć z łez, śmiercią głodową.

Pieśń wasza jęczy trenami żałoby,
Stawiąc przed oczy całą waszą nadzieję,
Że już za życia zmienieniście w groby,
Że waszą ziemię zniszczenie zalało,
Że inni mogą żyć wiecznie w potędze –
Dla was nie wolno nawet umrzeć z chwałą.

(Przełożył Kazimierz Jaworski)

Non per voi

Non è per voi che all'alba in cielo brilla
Il rosato destino della vita,
Non è per voi che speranza risorge,
Se il dubbio la disperde e la sotterra.

La mente va al domani, al tetto, al pane,
Mentre voi camminate a capo chino,
Lavorando e sudando anche per gli altri,
Per poi morir tra lacrime di fame.

Un gemito funereo il vostro canto,
Che svela agli occhi nostri la miseria
D'essere già da vivi in una tomba,

E d'avere una terra disastrata;
Mentre altri posson vivere contenti,
A voi neppur la morte reca onore.

(trad. di Leonardo Masi)

Ziemio...

Ziemio, kocham ja ciebie, kocham duszą całą.
Chcę piersią przylgnąć, jak do swej kochanki;
Pragnę ciebie ozdobić w szkarłatowe wianki,
Pragnę otoczyć ciebie nieśmiertelną chwałą...

W zieleni, w świetle całaś, błyskasz życiem śmiało.
Widzę na twej przestrzeni przecudne pisanki,
Miłości i braterstwa widzę jasne ranki,
Dusza woła: O, Boże! Czegóż mi dziś mało?

Serce płacze... Pierzchają sny o tobie, ziemio;
Zamiast wiosny i słońca – ciemnota złowroga,
Na twoich łanach kwiecistych – głązy i kąkole.
Poloty ku miłości w duszy cicho drzemią...

Nie kocham ciebie, ziemio, choć wołam do Boga:

– Chryste! Zmiana taka?...

Cudzą orzę rolę...

(Przełożył Kazimierz Jaworski)

Terra mia...

Terra mia, quanto t'amo, t'amo con tutta l'anima,
Al petto vorrei stringerti, come l'amante mia,
Vorrei tutta adornarti di ghirlande scarlatte,
Rendendo manifesta la gloria tua immortale...

Sei splendente di verde, un tripudio di vita,
Festosa e variopinta come un uovo pasquale
T'offri ai chiari mattini di fratellanza e amore,
E l'anima mia esulta: O Dio, che altro mi manca!

Piange il cuore... e il mio sogno, o terra, si dissolve;
Non più il sole, non più la bella primavera
Co' suoi roridi fiori: ma petraie e sterpaglie.

Quell'impeto d'amore nel cuore mio è svanito...
Amarti, e come posso? Soltanto chiedo a Dio:
Perché, perché o Signore? Sto arando terra altrui...

(trad. di Leonardo Masi)

Якуб Колас / Jakub Kolas (1882-1956)

НАШ РОДНЫ КРАЙ

Край наш бедны, край наш родны!

Лес, балота ды пясок...

Чуць дзе крыху луг прыгодны...

Хвойнік, мох ды верасок.

А туманы, як пялёнка!
Засцілаюць лес і гай.
Ой, ты, бедная старонка!
Ой, забыты богам край !

Наша поле кепска родзіць,
Бедна тут жыве народ,
У гразі жыве ён, ходзіць,
А працуе—льецца пот.

Пазіраюць сумна вёскі,
Глянеш — сэрца забаліць.
На дварэ — паленне, цёскі,
Куча сметніку ляжыць.

Крыж збуцвельны пры дарозе,
Кучка топаляў сухіх...
Сцішна, нудна, бы ў астрозе
Ці на могілках якіх.

А як песня панясецца—
Колькі ў песні той нуды!
Уцякаў-бы, бег, здаецца,
Сам не ведаеш куды.

Край наш родны, бедна поле!
Ты глядзіш, як сірата,
Сумны ты, як наша доля,
Як ты, наша цемната.

Terra nostra natia

Povera terra nostra, terra infeconda e dura,
Tutta foresta e sabbia, sabbia fango e palude!
E se trovi da arare qualche buona radura,
Devi prima estirparne l'erica a mani nude.

E le nebbie, le brume, che si stendono fitte
Sulle paludi, i boschi, le poche terre arate:
Un sudario che avvolge, misere e derelitte,
Queste inospiti lande da Dio dimenticate!

Avari i nostri campi, e stentati i raccolti:
Qui tira avanti un popolo tra penuria e dolore,
Sempre curvo sul brago; e se guardi quei volti,
Son solcati di rughe, madidi di sudore.

E guarda quei villaggi: casupole arrembate,
Tuguri dove tremano, e patiscon la fame;
Vedi la legna fradicia, le schegge accatastate,
e, fuori delle stalle, i mucchi di letame.

Al bivio, tra le erbacce, una croce ammuffita,
Radi pioppi cadenti fiancheggiano il sentiero,
Che uggia, che grigore! Come un carcere a vita!
Come avere dimora in mezzo a un cimitero.

E se un canto si leva da quel grigio pantano,
Che dimessa mestizia in quella nenia triste!
A sentire quel canto, fuggiresti lontano,
Perché a tanta mestizia il cuore non resiste.

Povera nostra terra! E' un orfano infelice
Colui che dal tuo seno di nascere ebbe in sorte.
Dei tuoi miseri figli nessun ti benedice,
Ma piange i suoi natali, aspettando la morte.

“Là, sotto cieli nubilosì e grigi, vive una gente cui il morir non duole.” Come sopra promettevo, altri registri, altri toni prevarranno nella divisata antologia. Ma qui, in prelimine, bisognava pur dare un campione di quegli accenti di autocompiangimento così spesso emergenti nella poesia bielorussa di ieri e di oggi: la poesia di una terra povera e depressa e per secoli da altri soggiogata. Si consideri, inoltre, che al tempo di Kolas non c'era stato ancora Černobyl'.

Максім Багдановіч / Maksim Bagdanovič (1891-1917)

Змяіны цар

У цёмным небе – хараводы
Сіняватых зорак,
У цёмным небе свеціць месяц
Залатым сярпом...
Мы выходзім з цесных, душных
Падзямелльных норак,
На зімовы щэлпы вырай
Цягнемся-паўзём.
У полі, у лесе нам усюды
Праляглі дарожкі!
Й стужкай рушымся між пушчы,
На сам перад – я.
Зіхацяць маёй кароны
Залатыя рожкі,
Цёмным блескам адлівае
Уся луска мая.
Нам не трэба ні ад чога
Ноччу абароны:
Убачыць захар – путь усцеле
Белым палатном;
Залаты ражок яму
Я ўраню з кароны,
І па белай палатніне
Дальш мы папаўзём.

1913

Lo zar dei serpenti

Nel cielo scuro sciami
Di stelle turchine,
Nel cielo scuro brilla la luna,
Una falce dorata...
Usciam noi dagli angusti,
Dai segreti pertugi sotterranei,
A cercar posti caldi per l'inverno.

Strisciam, strisciamo fuori,
Per tutto, ne' campi, ne' boschi,
Ci avventuriamo.
Nel folto della foresta
In lunga fila noi penetriamo,
E della fila in testa
Ci sono io.
Scintilla la mia corona
Con le cuspidi d'oro,
Risplende, corrusco bagliore,
Il mio manto di squame alla luna.
Di notte nessuno ci vede,
Non serve difesa alcuna:
Il negromante provvede
A stenderci innanzi un panno bianco;
Io dalla mia corona
Farò cadere per lui una punta d'oro,
Poi noi sul bianco panno
Avanzeremo strisciando.

1913

Страцім-лебедзь

Не анёл у трубу уструбіў –
З хмары Бог старому Ною гаварыў:
„Поўна з краем чаша гневу майго
На людскія грахі ды бясчыннасці.
Вось надойдзе часіна суровая,
Лінуць з неба заівіы бязмерныя
І абмыюць ад бруду смуроднага
Усю зямлю яны, белы-вольны свет”.

Пачынаў тут Ной будаваць каўчэг
З таго дзерава ліванскага.
У шыркі гэтаму каўчэгу – сто лакцёў,
А ўдаўжкі – болей тысячы.
Ды ўзяў туды Ной і птах і звяроў,

Каб не звёўся іх род з зямлі.
Ды не плыў к яму з мора сіняга
Страцім-лебедзь – горды, моцны птах.
Яго звычаі – арліныя,
Яго ўцехі – сакаліныя;
Пер’і-пер’ечкі бялеюща
Ды на золаку агнявеюща.
У яго ў крыле – трыста тры пяры:
Узмахне крылом – быщам бор шуміць,
Узмахне другім – што мяцель гудзіць.
Як учнуць дажджы, – пацякла вада,
Разліліся горш ад павадкі.
Затапіла ўсе лугі-лагі,
Усе лугі-лагі, усе лясы-бары;
Уздымаеца вышэй ад гор.
Птахі ў небе стаяй лётаюць,
Енчаць жаласна, ад нуды крычаць,
Выглядаюць стуль прытулачку,
А па ўсёй зямлі толькі хвалі б’юць,
Толькі хвалі б’юць белай пенаю.
Ды па іх дужы, смелы плавае
Страцім-лебедзь – горды, моцны птах.
Узмахне крылом – быщам бор шуміць,
Узмахне другім – што мяцель гудзіць.
І населі тут на лебедзя
Птахі дробныя ўсёй стаяю.
Лебедзь з сілы выбіваеца,
Птушкі ажна ўцяшающа,
Дзень ён плавае, другі-трэці дзень,
На чацвёрты стаў прасіць-маліць:
„Вы ўзляціце хоць на час які,
Выбіваюся з астатніх сіл.
Дайце вы грудзям, гэй, вальней ўздыхнуць!
Дайце вы крылам, гэй, шырэй ўзмахнуць!”
Не паслухалі птахі лебедзя.
Пацямнела у яго ў вачах,
Крыллі ўрэшце падламаліся,

Галава ў ваду апусцілася.
І пайшоў на дно мора сіняга
Страцім-лебедзь – моцны, горды птах.

Ад усіх цяпер патомкі ёсць,
Ды няма адных – Страцімавых.

**La fine del Cigno,
del Cigno ramingo su in alto, solingo**

Non è l'angiolo che suona la tromba,
Ma è dalle nubi lassù che la voce divina rimbomba:
- Ascolta, Noè! Stracolmo è il calice della mia collera
Per i peccati degli uomini, per le loro turpitudini.
Ecco, è scoccata l'ora fatale:
Verrà giù dal cielo tant'acqua
E laverà di ogni sozzura
Tutta la terra, tutto il vasto mondo.

Si mise allora Noè a fare l'arca,
Tagliando travi da quell'albero del Libano.
Larga era l'arca cubiti ben cento,
E per lungo, era lunga più di mille.
E ci trovaron posto ogni uccello, ogni animale,
Perché la specie sua non perisse sulla terra.
Ma non venne dall'azzurro mare
Il superbo, il possente Cigno,
Il Cigno ramingo e solingo.
D'aquila il suo costume,
Di falco il suo contegno.
Biancheggian le sue piume,
Ma all'alba son di fuoco.
E a ogni ala trecento e tre penne,
Muove un'ala: stormisce la foresta,
Muove l'altra: è un rombo di tempesta.

E vennero le piogge, diluviò,
Per tutto l'acqua dilagò,
Ricoprì tutto: i campi, i prati, i boschi,
E salì fino a ricoprire i monti.
Stormi d'uccelli volan su nel cielo,
In fitti stormi e sparsi,
Gracchiano, stridono, gemono,
Guardano giù disperati:
Non vedono dove posarsi.
Ché tutta la terra è coperta di onde,
Per tutto schiumeggiano i flutti,
E su, lassù in alto, aleggia superbo, solingo,
il Cigno possente, il Cigno ramingo.
Muove un'ala: stormisce la foresta,
Muove l'altra: è un rombo di tempesta.
E sul Cigno superbo e possente
Si posarono tanti uccelletti.
Il Cigno se ne scrolla,
Ma loro sono folla.
Vola il Cigno tutto un giorno,
Due tre giorni vola ancora
Ma poi, al quarto, comincia a pregare-implorare:
"Orsù, volate via almen per poco,
Le mie forze sono ormai allo stremo,
Lasciatemi un po' respirare,
Lasciate ch'io stenda le ali".
Ma gli uccelli non gli dettero retta,
E gli occhi gli si offuscarono,
Le poderose ali si afflosciarono.
Gli ricadde il capo nell'acqua,
E finì sul fondo dell'azzurro mare
Il Cigno possente e ramingo,
Il Cigno superbo e solingo.

Ogni specie ha oggi il suo discendente
Non ce n'è del Cigno possente.

Мяжы

Кінь вокам на увесь абшар зямлі:
Вось хату шчыльна абышлі
Парканы з гострымі цвікамі,
Пасыпаныя бітым шклом,
Глядзі – ў прасторах за сялом
Мяжамі¹
Падзелены на нівах каласы,
Ідуць канаўкі праз лясы,
І стопудовыя гранічныя каменні
Сярод лугоў бяскрайніх заляглі,
Шнуры штыкоў па ўсёй зямлі
Гараць, як дзікае хаценне,
На гасударстваў рубяжы.
Глядзі: паўсюль мяжы.

Нязмерны вольныя прасторы
Святой зямлі, – а чалавек
Мяжы, ірвы, тыны рабіў за векам век,
Хавваўся ў іх, як ліс у норы,
І жыў пужліва сам – адзін,
Дрыжачы, як лісцё асін,
Зласлівы, бесардэчны, хцівы,
Такі здрадлівы,
Для ўсіх чужы, зусім чужы.
Вакол яго – платы, мяжы.
Пабач, што робіцца за гэтымі платамі!
У надмернай працы гіне тут
Галодны і абдзёрты люд,
Каторы моцнымі рукамі
Стварыў усе багатствы на зямлі:
Правёў ён скібы на раллі,
Ён рэйкі пралажыў чыгунак,
Заводаў коміны падняў у выш нябёс,
А сам даўно сляпы ад слёз
І ўжо забыўся аб ратунак.
Глядзі: па ўсёй зямлі святой

Шырокай хваляй залатой
Без краю бішча збожжа мора,
Цвітуць лугі, шумяць лясы...
Так многа ёсць паўсяоль багацтва і красы,
А людзі нішчацца у голадзе, у зморы
Ад беднатаў, ад цемнаты,
Бо скрэзъ – мяжы, бо скрэзъ – платы.

Confini

Volgi lo sguardo su tutta la terra:
E dovunque vedrai sbarramenti,
Proprietà che ognuno rinserra
Con muri irti di vetri taglienti.
Orsù guarda: anche fuor dei villaggi
Tanti confini
Separan le spighe dei campi,
E fossi dividono i boschi.
Massicce pietre miliari stanno erette
A dividere i pascoli,
E su tutta la terra file di baionette
Si ergono minacciose da ogni lato,
Tutto è diviso da tante barriere,
Guarda: ogni stato
Se ne sta chiuso nelle sue frontiere.

Sconfinato è il libero spazio
Di questa santa terra, ma la specie umana
Confini e fossati traccia da secoli,
Per nascondersi come la volpe nella sua tana,
E vive nello spavento,
Tremante come le foglie al vento,
Piena d'astio e invidiosa,
Di tutto sospettosa.
Per tutti l'uomo è un estraneo,
Da tutti lo separano confini, siepi, muri.
Ma guarda dietro a quei muri!

Sfinito dal lavoro, affamato,
Qui si trascina l'uomo,
L'uomo che tanta ricchezza ha creato:
La terra solcò con l'aratro,
Dispose le rotaie per i treni,
Innalzò al cielo le ciminiere.
Ma, con gli occhi accecati dalle lacrime,
Non vede più salvezza.
Guarda: per tutta la santa terra
Biondeggianno le messi,
Un mare sconfinato di frumento,
E fioriscono i prati, e stormiscono i boschi...
Dovunque tanta ricchezza e bellezza,
Mentre gli uomini si macerano di stenti,
Languendo nella miseria, nell'ignoranza,
Perché dovunque i confini lo chiudono, gli sbarramenti.

Анатоль Сыс / Anatol Sys (1959-2006)

Беларусь мая, мая магіла...

І калі вясёлкай над труной
вып'е кроў да кроплі з маіх жылаў,
Беларусь, наўный мяне зямлёй.
Не, счакай, яшчэ аддам я вочы
сваёй здані,
каб мая душа
не заблудзіла на чужыну ўночы,
каб між намі не лягла мяжа.

Беларусь мая, мая магіла,
з бел-чырвона-белага радна
ці кашулю мне на смерць пашыла?
Беларусь мая, мая магіла,
ты ж адна ў мяне, як ёсць адна. (2002)

O Bielorussia mia, tu mio sepolcro...

Dalla mia bara, come arcobaleno,
Colerà via il mio sangue, il mio succo terreno,
Allora, o Bielorussia,
Ricopri la mia fossa.
No, aspetta, ancora darò gli occhi
Al mio fantasma,
Sì che l'anima mia
Non s'aggiri raminga la notte
E tra noi non si scavi un solco.
O Bielorussia mia, mio letto mortuario,
Mi cucirai un sudario
Di grezza tela bianco-rosso-bianca,
I colori del mio, del nostro lutto.
O Bielorussia mia, tu mio sepolcro,
Sei tutto quel che ho, tu mi sei tutto.

(2002)

Вальжына Морт / Valžyna Mort (1981-)

Несанкцыяняваная вясна

шматкамі вуснаў
разьдзялі маю цнатлівасць.
гульня ў хованкі
найпершая пяшчота.
у малекулах распрысканага дроту –
несанкцыяняваная вясна.
прамежкамі ад дроту і да дроту
адмеран час,
але не для такіх!
і мае вусны поўныя, як соты,
ідуць ужо на споведзь да тваіх,
намацаўшы жарсыць магмы
пад зямлёю.
О, месяц! Бесядзь бесится

ўва мне,
пры пятай Прыпяці
стаю на валуне,
і неба крываточыць чысьцінёю.

Trasgressiva primavera

Con i lembi delle tue labbra
Insinuati nella mia verginità.
Sono un gioco a nascondino
Le prime tenerezze.
Nella molecola di un fildiferro umettato
La trasgressione della primavera.
Lo stacco da una bocca all'altra bocca
Scandisce il tempo,
Ma non è per tutti!
E le mie labbra, piene come favi,
Già vengono a confessarsi sulle tue,
Sentendo a tentoni il magma
Che sta più sotto.
Oh, luna! Un fiume schiuma
Qui dentro a me,
Una pressa mi spreme, mi opprime
Contro un macigno,
E il cielo sanguina, sanguina purezza.

STRESZCZENIE

Rzecz zaczyna się mottem, które jako wiele symptomatyczne przytaczam w całości: „Byłem w Grodnie, w Mińsku, w Brześciu – wszędzie rozmawiałem po rosyjsku, tylko po rosyjsku (czasem, ze starszymi, także po polsku). Ale ja lubię przegrane sprawy: szukam ich, a potem się z nimi chętnie identyfikuję. Zrobię tę moją antologię białoruską – ujrzy któregoś dnia światło dzienne i będzie wyrazem naszego optymizmu”. (Z listu Autora do Sokrata Janowicza, sierpień 2006).

Tekst nosi tytuł „Wprowadzenie do antologii poezji białoruskiej: założenia i wątpliwości”. Jego treścią jest prezentacja trudności w odnalezieniu właściwego języka białoruskiego tyleż we współczesnej mowie Białorusinów, co w historii kultury i literatury. Następuje odwołanie się do poetyckiego zapisu epoki średniowiecza i odrodzenia na przykładach włoskich, polskich i rosyjskich, w których ciągłość i wzajemne oddziaływanie umożliwiały naturalny rozwój wartości językowych. Nieoczekiwany przykład austriacki w zastosowaniu trzynastozgłoskowca poszerza pole rozważań. Po powrocie do tematu właściwego mamy przypomnienie ojców słowa białoruskiego, a więc Hushowskiego, Skoryny, Symeona Połockiego i zaraz potem odnajdujemy się wśród Eneid białoruskich końca XVIII wieku. Na tej drodze pojawia się związek słownictwa białoruskiego z mitami europejskimi u Tarasa na Parnasie. I narodziny literatury białoruskiej jako najmłodszej ze słowiańskich po zarysowaniu sytuacji w powstających literaturach ukraińskiej i macedońskiej. Ubóstwo współczesnej świadomości włoskiej w zakresie tej wiedzy, znikome przekłady (Bykau, Janowicz) jest deprimujące. Toteż zapowiedź publikacji pierwszej antologii poezji białoruskiej po włosku powinna ucieszyć wszystkich. Kryteria wyboru zakładają próbę odejścia od „monotematu chłopskiego” (XIX w.) w poszukiwaniu i waloryzacji współczesnej poezji „estetyzującej”. Wraz z „Wprowadzeniem”, skąpą bibliografią białorutenistki włoskiej i szkicem o kształtowaniu się etnicznego narodu na ziemiach białoruskich książka powinna przekroczyć objętość trzystu stron i stać skromnym wkładem w proces przywracania narodowej świadomości Białorusinów.

Esej zamyka propozycja wstępnego przekładu poematu „Taras na Parnasie” nieznanego autora i Jakuba Kołasa „Nasz rodny kraj” („Terra nostra natia”).

Eugeniusz Kabatc

Kurz von A. M. Raffo: Der Autor dieses Beitrags wurde 1937 in Florenz geboren. Das Studium der Slawistik begann er in seiner Heimatstadt, setzte es dann in Warschau und Zagreb fort. Nach mehrjähriger Betätigung im Verlagswesen, widmete er sich schließlich der Lehrtätigkeit an den Hochschulen von Bologna und Florenz (Slawische Philologie und Polonistik). Vor allem betreibt er Sprach- sowie literaturgeschichtliche Forschung. Ins Italienische hat er u.a. Werke polnischer (Mrożek, Odojewski, Różewicz usw.), russischer (Bulgakov, Dostoevskij, Evtušenko, L.N.Tolstoi usw.) und serbo-kroatischer (Bulatović, Krleža usw.) Autoren übersetzt.

Алена Таболіч

ДОМ БРОНСКІХ: ПАДАРОЖЖА НАЗАД

„Дом Бронскіх” Філіпа Марсдэна (Philip Marsden) – кніга, зусім непадобная да іншых. Некаторыя чытачы называюць яе лепшай з таго, што чыталі ў апошнія гады. Аднак гэта не раман. Гавораць таксама, што ў ёй спалучаецца гісторычнае апісаньне з трэвалогам. Тым ня меней, кніга захапляе чытача гэтак жа, як і лепшыя мастацкія творы. У цэнтры ўсяго апісаньня стаіць падарожжа адной жанчыны ў дзяцінства.

У 1939 г., падчас нападу нацыстаў на Польшчу, Зоф’я Бронска пакінула родную вёску, што пад Наваградкам, і знайшла прыстанішча ў Англіі. Гадамі яна марыла наведаць вёску Мантускі і ўбачыць дом Бронскіх, які замяніў ёй усё, што было згублены. Пасыль таго, як яе матка Гэлена адыходзіць на той съвет, Зося прымае цвёрдае рашэнне наведаць Беларусь, тым больш што змрочныя гады халоднай вайны й ізаляцыі мінулі. Зося просіць свайго сябра Філіпа паехаць зь ёю.

Падарожжа тоіць такія надзеі, якія наўрад ці можна вытрываць, і калі Зося прыязджае ў Мантускі, яна шукае што-небудзь знаёмае.

Некалі частка Польшчы, Мантускі цяпер частка Беларусі. Як і іншыя вёскі, пабудаваныя на крэсах імпэрыі, яна зъмянілася да непазнавальнасьці. Падчас бяздумных войнаў і ўсялякіх дамоў зъмяняліся нават назвы вёсак. Нарадзілася новае пакаленіне, якое гаворыць на іншай мове. З вокнаў выглядаюць смутныя твары. На зруйнаваных падмурках вырасла трава-пустазельле. Але пазней вочы Зосі прывыкаюць да дзвіосных і дзіўных краявідаў, і яна пачынае бачыць тое, што час і гісторыя не змаглі зъмяніць.

Марсдэн расказвае пра падарожжа Зосі дамоў, на Радзіму, зь вялікімі пачуццямі, але без сантыментаў. А калі Зося аддае яму лісты і дзёньнікі матулі, аповяд пераносіць нас на цэлае пакаленіне назад, да прыгажуні Гэлены, якая імкнецца пражыць у цяні рускай рэвалюцыі і яе наступстваў. Калі аўтар расказвае пра жыццё Гэлены, уznікае той вобраз дома Бронскіх, якім ён быў некалі. Гэта больш чым каркас съценаў і геаграфічнае разъмяшчэнне (на беразе ракі Нёман), гэта дом, які застаўся у сэрцах і думках, гэта месца, якое можна пабудаваць і ўваскрасіць толькі праз пачуцьцё любові.

Цудоўны, запаміナルны, спакойна ўрачысты „Дом Бронскіх” прапануе чытачам гісторыю краіны, шчыльна пераплещеную з асабістым лёсам.

Філіп Марсдэн – аўтар некалькіх кніг. Адна з апошніх – „Скрыжаванье: падарожжа сярод армян”, якая ў 1994 г. атрымала прыз Сомэрсэта Моэма. Жыве ў Англіі.

„Дом Бронскіх” быў надрукаваны ў Вялікай Брытаніі (1995), у ЗША (1997).

Вось як ацэньвае кнігу брытанская прэса:

„Кніга, якая прынесла мне найбольшую асалоду ў гэтым годзе... Марсдэн мае яркі талент для паэтычнага ўласабленьня” (Джон Фаўлз, пісьменнік);

„Забудзьце пра „Поўнач у садзе Дабра і Зла” і „дзіўны” клубок дзвіоцтваў. Гэта не зусім мастацкая аповесьць, але эпічная і захапляльная” (часопіс „Эйдж”);

„Няшмат кніг пра падарожжы пакідаюць у чытача летуценнае пачуцьцё, ад якога губляеш думкі. „Дом Бронскіх” – цудоўны прыклад гэткага высокага мастацтва. Кранальная, рамантычная кніга з’яўляўца неверагодным сымбіёзам высокай літаратуры і гісторычнай праўды (часопіс „Панч”);

„Выключнае, шматбаковае апавяданье. Зь дзёньнікаў і ўспамінаў яно перастварае рэальнае жыцьцё дзівюю жанчын, маці і дачкі, сярод сучаснай разбуральнай культуры” (Колін Табран);

„Трагічная, узьнёслая элегія пра сям'ю. Праца Філіпа Марсдэна ажывіць літаратуру пра падарожжы і дапаможа нам перанесціся праз мяжу ў невядомую краіну” (Роры МакЛін, „Таймс”, часопіс „Літарары Саплімэнт”).

ФІЛІП МАРСДЭН PHILIP MARSDEN

ДОМ БРОНСКІХ (УРЫЎКІ)

Тыя тыдні ў Беларусі праішлі хутка. Яны былі яркімі, поўнымі нейкай дзіўнай напружанаасці. У кожнай сустрэчы, у кожнай гісторыі, здаецца, цэлае жыцьцё. Часта, выглядаючы з вакна машины, Зоф'я качала галавою і казала: ”Я ня веру. Я не могу паверыць, што я тут”.

Першым вярнуцца ў Мінск, нам пашчасыціла правесыці яшчэ адзін дзень у Мантусках. Быў гарачы сонечны дзень. Мы спусьціліся да Кутка Філосафа і сядзелі ў цяньку бярозаў. Нёман ляняў плыў міма нашых ног. Мы адкаркавалі бутэльку падарожнай гарэлкі, пілі і гаварылі пра рознае. Пасля я задрамаў, і калі прачніуцся, то ўбачыў, што Зоф'я напісала санэт. Я папрасіў яе перакласці.

Яна адкашлялася. ”Я сяджу каля Нёмана, гледжу... не, любуюся лодкамі...вараняты каркаюць нада мною...”, „тыя ж лясы, тыя ж лугі...дзясяткі гадоў пралящелі... і цяпер гэты цуд, які не апісаць словамі, гэтая страта, гэты сум, гэтае дзіва”.

Яна зірнула на мяне. ”Не...”zdumienie” гэта мацней, чым „зьдзіўленне”...”зачарараванье”. І зноў чытала: ”...што сталася з тою вадою, што сталася з часам... Зачарараванне само ў сабе – поўныя берагі, у якіх гуляюць мае зоркі і мае рыбкі. Я сipyшаюся да мора, гэта мой лёс”.

Яна паглядзела на раку. ”Дзіўна...Тут, здаецца, я могу пісаць толькі ў адчуваныні страты. І толькі па-польску”.

Пазней увечары нашы сябры, доктар са сваімі, заехалі з Іўя на пікнік. Мы ехалі праз густы лес, які пераходзіў уніз па цячэнні ў асобныя дрэвы. На процілеглым беразе, на лузе, разбрываюцца калхозныя каровы. Жонка лекара дастала з машины яду; астатнія пайшлі ў лес зъбіраць сухастой.

Лекар быў у добрым настроі: ”У вашай краіне вы ня можаце так рабіць. Вам нельга пайсьці і зъбіраць дровы ў вашым лесе! Усё некаму належыць, хіба ня так? А ў нас сацыялізм! Сацыялізм! У рэшце рэшт, чый гэта лес?”

Я падміргнуў Зоф'і: "Ваш".

Было ўжо цёмна, калі вогнішча стала дастаткова гарачым, каб пячы бульбу. У спакойнае паветра ўздымаўся дым і заблытваўся ў махнатых вершалінах лесу. Жонка лекара дастала з газэты нёманскага шчупака; лекар адкусіў плястыкавы корак ад бутэлькі гарэлкі і выплюнуў яго. Калхозных кароў пераганялі з луга на сухую пашу. Рэчка імчала на заход.

Мы вярнуліся ў Мінск. У апошні вечар, апошні ў Беларусі, нас запрасілі на вечарыну паэтаў у Дом літаратару.

,Што ты думаеш ,Філіп, гэта значыць – „Вечарына паэтаў”?’ – „Ніякага ўяўленення, Зося!”

Сабраліся у верхнім пакоі, чалавек так дваццаць ці трыццаць. Пасля дэкламацый пайшла песьня, зноў вершы, яшчэ песьні, пасля зноў прамовы. Кожны рабіў прамову – прамовы паэтам, прамовы паэтаў, прамовы за вінаробства, прамовы за пазію, за новую эру незалежнасці, за Беларусь. Мяне таксама папрасілі нешта сказаць. Я гаварыў пра нацыяналізм, пра тое, які ён небяспечны, пра рэзыку, як я яе ўсьведамляў з новых плынняў у Еўропе, - пакуль не зразумеў, што ніхто ня ведаў аніводнага ангельскага слова.

Зоф'і зь яе польскай мовай пашанцавала больш.

Зося казала: "Я таксама паэтка. Я пішу вершы больш чым паўстагоддзе. Але я здрадніца. Я здрадзіла самаму вялікаму, што мае паэт – маёй мове. Мне давялося пакінуць маю любую Польшчу, і цяпер я пішу па-ангельску і адчуваю сябе двурушніцай. Па-беларуску я ведаю толькі верш, які вучыла у школе. (Яна прачытала камічны вершык пра пана і яго здохлага сабаку. Ніхто яго ня ведаў, але усе запляскалі).

,Я б хацела сказаць тост за канец камунізма, за новую эру, за пазію, за дружбу і за славянскую душу, якая ёсьць у нас усіх, і якая, здаецца, так добра сябе адчувае між гарэлкай і съязьмі. Na zdrowie!"

Усе пляскалі і пілі. Зноў прамовы. Нейкая жанчына ўзгадала Міцкевіча. Прафэсар гаварыў пра палітыку.(На пінжаках у іх былі маленъкія чырвона-белыя бэджы, колеры іх новай краіны, якую яны – паэты, празаікі, інтэлігэнцыя – хацелі зьяўліць зь цёмна-карычневай гліны савецкай культуры).

Прафэсар усё яшчэ выступаў, калі началі есypі. Хуцен'ка паэты нахіліліся над столом і каланізавалі талеркі з ядою. Прафэсар забыўся пра сваю прамову, скапіў кілбасу, два кавалкі хлеба і марынаваны гурочак.

Зоф'я зноў была ў добрым настроі, яна хіхікала. Насупраць нейкі мужчына ў чорнай кашулі, з залатой усымешкай, лінуй гарэлкі ёй у кілішак. "Піце! Піце, мая даражэнская польская прынцэса!"

Яна павярнулася да мяне і кажа: "Ён думае, я прынцэса. Ён пераклаў Вэрлена і кажа, што кахае мяне! Што рабіць?"

„Ідзі за яго замуж, Зося".

На другім баку стаяла съпявачка-цыганка. Яна пранізьліва прасыпівала нешта па-беларуску. Калі скончыла, за ёю паўстала старэнская маленская жанчына. Гэта старая, з валасамі колеру жайтка і ў смарагадава-зялёным кардыгане, магчыма, некалі была вядомай опэрнай съпявачкай. Яна хуценька прасыпівала невядомую арыю сваім ламаным сапрана, а паслья дый кажа: "Мне дзеяноста два, я прысьвяціла ўсё сваё жыццё прыгажосьці".

Паднялася пара, съветласкуры і съветлавалосыя. На ёй хустка, на ім зашпілены, колеру гразі, гарнітур.

„Дванаццаць гады ён у турме, – тлумачыла яна з памылкамі па-ангельску. – Я думала, ён мёртвы, у лагеры. Тыдзень таму ён прыйшоў да маіх дзвярэй і стукае, кажа, Марго, мне трэба вады. Хачу піць. – Дзе ты быў? – пытается. І плача, як дзіця..."

Стоячы побач, гэты мужчына, прамы як ёлка і на цэлых 40 см вышэйшы за яе, змахнуў са шчокаў сълёзы, як быццам маленская каменъчыкі.

Нейкая жанчына з акардэонам пачала танчыць, людзі ўсталі, і хутка ўвесь пакой ператварыўся ў клубок паэтаў, якія круціліся і балбаталі. Лексіограф зь дзікім тварам і нярвовай выкладчыцця, знаўца творчасці Бэрнарда Шоў, бяззубы архэолаг, які танчыў адзін, вядомая акторка, цыбаты лінгвіст, лысеючы перакладчык з Данцэ, сур'ёзны малады гітарыст са сваімі сумнымі песьнямі, і Зоф'я з яе беларускім „мужам”, яе „Дон Жуанам”.

Вечар закончыўся простай гарэлкай і „зуброўкай”, съязльвымі прамовамі і гісторыямі. І толькі апоўначы людзі началі зынікаць. Лексіограф спаў у фатэлі. Архэолаг стаяў на адной назе.

Узынёслую опэрную съпявачку вынесла на руках яе дачка – акардэяністка. Акторма плакала наўзрыд. Дон Жуан чытаў лёс па Зосьчынай далоні.

„Не кідайце кахранье сабакам пад хвост," – прасіў ён, і шэптам – „Мая жонка... У яе язык, як у зъмяі..." Паслья як закрычыць: „Нашую сустрэчу прадоказалі зоркі! Такую радасцьць я ніколі не адчуваў!"

„Але Вы," – казала Зоф'я і стукала пальцам яму ў грудзі, – „вы славянін, як і я – і заўтра вам будзе сумна!"

ЭПЛОГ

Па вяртанні ў Лондан мы разышліся кожны ў свой бок. Зоф'я прымала і даглядала гасьцей, я заканчваў пісаць кнігу. Калі я тэлефанаваў або пісаў ёй,

яна, здаецца, хварэла – на яе навальваліся нейкія адна за адной хваробы. У лістападзе, калі я вярнуўся ў Корнузэл, яна выглядала стомленай і казала, што зьбіраецца ў шпіталь на праверку. Праз два дні ёй зрабілі аперацыю, у яе быў рак страўніка.

Яна пражыла на некалькі месяцаў даўжэй, чым дактары вызначылі. Яна добра папраўлялася пасъля аперацыі, а ўвесну прайшла яшчэ адно лячэнне. У снах яна бачыла чорны нож, як яна гаварыла мне, і ў ціхія гадзіны на досьвітку на-кіроўвала яго да балючага месца, выразала рак клетка за клеткаю. Аднойчы ранкам яна пазваніла і так зас্মяялася, што я здагадаўся пра яе страх. Яна сказала, што бачыла дзікі кашмар – чырвоная армія прыйшла ў Браганзу і выкінула яе на съметнік; некаторы час пасъля таго, як прачнулася, яна ляжала перакананая, што яна зноў была ў Мантусках, ля Нёмана – пакуль не пачула, як унізе аб скалы білася мора.

Лета было звычайнім – Браганза, поўная сваякоў, гасьцей і сабак, і кожны зъдзіўляўся, як хутка яна паправілася. Але калі я пабачыў яе ѹзноў у верасьні, і мы заставаліся сам-насам, зь яе твару зълягала маска й яна, здавалася, раптоўна аддалялася. І было дзіўна, што тады я не адчуваў анікай тэрміновасці, не адчуваў, што час бяжыць. Як быццам мы абое ведалі, што ў нас ніколі ня будзе агульных спраў, акрамя тых доўгіх зімовых дзён на Корнузэле, беларускіх падарожжаў, капліцы і гэтай кнігі. А калі я ўбачыў яе ў апошні раз, яна сядзела ў высокім фатэлі, а за сыпінай шумела й іграла на сонцы мора. Што мне найболыш запомнілася, дык гэта момант пасъля нашай размовы, калі мы сядзелі і маўчалі, і ня трэба было нам гаварыць анічога.

У канцы каstryчніка, у поўдзень аднаго шэрага дня, сезон гасьцівання скончыўся. Зоф'я памахала рукою на разывітаныне апошняму госьцю, зачыніла дзвіверы Браганзы і пайшла спаць. Праз чатыры дні яе ня стала.

Пераклад Алены Таболіч.

*Алена Таболіч – перакладчыца і выкладчыца Мінскага лінгвістычнага універсітэта. Мае навуковыя публікацыі па проблемах перакладу (“Таямніцы мастацкага перакладу”, 2004) і пераклады ангельскай паэзіі (“Срэбны дождж”, 1999; “Ліхтарык глогу”, 2006), беларускай паэзіі на ангельскую мову (гл. *Annus Albaruthenicus, Krynni*, 2003, 2004, 2006).*

WŁODZIMIERZ ORŁOW
УЛАДЗІМЕР АРЛОЎ

ODGRYŹ WRONIE GŁOWĘ

Esej

*W Nesebarze koguty nie pieją
Sierpniowe marginalia*

Enklawa ojczyzny

Kilką par niemal dorosłych dzieci, których wspólny iloraz inteligencji jest równy mniej więcej ilorazowi gumy do żucia lub niedopałka, nie zrozumiał w ukraińskiej deklaracji celnej, co to znaczy „obywatelstwo”, nie mówiąc już o „kraju urodzenia”.

Subtelna rosyjskojęzyczna blondynka rozmawia ze swoim pięcioletnim Tadziem tylko po polsku. Obejrzałszy do końca wyświetlany na wideo film erotyczny, blondynka z oburzeniem żąda, żeby „więcej takich świństw nie pokazywali”.

Do twojego języka białoruskiego w autobusie odnoszą się różnie. Mama Tadzia – ze zdziwieniem. Niemłoda dama z ministerstwa – absolutnie indyferentnie. Kierowcy przechodzą na „pan”. Przedstawicielka agencji turystycznej jest z lekka spłoszona. Pułkownik cały czas śpi.

Pułkownik

Wyobraź sobie przymilnego domowego szczurka, którego jakaś dobra lub zła siła zmieniła w dwunożną istotę wzrostu mniej niż średniego, nie zanadto zmieniwszy przy tym pyszczek. Od samego Mińska ta istota żłopię wódkę, śpi i raz po raz żąda

zatrzymania autobusu. Po każdej takiej serii szczurek wkłada nową koszulę. Odzienie podaje mu jego żona, równie mała, ale podobna nie do szczurka, a do białej myszki, przy czym podobieństwo jest tak wielkie, że wydaje się, że ma w szortach ukryty ogonek.

Na kolejne żądanie zatrzymania się koło krzaczków dama z ministerstwa niespodziewanie reaguje oburzonym lamentem. „Cisza, - zupełnie trzeźwo odzywa się szczurek, - ja, proszę panią, byłem pułkownikiem”. Myszka dorzuca swoje trzy grossze. „A ty co, byłaś pod pułkownikiem?” – kąśliwie pyta dama z ministerstwa. „Ty byś nawet pod porucznikiem nie mogła!” - paruje myszka.

Karpienko

Na każdej granicy odbywa się zbieranie paszportów, a potem ich rozdawanie. Mechanizm jest jednakowy: przedstawicielka agencji turystycznej głośno czyta nazwiska właścicieli. Wśród tych ostatnich jest niejaki Karpienko. Pułkownik śpi albo drzemie, ale usłyszałszy to nazwisko niezmiennie otwiera jedno oko i głośno obwieszcza: „Umarł!”.

Pułkownik II

Na ukraińskich przejściach granicznych doświadczony Pułkownik pomaga sąsiadom wypełniać deklaracje, wymawiając ukraińskie słowa na białoruskie kopyto. Świadczy to o tym, że w latach swojej nie tak znów dalekiej młodości Pułkownik mógł walczyć z nacjonalistami, za co na początku lat 90. został też nagrodzony zegarkiem z biało-czerwono-białym sztandarem i „Pogonią”, którego nie ściągnął z ręki również pod koniec tych samych, epokowych lat 90.

Rumunia

Być może pod wpływem dzisiejszego zaćmienia słońca właściciel przydrożnej kawiarni spróbuje wydać ci resztę z dolarów niemieckimi markami, z powagą przekonując, że w Rumunii kurs wynosi 1:1.

Furmanki twoje oko dostrzega na szosie niewiele rzadziej, niż samochody. Równość statusu tych środków transportu podkreślają tablice rejestracyjne na jednych i na drugich. Czasem dwukonnym zaprzegiem powozi podobny do „gangstera” chłopiec w białej koszuli z krawatem.

Toalet wzduł autostrady nie przewidziano, dlatego przystanek ekologiczny odbywa się w polu kukurydzy. Kierowcy oglądają pobliskie krajobrazy z zagadkowym uśmiechem. Wkrótce wyjaśnia się, że podczas poprzedniego wyjazdu rumuńska policja zorganizowała właśnie w tym miejscu zasadzkę i dwóm obywatelom Republiki

Białoruś, złapanym na gorącym uczynku, przyszło pod groźbą aresztu i więzienia wyłożyć po 100 \$.

Koło Konstancy przypominasz sobie, jak w szkole przerabialiście powstanie na pancerniku „Potiomkin” i na sprawdzianie twój kolega z klasy, Kola, napisał: sens powstania był taki, że marynarze oddali się władzom rumuńskim. Całkiem możliwe, że właśnie potomkowie rewolucyjnych rosyjskich marynarzy organizują zasadzki w kukurydzy.

Pułkownik III

Późno w nocy twój autobus długo stoi na rumuńsko-bułgarskiej granicy. Pułkownik kilka minut nerwowo tupie koło drzwi, a potem ze sprinterską szybkością biegnie do szlabanu, wyprzedza bułgarskich pograniczników i ze zwycięskim okrzykiem „Nicht schießen!” chowa się za drzwiami budynku z literami WC.

Bułgarscy pobratymcy nie otwierają ognia, co pozwala zawróconemu pod konwojem do Rumunii Pułkownikowi pogardliwie stwierdzić: „To chyba granica?” i podać aforystyczną definicję: „Granica to tam, gdzie strzelają.”

Nesebar

W czasach antycznych to bułgarskie miasto na wyspie było greckie i nazywało się Messembria. Greckie było ono jeszcze w latach 20. Stary właściciel domu, w którym mieszkasz to Grek Ortodoksis, albo zdrobniale Doksi, co w tłumaczeniu znaczy prawosławny.

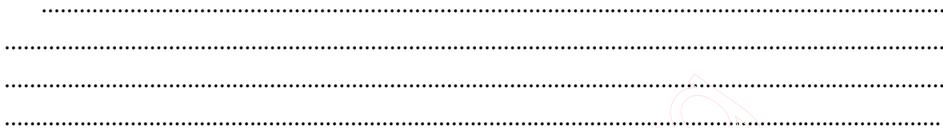
Doksi dobrze pamięta, jak Ludowa Republika Bułgarii chciała wstąpić do Związku Radzieckiego. Proponujesz wypić za to, że idea nie wypaliła. Siedzicie na ozdobionym białym marmurem tarasie jednopiętrowego domu. Pod wami, na sąsiednim podwórku – restauracja, dokąd zwabia klientów ogromna papuga - ara. Podobno nazywa się Todor Źiwków. Przezorny Doksi nie potwierdza, ale i nie zaprzecza tej informacji.

Papuga wykrzykuje jakieś komunistyczne slogany. Od morza, do jakiego jest może setka kroków, brną niemal objęci jednakowo zmęczeni długim upalnym dniem Cygan i jego niedźwiedź. Na miniaturowym placu, okupowanym przez stoliki okolicznych restauracji, Cygan przysysa się do takiego samego zielonego gąsiora „Oślej krwi”, jak ten, który stoi na marmurowym stole przed tobą. Niedźwiedź również ma ochotę na wino i próbuje odebrać panu flaszkę.

Na dole głośno oszczekują się pijani w sztok Rosjanie. Nie wpuszczają ich do restauracji do Źiwkowa i za to gorący samarscy chłopcy obiecuja wyje... wszystkie kelnerki, a przy okazji i kelnerów. Niedźwiedzia pogrózki na razie nie dotyczą, ale i tak spłoszony ciśnie się do pańskich nóg.

Doksi chwali swoją „Białowieską”. Masz ochotę nalać niedźwiedziowi i wypić z nim za to, że Bułgaria nie została szesnastą siostrzaną republiką.

Cecy*

Laboratorium twórcze

Z odzieży miała na sobie tylko papierosa. Napiszesz opowiadanie, które będzie się zaczynać od tego zdania.

Nesebar II

Wejście na plażę nowego Nesebaru na stałym lądzie przypomina ci najbardziej fiię miejskiego śmietnika. Za to brak tu zupełnie rosyjskiego popu, który na Białorusi opanował podobne miejsca jak krosty niegdyś zdrową skórę.

Stanie ci w oczach lipcowa Narocz z parostakiem-restauracją, gdzie ziemia, woda i powietrze już do cna są zatrute piosenkami o zabójcach-wojownikach, paranoikach-asaułach i o tym, że „wszystkim dziewczynom się chce”. Może to właśnie tutaj trzeba szukać przyczyn katastrofy ekologicznej, w wyniku której kwitnie naroczańska woda, a węgorze setkami wypływają na brzeg, wybierając nie integrację, a śmierć?

Kochaj swoje

Bułgarki w każdym wieku piekają się na słońcu bez górnej części kostiumów. Do ekspozycji małych, dużych i wielkich piersi przyzwyczaisz się nadzwyczaj prędko, a nad ranem dojdzieś do wniosku, że nasze mlecznobiałe są mimo wszystko lepsze od ich czekoladowych.

Topielec

Niedaleko od ciebie wyciągną z morza młodego topielca. Novalis miał rację kiedy pisał, że śmierć ma kolor błękitny.

Ty póki co nie chcesz utonąć i generalnie masz zamiar jeszcze trochę pożyć, ale z wodorostów pamięci podstępnie wyłuskuje się epitafium, które wymyślił dla siebie Foulkner: „Pisał książki i umarł”.

Pisarz Staniew

Bułgarski pisarz Emilian Staniew mieszkał na daczy na górze Witosza. Pewnego razu przyjechał do niego przyjaciel-literat. Ucieszony przybyciem gościa Staniew mówi: „Zejdę do Sofii i wszystkich pisarzy ze schmeissera powystrzelam. Zostawię tylko pietnastu”. Przyjaciel lekko myślnie zaciekawił się, co będzie z nim. Staniew: „Wybrałeś nieprzyjemne pytanie”.

Telegram do prezydenta

Po nadzwyczajnej butelce Kadarki budzi się w tobie pomysł wysłania z Bułgarii telegramu do prezydenta twojego kraju. Po drugiej butelce tego samego napoju przychodzi na myśl, jak A. Kupryn wysłał telegram do cara: „Precz z samodzierżawiem!” i wkrótce otrzymała odpowiedź: „Wypiłeś – zakąś. Mikołaj II”. Po trzeciej butelce przypominasz sobie, że już wysłałeś do prezydenta telegram, kiedy w parlamencie pobito deputowanych opozycji. Telegram opłaciłeś z powiadomieniem o doręczeniu. Do dziś nie otrzymałeś nawet tego powiadomienia.

Nesebar III

Możesz odnieść wrażenie, że miasto niedawno przeżyło straszną epidemię: niemal na każdych drzwiach wiszą drukowane zawiadomienia z imionami i fotografiemi w czarnych ramkach. Wczytawszy się w żałobne teksty dowiadujesz się, że zawiadomiają nie tylko o niedawnej śmierci, ale i o minięciu czterdziestu dni, trzech miesięcy, pół roku, roku i o każdej nowej rocznicy śmierci.

Gdy spróbujesz dopasować tą tradycję do Białorusi pomyślisz ucieczony, o ileż prościej żyje się u ciebie w domu. Inaczej ileż kłopotów miałbyś i ty, i ci którzy chronią twój spokój i zgodę narodową. A jeśli nagle ktoś zacząłby rozklejać buntownicze afisze o mityngach, wyglądające jak praworządne klepsydry? A komuś zachciałoby się rozwiesić portrety Jurija Zacharenki albo Wiktora Hanczara. Albo, nie daj Boże, portrety seks-symbolu zniedołężniałych emerytek i emerytów o nietradycyjnej orientacji, i to może jeszcze z jakimiś podejrzonymi datami...

Złotka

Trzęsienie ziemi

Budzisz się w nocy, bo chórem krzyczą czajki, miauczą koty, szczeekają psy, a u ciebie pod łóżkiem zwraca, próbując się podnieść, ktoś o budowie ciała narodowego pisarza Białorusi Janka Bryla. Wciągasz szorty, łapiesz portfel i niedorzecznie przypominasz sobie, że podwójny laureat Goncourt'a, twój rodak Roman Hary, odjeżdżając z Paryża zawsze chował na wypadek pożaru swój rękopis do lodowni.

Gazety informują, że sąsiednia Turcja zamówiła dla ofiar 40 tysięcy politylenowych giezłów, a Doksi tłumaczy trzęsienie ziemi karą Bożą za to, że Turcja udostępniła lotniska dla samolotów, które bombardowały Serbię.

Mauzoleum

Każdego dnia telewizja pokazuje, jak w Sofii próbują zburzyć mauzoleum G. Dymitrowa. Nie, nikt go nie broni. Po prostu dynamit nie szkodzi temu kłociowi, który był zbudowany jednocześnie jako schron przeciwatomowy.

Wreszcie dobili mauzoleum i we wrześniu w tym miejscu da koncert Julio Iglesias.

Nurtuje cię pytanie: czy Białoruś będzie miała swoje mauzoleum?

Goethe jako wibrator

Bułgarska gazeta „Trud” cieszy miłośników talentu J. W. Goethego korespondencją o tym, że z okazji 250 rocznicy śmierci poety w jego ojczyźnie wyprodukowano specjalny jubileuszowy wibrator. Intymny przyrząd ma dwie baterie, silikonowe pokrycie i klasyczne, jak twierdzi gazeta, wymiary: długość – 19 i średnicę – 4 cm. Goethe-wibrator kosztuje 99 marek i przedstawia poetę w typowej pozie – z założonymi na plecy rękami, co „pozwala bez problemów wykorzystać go zgodnie z przeznaczeniem”.

Jeszcze niedawno, jak twierdził w jednym z wywiadów Z. Paźniak, Białorusini nie zajmowali się seksem. Jednak czasy się zmieniły i dziś podnosi się nieretoryczne pytanie: kto z wybitnych działaczy białoruskiej przeszłości lub współczesności stanie się pierwowzorem pierwszego oczystego vibratorka.

Burgas

W bułgarskim mieście Burgas, podobnym do Odessy, jest pomnik Adama Mickiewicza, który mieszkał tutaj w 1855, ostatnim roku swojego życia. Gdzieś czytałeś, że na świecie jest 56 pomników Mickiewicza i 27 – Puszkina. Teraz swój Puszkin jest i w Mińsku. W ten sposób w pomnikach Mickiewicz wyprzedza kędzierzawego kolegę równo o połowę. Jednak szybko pojawi się i miński Mickiewicz i wcześniejszy dyktator powtórzy się.

Warto zauważyć, że mińskiego Puszkina postawili koło hotelu. A mińskiego Mickiewicza posadzą niedaleko „Wołodyrki”, więzienia, w którym siedzieli jego znajomi insurenci.

Najdan Wyłczow

Wielki przyjaciel Białorusi, poeta Najdan Wyłczow niedawno złożył na komputerze i wydał nową książkę. Jeden egzemplarz zaniósł do Biblioteki Narodowej, dwa podarował krytykom i literaturoznawcom, a dużą część pięcioegzemplarzowego nakładu zostawił sobie.

Prezydent Białorusi

Po dwóch tygodniach wreszcie znajdujesz w gazetach pierwszą informację z Białorusi. Z notatki, umieszczonej z jakiegoś powodu pod fotografią kosowskich demonstrantów, niosących plakat „Russians killed us”, dowiadujesz się, że Białoruś ma nowego prezydenta. Nazywa się Siemion Szarecki i rządzi póki co z Wilna.

Drańko-Majsiuk

„Żył kiedyś sobie chłopiec. Żył w najbardziej niesprawiedliwym kraju na świecie. Rządziły nim istoty, które, według wszelkich ludzkich kryteriów, trzeba było uznać za wyrodków. Ale to się nie zdarzyło”.

Żyłeś kiedyś ty. I przeczytałeś wyżej cytowane słowa u poety i eseisty L. Drańko-Majsiuka. Jednak potem otworzyłeś oczy i przypomniałeś sobie, że napisał je J. Brodski, a Drańko-Majsiuk był zmęczony Paryżem.

Bociany

Twojego przedostatniego dnia w Bułgarii wysoko na niebie nad morzem przepływa ogromne stado bocianów. Setki, a może i tysiące ptaków leci stamtąd, gdzie kiedyś podwoził cię z Połocka do Mińska przygodny kierowca spod Tuły. Zobaczywszy na niebie bociana, łatwo i zwierzyłeś się Rosjaninowi, że dla Białorusinów to dobry znak. W odpowiedzi „starszy brat” poinformował cię, że bociany mają smaczne, „słodkie” mięso.

Pułkownik IV

Pułkownika spotykasz niemal jak przyjaciela, który ozdobi niekończącą się podróż do domu. Jednak świetlane nadzieję nie spełniają się.

Pułkownik jest chudy i trzeźwy jak ogórek małosolny. Piątego dnia odpoczynku z pokoju hotelowego Pułkownika wyniesiono wszystko, oprócz Myszki i szlachetnie porzuconych na resztę szczęśliwego życia dwudziestu dolarów.

Pułkownik odpowiada ci po białorusku. Jeszcze lepiej wychodzi to Myszce. Snujesz rozważania o skomplikowanej zależności dobrobytu i świadomości narodowej.

Rumunia II

Rumunia wita cię antenami satelitarnymi na wiejskich murowanych domach i ledwo żywą kobyłą, która na skrzyżowaniu we współczesnym centrum Konstancy cierpliwie czeka na zielone światło, żeby ciągnąć dalej rozpadający się wóz.

Z naddunajskiej skarpy spogląda na krajobraz ze wspaniałą panoramą Karpat mościenny Stefan Wielki na koniu. Kiedyś nad Niemnem w Grodnie będzie stać taki pomnik Witolda, a nad Dźwiną w Połocku – Wsiesława Czarodzieja.

Ukraina

Twój autobus zatrzymuje gruby milicjant, który właśnie dziś ma urodziny. Póki trwają rozmowy o podarunku, masz szansę rozpocząć adaptację do rosyjskiego popu, który z jakąś patologiczną przyjemnością puszczażą we wszystkich bez wyjątku okolicznych kramach i szopach.

Toast

Wypijmy za wielki naród rosyjski w jego granicach etnograficznych!

Sen

Ukołysany przez autobus zasypiasz. Śni ci się ojczysta białoruska rzeczywistość.

Budzisz się z ulgą.

Obudził cię białoruski pogranicznik.

Sierpień 1999

Dwa dni w niedoszłej stolicy

Zamiast w przededniu spotkań z czytelniczą publicznością inwentaryzować swoje wiadomości o jej rodzinnym mieście (legendarna Mogiła Lwa; powstanie w 1661 r., kiedy to mieszkańców metodycznie wyrżnęli cały rosyjski garnizon; Piotr I i Karol XII; carska Stawka podczas I wojny światowej; zniknięcie krzyża Eufrozyny Połockiej w 1941 r. etc.), ty, umościwszy się komfortowo w samochodzie, nieostrożnie otwórzysz nową książkę Stacha Dziedzicza „Epilog”.

Autor tej popularno-naukowej „próby spojrzenia na naszą drogę”, podobnie jak i ty, nie będzie skłonny do rozpatrywania czynnika czarnobylskiego w najnowszej białoruskiej historii jako jednoznacznie destruktywnego: historia planety (Tybet, wysokogórskie jezioro Titicaca – jedno z centrów kultury Inków) świadczą o tym, że małe dawki naturalnej radiacji pozytywnie wpływają na pasjonarność etosu. Takim sposobem Czarnobyl sprzyja podziałowi Białorusinów na dwie części: „większą, która zmierza do degradacji, nie będąc w stanie przewyciążyć ciężaru genetycznego tysiąclecia historii i ostatnich ciosów cywilizacji, i mniejszą, przepełnioną nową energią stworzenia”. Pytanie, do której części zaliczasz siebie będzie, delikatnie mówiąc, nietaktowne.

„Epilog „Epiloga” będzie już zupełnic pogodny. Rzeczywiście, „na śmiertniku pełnym puszek może wyrósć tylko amator starych puszek... I jeśli chcemy, żeby wspomniał on dobrym słowem niegdysiejsze błota i ludzi, którzy na nich żyli, musi zrozumieć, że przed puszkami były błota (przecież gdyby nie ono, nie byłoby i puszek) i że ci ludzie są jego przodkami”.

Mówiąc krócej, będziesz zbliżać się do Mohylewa jeśli nawet nie z uczuciem wdzięczności dla twórców Czarnobylskiej Elektrowni Atomowej, to przynajmniej fizycznie odczuwając, jak wypełnia cię i chlupoce o brzegi nowa energia stworzenia.

Pierwsze wrażenia wizualne w mieście, gdzie musisz pokazać swoje zdolności pasjonarne, potwierdzają tylko, że akurat na ciebie tutaj od dawna i z upragnieniem czekają.

Czekają w sklepie „Aligator”.

Czekają w księgarni „Myśl” (dla tych, którzy pozbawieni są wyżej wspomnianej energii stworzenia, malutkimi literkami zrobiono rosyjski przekład – „думка”).

Czekają w reprezentacyjnej kamienicy z udrapowanym na hełmie czerwono-zielonym sztandarem, gdzie dwieście lat temu, obejrzawszy zintegrowane po I rozbiorze Rzeczypospolitej ziemie białoruskie, cesarzowa Katarzyna II pila kawę z kolegą Józefem, cesarzem austriackim.

Czekając w bezimiennej stołówce, gdzie momentalnie poczujesz się odmłodzony o dwadzieścia, przeważnie zmarnowanych, lat, ogarnie cię tkliwa aura, emanująca z rosyjskojęzycznego pouczenia „Poczekaj, aż osad w piwie opadnie”; chrypiący megafon przywita cię również rosyjskimi przyśpiewkami; będziesz mógł postawić na załączaną lepkim kisielem tacę talerz „ogólnego przeznaczenia” z tuzinem chuderlawych rybek-kilek; w kasie mają ci do zaproponowania pięć rodzajów wódki i wino „Granat”, a spojrzałeś przez upstrzoną przez muchy witrynę na ulicę zobaczyłeś naprzeciwko stołówki kino „Czerwona Zorza”. Pokazują w nim dzisiaj film, którego nazwa ma z tym kwietniowym dniem niewątpliwą metafizyczną więź – „Wszystko, o czym tak długo marzyliśmy”.

W biurze miejscowego oddziału Młodego Frontu ktoś z twoich mińskich przyjaciół-literatów przypomina, że w ostatnich dniach do wydawnictwa, w którym przygotowuje się fundamentalną „Archeologię Białorusi” przyszedł oficjalny list z kategorycznym żądaniem – znanego wszystkim z podręczników szkolnych i encyklopedii „szkłowskiego idola” należy nazywać wyłącznie „mohylewskim bożkiem”. Pewnie nie ty jeden odczujesz wewnętrzny protest, bo uznasz podniesienie prehistorycznego bałwana do poziomu zaledwie obłasti zupełnie nieadekwatnym.

Na ścianie biura zauważysz ogłoszenie o możliwości zamówienia nowości literatury białoruskiej. W spisie tych, których interesują wydania „Białoruskiego przeglądu wydawniczego” i „Naszej Niwy” będzie figurować zacięty białoruski nacjonalista Awanes Muradian, który niedawno został zatrzymany przez milicję za rozpowszechnianie młodofrontowych ulotek.

Awanesa póki co wypuścili i w wolnym czasie syci się błękitno-zieloną nadniedzielną mgiełką i doskonali swój białoruski. Jego znajomemu, Jasiowi Abadowskiemu, mniej się poszczęściło: kilka dni temu, po usunięciu z Mohylewskiego Instytutu Budowy Maszyn i innych przygodaach, zwrócił się on do polskich władz z prośbą o azyl polityczny.

W odróżnieniu od Brześcia, gdzie w czasie poprzedniej pisarskiej ekspedycji na każdym spotkaniu zjawiał się wicemer (wzbudzając wśród uczestników wesoły śmiech, próbował dawać na autografy 30 sekund albo domagał się, żeby nie pisać w książkach żadnych dedykacji) lub jego współpracownica (usłyszała niebezpieczne pytanie, podskakiwała i obwieszczała po rosyjsku „Nasi goście zgłodnieli. Czeka na nich obiad!”), tutejsza hierarchia urzędnicza przyjmuje na pierwszy rzut oka skuteczniejszą taktykę. Spotkania literackie albo będą bez jakichkolwiek ceremonii odwoływanie (jak na Wydziale Historycznym Mohylewskiej *alma mater*, gdzie kiedyś Klio

Odgryź wronie głowę

nie odwzajemniła miłości studenta Saszy spod Kopyści), albo będzie się to odbywało pod przykrywką braku pisemnego zezwolenia Miejskiego Zarządu Kultury. Będzie także miało miejsce wypróbowanie najnowszego wynalazku – w zawiadomieniach o spotkaniu literackim będzie podana inna godzina i w otrzymanym przez ciebie planie – inna, przy czym ta pierwsza różnić się będzie od drugiej tak samo, jak czas środkowoeuropejski od białoruskiego. W ten sposób będą ci delikatnie dawać do zrozumienia, że jak na razie chronicznie odstajesz od twojej ukochanej Europy o całą godzinę.

Jednak wśród pedagogów znajdzie się przyzwoity odsetek ryzykantów, a spotkanie będzie zaplanowanych tak niewiarygodna liczba, że i w warunkach permanentnych przeszkód przyjdzie ci mknąć ze szkoły do liceum, z liceum do instytutu, a stamtąd do koledżu w tak szalonym rytmie, że przez dwa dni będziesz zupełnie pozbawiony możliwości choć raz doczekać, aż osad w piwie opadnie lub zadzwonić do kobiet swoich marzeń.

Twój głód i twoje pragnienie będą gasić tylko pytania czytelników.

„Czy nikt Panu nie mówił, że jest Pan podobny do człowieka z czasów, w których dzieją się pańskie utwory? Przepraszam, ale to pierwsze wrażenie, jak tylko Pana zobaczyłam”.

„Czy zgodziłby się Pan wyjechać za granicę, gdyby Panu tam zaproponowanopisać tam wiersze w tamtym języku (nie białoruskim)?”

„Bądźcie tak uprzejmi, powiedzcie proszę, dużo było kobiet w Waszym życiu?”

„Gdzie można się z Panem spotkać?”

Spotkać się będzie można chyba tylko w kościele św. Stanisława, tym samym, w którym brał ślub Zenon Paźniak i gdzie na wieczornej białoruskiej mszy nie naliczysz wśród dwóch setek wiernych nawet trzech starszych kobiet, w związku z czym będziesz miał ochotę przyprowadzić tutaj na wycieczkę delegację brodatych duchownych innej konfesji.

„Jak się Panu wydaje, kiedy pański esej o niepodległości straci swoją aktualność?”

„Pisze do Pana ojciec ucznia byłego gimnazjum białoruskiego. Pewnego razu nauczycielka weszła do klasy syna i po wiedziała – „Dzieci, od dziś będziemy się uczyć po rosyjsku. Język rosyjski to język mądrych i dobrych ludzi...”

„Jaki jest pański stan cywilny?”

O stanie cywilnym można by było porozmawiać w księgarni „Antykwariusz”, ale zdejmiesz tam z półki dopiero co wydany za przeźroczystą wschodnią granicą pod-

ręcznik dla studentów wyższych uczelni „Historia Rosji”, napisany przez Szamila Mamedowicza Munczajewa i Wiktora Michajłowicza Ustinowa. Zdejmiesz i nie pożałujesz, bo już z drugiego paragrafu – „Ruś i okoliczne narody” dowiesz się, że „państwo litewskie powstało w XIII w.”, że „jego założycielem był Mendog” i że „język ruski w jego zachodnim wariantie stał się językiem państwowym Wielkiego Księstwa Litewskiego”...

„Słuchaliśmy opowieści o historii z waszej dziecięcej książki „Skąd nasz ród”. Nie boi się Pan teraz pisać? Przecież aresztować można nie tylko książkę.”

Jak by Pan scharakteryzował system, który ukształtował się na Białorusi? Mój znajomy chłopak mówi na przykład, że to nie dyktatura, a po prostu kraj przekształcony w ogromny kołchoz”.

Dowiadujesz się, że w Mohylewie jest siedem pomników Lenina i niezliczona ilość portretów wodza proletariatu. Jeden z najoryginalniejszych – z poczwarnie wielkimi i ostrymi jak u nietoperza uszami, zobaczyłeś za drzwiami, nad jakimi wisła tablica „Ministerstwo Oświaty Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Szkoła średnia nr 32.”

Granice tej enklawy Be-eS-eR-eRyzacji wydadzą ci się przerażająco szerokimi, ale już za rogiem szkoły czatuje na ciebie graffiti „Nie oddamy maniakom-integratorom naszej matki – Białorusi!” i spokojnie pomyślisz, że dożyjesz czasów, gdy stołeczne wydawnictwo wyda album poświęcony białoruskiemu graffiti z końca XX wieku.

„Czy to prawda, że jesteście Cyganem? Ja strasznie lubię mężczyzn-Cyganów. Co mi poradzicie?”

„Zajmując się historią, czy nie zdarzało się Panu zetknąć z czymś niewytłumaczalnym i zagadkowym, jak na przykład egiptologom z „zemstą faraonów”? Czy w państwowym życiu były podobne wypadki?”

O wypadkach, które naprawdę miały miejsce, będziesz rozmawiać z dziewczyną obdarzoną rzadkim w naszych szerokościach imieniem Sabina i o nazwisku Kwiatko. Wydaje się, że udało ci się ją przekonać, żeby pisała je z białoruska „Kwietka”, przez akcentowane „e” i z końcówką „a” i być może stanie się to najistotniejszym wynikiem twoich dziesięciu mohylewskich spotkań literackich.

Kiedy pierwszy raz chodziłeś po tych ulicach pod koniec lat 70., całe miasto było obklejone afiszami; „Mohylewianie, bądźcie kulturalni! Wyrzucajcie śmieci tylko do śmiertników!”. Od tego czasu zmniejszyła się tylko liczba śmiertników.

Pożałujesz, że nie przyjechał z tobą współautor, historyk Gienadij Saganowicz. Szczególnie mocno będzie ci go brakować na wieczorku w domu kultury, gdzie otrzymasz z sali następujący list:

„Orłów! Nie wiem, jak was lepiej nazywać – pan czy może sir? Wiemy, że wy, razem z jeszcze jednym takim samym pismakiem z żydowskim nazwiskiem w rodzaju Kaganowicza napisaliście książkę niby to o naszej historii „10 wieków białoruskiej historii”, w której zebraliście wszelkie własne pomysły, że nasze małe państwo białoruskie niby to jest starsze i zgrzybiałe, ponieważ powstało tysiąc lat temu w czasach Rogwołoda, który, jak wiadomo, był naprawdę nie naszym przodkiem, a Waregiem, a Księstwo Połockie nie ma nic wspólnego ze współczesną Białorusią. Na szczęście w Akademii Nauk znaleźli się prawdziwi historycy, którzy waszej książeczce zakazali. Mamy nadzieję, że nie ostatniej.”

Igumeni mohylewskiego monasteru św. Mikołaja Eugenia opowiada ci o niezliczonych ludzkich kościach, które znaleźli konserwatorzy pod soborem św. Mikołaja, gdzie w latach 30. mieściło się etapowe więzienie NKWD. Spośród setek zachowanych pod monasterską kaplicą szkieletów siostrze Eugenii najbardziej utkwiły w pamięci dwa – duży i malutki, dziecięcy, którego kosteczki na wieczność zmieszały się z matczynymi.

„Jak Pan ocenia szanse Wasylja Bykowa na Nagrodę Nobla?”

„Nie jest żadną tajemnicą, że żony, dzieci i wnuki licznych (większości?) białoruskich pisarzy (członków Związku Pisarzy) nie umieją czy też nie chcą mówić po białorusku. A jakim językiem posługuję się pańska rodzina?”

„Na pytanie, co jeszcze zrobi, dowiedziawszy się, że jutro nastąpi koniec świata, Marcin Luter odpowiedział, że będzie sadzić jabłonie. A co Pan by robił?”

Wsiadając do nocnego mińskiego pociągu w dalszym ciągu nie będziesz w stanie odpowiedzieć na pytanie, czy żałujesz, że snute pod koniec lat 20. plany przenosin stolicy BSRR do Mohylewa (przestraszone przez międzynarodowy imperializm władze zdążyły nawet zbudować Dom Rad podobny do mińskiego jak dwie krople wody) nie ziściły się.

Na mokrym od deszczu peronie nie będzie ani tłumu zwolenników, ani zamysłowej dziewczyny Sabiny, która wierzy w zemstę faraonów.

Kwiecień 1998

(Z anonimowych przekładów polskich)

KAMUNIKAT.org

АДАМ ЗАГАЕЎСКІ
Adam Zagajewski

ВЕРШЫ

ЕХАЦЬ У ЛЬВОЎ

Бауъкам

Ехаць у Львоў. Зъ якога вакзалу ехаць
у Львоў, калі ня ў съне, на съвітаньні,
калі на валізах раса і якраз нараджаюцца
экспресы і тарпэды. Рагтам выехаць
у Львоў, пасярод ночы, удзень, у верасьні
або ў сакавіку. Калі Львоў існуе, пад
покрывам межаў і ня толькі ў маім
новым пашпарце, калі съцягі дрэваў,
ясені і таполі ўсё дыхаюць голасна
як індзейцы, а струмяні балбочуць на сваім
цёмным эспэранта, а вужы як мяккі знак
зънікаюць у траве. Спакавацца і выехаць,
назусім, без разывітаньня, апоўдні, зънікнуць
так як млеі панны. І лапухі, зялёная
армія лапухоў, а пад імі, пад парасонамі
вэнэцьянскай кавярні сълімакі размаўляюць
пра вечнасць. Але катэдра высіцца,

помніш, так вэртыкальна, так вэртыкальна
як нядзеля і белая сурвэткі і вядро
поўнае малін на падлозе і маё
жаданьне, якога яшчэ не было,
толькі сады і быльнёг і бурштын
чарэшняў і непрыстойны Фрэдра,
заўсёды зашмат было Львова, ніхто ня ўмей
зразумець усіх кварталаў, пачуць
шэпт кожнага каменя, выпетранага
сонцам, царква ўначы маўчала зусім
па-іншаму, чым катэдра, езуіты хрысьцілі
расльіны, лісток за лістком, але яны расльі,
расльі бяз памяці, а радасць хавалася
паўсюды, у калідорах і ў кававых
млынках, якія самі круціліся, у сініх
імбрычках і ў крухмале, які быў першым
фармалістам, у кроплях дажджу і ў калючках
ружай. Пад вакном пажоўклі зъмерзлыя фарсыцы.
Білі званы і дрыжэла паветра, каптуры
манашак як шхуны плылі перад
тэатрам, съвету было так шмат, што ён мусіў
выступаць на біс бясконцую колькасць разоў,
публіка вар'яцела і не хацела
пакідаць залі. Мае цёткі яшчэ
ня ведалі, што я іх калісьці ўваскрапшу,
і жылі бестурботна, і так паасобна
служанкі бегалі па съвежую съмятану,
чыстыя і адпрасаныя, у дамах крыху
злосыці і вялікая надзея. Бжазоўскі
прыехаў чытаць лекцыі, адзін з маіх дзядзькоў
напісаў паму пад загалоўкам Чаму,
ахвяраваную ўсемагутнаму, і было зашмат
Львова, ён не зъмяшчаўся ў пасудзіне,
раструшчваў шклянкі, выліваўся з
сажалак, вазёраў, дыміў з усіх
комінаў, зъмяняўся ў агонь і навальніцу,
съмяяўся маланкамі, ставаўся пакорным,

вяртаўся дадому, чытагу Новы Запавет,
спаў на тапчане пад гуцульскім кілімам,
было зашмат Львова, а цяпер няма
яго ўвогуле, ён рос нястрымна, а ножны
цялі, халодныя садоўнікі як заўсёды
у траўні бязь літасьці без пачуцьцяў,
ах пачакайце, няхай прыйдзе цёплы
чэрвень і мяккія папараці, бязъмежнае
поле, гады, або інакш рэчаіснасьць.
Але ножны цялі, уздоўж лініі і праз
валокны, краўцы, садоўнікі і цэнзары
цялі плоць і вянкі, сэкатары няўтомна
працавалі, як у дзіцячай выцінанцы,
дзе трэба выстрыгчы лебедзя або сарну.
Нажніцы, сыцізорыкі і лёзы драпалі,
цялі і падкарочвалі пульхныя сукенкі
празатаў і пляцаў і камяніцаў, дрэвы
падалі бяспумна як у джунглях,
і катэдра дрыжала, і людзі разьвітваліся ўраныні
бяз хустак і бязь сълёз, такія сухія
вусны, ніколі цябе ня ўбачу, столькі съмерцяў
чакае цябе, чаму кожны горад
мусіць стацца Ерусалімам і кожны
чалавек жыдам, і цяпер толькі съпехам
пакавацца, заўсёды, штодзённа,
і ехаць бяз духу, ехаць у Львоў, бо ж ён
існуе, спакойны і чысты як
пэрсік. Львоў ёсьць усюды.

CXLII ЛЕТА

Прыгарадны цятнік імчаў цераз пустэчы зь віламі
як штылет, які прагне толькі сэрца.
З рэпрадуктараў далятаў голас якогасьці з дыктатараў,
а вавёрка скакала з галіны на галіну,
уцякаючы ад майго позірку.

Схіл лета, цяжкія шышкі кедраў,
манашка ў тоўстым карычневым габіще
усьміхаецца, як хтосьці, хто ўсё зразумеў.
Над алеістай паверхнія сажалкі лётаюць стракозы,
лодкі плывуць скосам і патанаюць у пурпуры соннага сонца,
гарачыня кранае кожную рэч і скуро, як мытнік.
Лістанош дрэмле на лаўцы, са скураной торбы
высыпаюцца ластаўкі лістоў, у траве распускаеца марозіва,
краты сыплюць курганчыкі на памятку смуглівым героям,
якіх ніхто не пазнáе. Цёмныя дрэвы стаяць
над намі, а між імі зялёнае полымя.
Надыходзіць верасень, вайна, съмерць.

PASEJA НАСТУПЛАЕ НА ПОЛЬШЧУ

Ёсіфу Бродскаму

Цераз лугі і ўзымежкі, цераз гарады і ўзылескі
ідуць арміі конныя й пешыя, ідуць коні,
гарматы, хлопцы й старыя салдаты, дзеці,
бягучы худыя хорты, сыплеца пер'е,
едуць сані, кібіткі, фіякры, масквічы,
плывуць караблі, плаўты, пантноны,
тонуць лодкі, паraphоды, караблікі з кары,
ляцяць паветраныя шары, ракеты, бамбовозы,
мінамётныя снарады сьвішчуць модныя ары,
чуваць стогны лупішаваных і крутыя загады,
песьні едуць у паветры як сталёвыя ноты,
сунуцца юрты, палаткі, напружваюцца канаты
ды ільняныя ўгары трымпяць съязгі.
Бягучы пасыльныя бяз духу, нежывыя,
імчаць тэлеграмы, съвечкі гарашць цёмным фіялетам,
спяць п'янныя камандзіры ў нябачных карэтах,
шэпчуць малітвы вернападданыя папты
і месяц таксама ў жалезнім паходзе,

едуць танкі, мячы, корцікі,
съвішчуць кацюшы як імклівыя камэты,
граюць дудкі і скураныя бубны,
прамаўляюць бізуны, уздыхаюць цяжкія
палубы паромаў і высадак, ідуць сыны стэпу,
мусульмане, съяротнікі, аматары Байрана,
гульцы, нашчадкі Азіі, кульгае Сувораў,
за ім танцуюць дворскія прыхлебнікі,
плыве жоўтая Волга, съпяваюць рэкі Сібіру,
паволі ступаюць вярблоды, задуменныя,
нясуць пясок пустыні і мокрыя міражы,
касавокія кроначы кіргізы, і чорныя
перасоўваюцца зрэнкі ўральскіх багоў,
за імі школы, настаўнікі, паэты, мовы,
драўляныя двары сунуцца як ледавік,
ідуць нямецкія лекары, кампрэсіі, плястыры,
параненныя з тварамі як алябастар;
ідуць палкі, дывізіі, арміі конных і пешых,
Расея наступае на Польшчу, зрывачы
павуцінне, лісьце, стужкі бабінага лёта,
сухажыльле, межы, зрывачы пакты,
масты, сяброўствы, повязі і ніці,
вяроўкі зь бялізнай,
брамы, злучнікі, бінты, аорты,
будучыню і надзею;
Расея наступае на вёску над Пілішай
і на глыбокія лясы Мазоўша,
зрываче афішы і соймы, дратуе дарогі,
кладкі, дамовы, съцежкі, струмяні,
Расея наступае на вясімнаццатае стагодзьдзе,
на плач і на сумленыне, на напружаную ўвагу студэнта
і на пчасную расслабленасць разагрэтых муроў,
на лугі поўныя траваў і на лясныя няўцямныя прасекі,
топча браткі, рэзэду, адціскае ў вільготным імху
съяды капытоў, гусяніцаў і шынаў,
валіць коміны, дрэвы, палацы,
гасіць съятло, запальвае вялізныя вогнішчы

у ангельскіх парках, каламуціць чыстыя крыніцы,
разбурае бібліятэкі, касыцёлы, ратушы,
развевшае на небе ірдзістыя штандары,
Расея наступае на маё жыцьцё,
Расея наступае на мae думкі,
Расея наступае на мae вершы.

У ЧУЖЫХ ГАРАДАХ

У чужых гарадах — нязьведеная радасць,
халоднае шчасыце новага пагляду.
Жоўтая аблізоўка камяніцаў, па якой сонца
паўзе як спрыгты павук, існуе
не для мяне. Не для мяне пабудавалі
ратушу, порт, суд і турму.
Мора плыве праз горад салёнім
прылівам і затапляе скляпы, ганкі.
На базары прызмы яблыкаў як піраміды
трываюць вечнасыць аднаго надвячорка.
І нават гора не належыць ажно так
моцна мне: гарадзкі вар'ят балбоча
на чужой мове, а роспач самотнай
дзяючыны ў кавярні нагадвае лапік
палатна ў цёмным музэі.
Вялізныя съцягі дрэваў лапочуць
на ветры так сама, як у знаёмых
месцах, і волава такое самае зашылі
пад крайком прасыцірадлаў, мараў,
уюленыня, шалёнага і бяздомнага.

АНТОН БРУКНЭР

На съвітаньні ніzkія лугі пахнуць канюшынай.
Барокавыя касыцёлы глятутъ зямлю.
У тумане едуць мужыцкія калёсы і ціха скардзяцца гусі.

Дунай плыве па пляскатых камянях, пактыкуеца
у вымоўнасыці, як нясьмелы Дэмастэн.
У тунэлях сена бяруцца навыперацкі мышы.
Хістаюцца лямпы ў цёмных дварах
і напалоханыя цені сунуцца па съценах.
Вераб'і спрабуюць прамовіць чалавечым голасам.
Конская поўсьць склычаная, у стайнях жоўтая салома,
паруюць рэкі выдыхаў, мёрзнуць чырвоныя далоні.
Съвет завельмі матэрыйальны, густы, тоесны,
і ягоныя перамены нікуды не вядуць;
люстры ўжо змарыліся безупынай праекцыяй
тых самых прадметаў, нават рэха зікаецца.
На парозе пабеленага дома стаіць хлопец
з брыдкім тварам і занадта моцным каркам ---
ён добры і пабожны, але дзяўчатам не падабаецца.
На плячах невялікі клунак, цяжкія боты на нагах.
Кроплі вады спадаюць з даху дзіўным парадкам,
рыпіць калаўрот ля студні, крэслы гавораць шэптам.
Дзе мяжа між сферамі? Дзе вартайнікі?
У чым падобныя дзьве розныя стыхіі, волава і кісларод,
інэртнасыць каменных муроў і музыка, якая бяжыць
без адышкі, як быццам хацела вызваліцца ад кампанії
габояў, валторнаў і трубаў, аднак жа яна зь імі
звязаная назаўжды, і бубны са звязынае скуры
будуць бегчы разам зь лёгкімі пікамі алтараў,
будуць плысці быццам у рытме соннага танцу,
прыцягванныя другім берагам, нябачным і немым,
і ў тым задыханым бегу, які не абернецца ва ўпёкі,
зьнікне бліскучы Дунай і касыцёл зь дзвівома вежамі ў Лінцы,
і нават вялізная Вена з залатым зернем кайзэра,
засаджаным у пладавітых садах, застанецца ззаду,
як быццам яна была зусім нязначным пунктам на мапе.
Антон Брукнер пакідае родны дом.

ЭЛЕКТРЫЧНАЯ ЭЛЕГІЯ

Бывай, нямецкі радыёпрыймач зь зялёнym вокам,
цяжкая скрыня, што складаецца — амаль —
зь цела і душы (твае лямпы съяціліся
ружовым, ласосевым съятлом, як глыбокае я
у Бэргсона.)

Праз тоўстую тканіну, што прыкрывае
рэпрадуктар (маё вуха хілілася да цябе як да
крагаў спавядальні) калісьці шаптаў Мусаліні,
крычаў Гітлер, нешта спакойна тлумачыў Сталін,
сіпей Берут, без канца прамаўляў Гамулка.
Але цябе ніхто не папікне ў зарадзе, прыймач,
не, адзіным тваім грэхам была абсолютная
паслухмянасць, чульлівая вернасць мэгагерцам:
хто прыходзіў — быў выслушаны, хто перадаваў —
быў прыняты.

Я ж ведаю, што толькі
песьні Шубэрта давалі табе
найвышэйшае, смаргадавае задавальненіне.
Вальсы Шапэна спрычынялі, што тваё электрычнае
сэрца біла далікатна і моцна, і матэрыя,
якая асланяла рэпрадуктар, падымалася як грудзі
закаханых дзяўчат у старасьвецкіх раманах.
Іншая справа навіны — асабліва калі
перадавала іх Свабодная Эўропа або БіБіСі;
тваё зялёнае вока ставалася неспакойнае, зялёнай
зрэнка расшыралася і курчылася, як быццам
пад уплывам пераменных дозаў атрапіну.
Жылі ў тваім нутры шалёныя чайкі, Макбэт.
Начамі зьбіраліся ў тваіх пакоях
згубленыя сыгналы. Мараходы прасілі помачы,
плакала маладая камэта, зъехаўшы з глузду.
Я спадарожнічаў тваёй старасці — абвясціў яе
сіпаты голас, абарваныя фразы, потым траскатня (кашаль),
урэшце сълепата (марское вока згасла)
і глухая-глухая цішыня. Сыпі спакойна,

пасълянямецкі радыёпрыймач, съні пра Шумана
і не прачынайся, калі закукарэкае наступны певень-дыктатар.

УНІВЭРСЫТЭТ

Унівэрсытэт. Чырвоная скала ў моры
блюзнерскай квецені каштанаў.
Натоўпы студэнтаў разъбягающа на ўсе
бакі: войска пакідае поле бою.

Ты шкуаў ведаў, як быццам мудрасць дбала
пра нэагатычныя будоўлі, цэглы ўнівэрсытэту.
Твае прафэсары прамаўлялі,
як герой ў нямым кіно.

Зъяўляліся таксама і даўнія пакаленіні
у амфітэатральнай, стромкай залі —
паўстанцы прайграных паўстанніяў,
якія шукалі суцяшэння ў навуцы,
і хлопцы, якія зарана памерлі ад сухотаў
і надалей так сама хворыя
(чакаюць прабачэння для тых,
хто жыў нясьмелая, баязьліва, лёгка).

За вакном рос цёмнакарычневы бук.
У ягоным лісьці хавалася іншае пасланьне,
іншы шэпт. Іншы ўнівэрсытэт.

ПОРУЧНІ

На жаль, — кака Р., — паміж існаваньнем
і неіснаваньнем няма нічога пасярэдняга,
нічога, нават калідора, нават поручняў,
на якіх маглі б сядзець стомленыя арлы.

ВОСЕНЬ

Восень прыходзіць зарана.
Яшчэ цьвітуць півоні, яшчэ
пчолы будуюць ідэальную дзяржаву,
калі раптам на полі заблішчаць
халодныя штыкі восені і падымеца
венер.

Адкуль ідзе восень, чаму зьнішчае
мары, зялёныя альтаны і памяць?
Чужая магутнасць уваходзіць у ціхі лес,
насоўваеца злосць, ідзе чума
і дым пажару, хрыпатыя вокрыкі
татараў.

Восень зрывает лісце з дрэваў і назвы,
плады. Восень замятае съяды і межы,
гасіць лямпы, сьвечкі, грамніцы; маладая
восень з пурпурай на вуснах цалуе
съмяротна жывяя істоты і крадзе
жыццё.

Плывуць сокі і ахварная плыве кроў,
плыве аліва й віно, плывуць і речкі,
жоўтыя речкі, набрынялыя ад падліны,
плыве праклён, гразь плыве і лява,
лявіна.

Бяжыць задыханая восень і нажы
зіхціць блакітныя ўсе нямым паглядзе.
Яна съцінае імёны як палын сярпом
навостраным, і літасці няма ўсе атні
і подыху. Ідзе ананім, тэрор, армія
чырвоная.

ПАЛАТНО

Я маўкліва стаяў перад цёмнай карцінай,
перад палатном, якое магло зъмяніцца
у плашч, у кашулю, у съцяг,
але сталася космасам.

Я маўкліва трываў перад цёмным палатном,
поўны захаплення і бунту, і думаў
пра мастацтва жывапісу і пра мастацтва жыцьця,
пра столькі пустых і халодных дзён,

пра хвіліны бездапаможнасці,
пра маё халоднае ўяўленыне,
якое ёсьць сэрцам звону
і жыве толькі ў раскальханасці,

удараючы ў тое, што кахае,
і кахаючы тое, што ўдарае,
і падумай, што гэтае палатно
магло таксама быць саванам.

З польскай мовы пераклада Хрысціна Граматовіч

АДАМ ЗАГАЕЎСКІ (ADAM ZAGAJEWSKI) нарадзіўся ў 1945 у Львове, адкуль сям'я неў забаве пасыля ягонага нараджэння рэпатрыяvala ў Польшчу, на Шлёнск. Сярэднюю школу закончыў у Глівіцах, у 1963-70 студыяваў філозофію і псыхалёгію ў Ягелёнскім Універсітэце. Быў адным з заснавальнікаў паэтычнай группы *Teraz i суяўтарам* яе маніфэстаў, супольна з паэтам Юліянам Карнгаўзэрам выдаў праграмную knižku крытыкі *Świat nieprzedstawiony* (1974). Knižnym дэбютам Загаеўскага стаў паэтычны томік *Komunikat* (Кракаў, 1972), потым выйла knižka паэзii *Sklepy mieszkańców* (Кракаў, 1975). У другой палове 70-х паэт звязаўся з дэмакратичнай апазыцыяй у Польшчы, па-за цэнзурай выйшаў ягоны зборнік *List. Oda do wielości* (Кракаў, 1982). У 1979-81 Загаеўскі пражываў у Заходнім Берліне, вярнуўся ў Польшчу ў 1981, дзе яго засыпела вясеннае становішча. У 1982 эміграваў у Парыж, як сам падкрэсліваў, на дзеля палітычных, а асабістых прычын. З 1983 стаў адным з рэдактараў публіканага ў Парыжы літаратурнага пэрыёдыка *Zeszyty Literackie* (у 1990 рэдакцыя перанеслася ў Варшаву). Пачынаючы з 1988, Загаеўскі разгулярна чытае лекцыі на курсах *creative writing* падчас веснавых сэмэстраў у Х'юстанскім Універсітэце (Тэхас, ЗША). Далейшыя ягоны паэтычныя зборнікі: *Jechać do Lwowa i inne wiersze* (Лёндан, 1985), *Plótno* (Парыж, 1990), *Ziemia ognista* (Познань, 1995), *Trzej aniołowie*, *Three Angels* (Кракаў, 1998), *Pragnienie* (Кракаў, 1999). Ён таксама аўтар

Адам Загаеўскі

трох раманаў і некалькіх кніг эсэ і нарысаў. За сваю творчасць атрымаў шэраг прэстыжных польскіх і міжнародных прэмій. Сёння Адам Загаеўскі — бадай ці не найбольш вядомы польскі паэт на Захадзе, якога актыўна перакладаюць на ангельскую, французскую, нямецкую, швэдзкую і іншыя мовы. У ліпені 2002 Загаеўскі вярнуўся на сталае жыхарства ў Польшчу.

Усе зъмешчаныя вершы, акрамя першага, паходзяць са зборніка *Płotno. Echać u Lwówu* быў апублікованы ў кніжцы *Jechać do Lwowa i inne wiersze*.

ХРЫСЬЦІНА ГРАМАТОВІЧ — перакладчыца, народжансая на Беласточчыне, жыве ў Філадэльфіі, ЗША. Перакладае з ангельскай на беларускую.

PIA TAFDRUP

MORE, JA

... Ja znov pudymajusie, kidajusie doperedu
rozlahajusie pomiž kontynentami,
ja je bez počatku, bez kuncia,
i ne na tryvohu vyryvaju tebe zo snu.
Ja ciêly čas vorušusie,
nehlediačy na zmienu svietla, nehlediačy na pohodu.
Ja nesu svojé lodovy hory, buduju svojé koralovy rafy,
skryvaju amfory i chibotlivy liês vodorostuv,
šyplu jak kipjačona smoła abo ležu zusiêm spokojno
roztiahnuvšysie bliskuščoju płachtoju v večérnium sonci,
ticho šepčučy jak maľye dieti,
kotory zobralisie pozabavlatisie zdalôk od bôlých.
Zmiêr moju hlybinu i prysluchajsie do mene,
moje viêdanie začynajetsie z času,
coli voda pud sinim nebom steklasie v odno miestie
i z-pud jej vyhlanuła tverda zemla.
Ja istniêu od peršoho svietla do ostatnioho zmerkania,
kvokcu čorno vnočê, roztiahnuvšysie
z odnoho kuncia zemliê do druhoho.

Nado mnoju i nad usiēmi kryniciami na zemliê,
nad rēckami i potokami, nad ručajkami
vartuje miêsec, a ja nabrakaju i opadaju.
Chodi do mene, bo jak niê, to ja pryjdu do tebe,
ty od mene ne odcepišsie,
tak jak ne vtečeš od poviêtra, kotorym dychaješ,
abo jak ne schovaješsie v tinioví,
kotory ide za toboju jak pisane za pirom.
Koli prychodiš na môj bereh u čas pryboju,
ja časom rozkryvaju rozbity korabel
i oddaju, što zabrało:
odryvok rybačkoji siêti, plastikovu kružku, kusok verovki;
ja idu, spokyajučsie abo tancujučy, do tebe
z oblômkami korablôv i z obroslymi algami kołodami,
kotory pudymaju i špurlaju na bielých chrebtech svojich faluw.
Ja zabiraju sobiê bôlšost' z ukadianoho,
a tôľko trošku oddaju nazad na bereh.
Ja vykidaju bez ohladki
vodorosty, perłovobliskuščy mušli, meduzy i morškije zôrki
i hrudki burštynu, i skameniêły zvirê
dla toho, chto same na miêsti, kob jich znati.
Ja vyvoročujusie navyvorot posli štormu,
kačaju vpered i nazad svojiê kameniê i nebôžčykuv,
kotorych nazviska use šće zhadujutsie na sušy,
ale ne liču mohiľuv.
Niê, nichto ne zostavie žyvy na mojôm dniê,
ja je syraja realnost', ne fikcija.
Dyravy kutery i korabliê, kotory perechilajutsie v cas štormu,
ja zabiraju mechaničnymi nakatami;
perevernutý poromy musiat oddati považanie mojim metrovym falum,
pered tym jak ja pozvolu žertvam zasnuti v mojój peršobytnuj hlybinie.
Zapali sviečku za mertvych, zapali sviečku v temravi,
coli bačyš ono pustyje ratovalny kamizelki
i płoty z nebôžčykami.
Moje visklive stohnanie nesetsie vzdovž plažy, ja miniaju kolor
od popelnošaroho do jasnosinioho abo perelivistoturkusovoho,
u toj čas jak moje fali bjut ob bereh

rytmično jak hola ob šybu,
perebivajučy ditiačy son; jak tiažko ľomočut,
jakby tovarny pojizd jíechav po šynach, abo bez ľadu i skladu,
jak vyryvajetsie čoľoviek zamkniony v tiēsnuj komôrci.

Mene obsliēdujut magnetyčnymi miêrnikami satelity,
za mnoju divlatsie z patrôlnych helikopteruv,
sovajut v mene čutkije mikrofony,
kob znáti navet najmenšy peremiény,
ale ja ne puddajusie kontroli.

Ja roztiahajusie od milijonoliêt
do milijonoliêt i šce daliēj,
osliplaju jak poľymje pajalnika,
siahaju daliēj, čym možna dohlanuti jakim chočeš binoklom.

Pometaj, što jak pokažutsie hory z-za moho horyzontu,
mine šce mnôho dion, poka zobačyš suchuju zemlu,
ty možeš zdureti od nespodiêvanych fatamorganuv,
abo vmerti od smahi na mojich prostorach.

Navet' de suchaja zemla zdajetsie preč bezpečna, ja mohu vsliznutisie,
je mistia, kotory kovkaju majže nezauvažno
abo ľakomo; koli odkusuju klif,
zemla i kamiénie i zvalana derevina płyvut za mnoju,
pokryvajučy sviēžu ranu bandažom biéloji piêny.

Ja mohu zachvatiti svojeju paščoju bôľ pobereža, čym tobiê dumajetsie,
ja zalivaju zatočki, uryvajusie v domy,
rozmyvaju dorohi, oporožniaju sklepy
i vołoku vsio za soboju, očysčajučy poverch za poverchom,
kob nakuneć stresonuti poberežny skały i rozvaliti budynki,
ja nesu z soboju rujiny kostioľuv, pałacuv i ratušuv,
obtesuju skalisty berehi v diki skulptury.

Ja zabiraju ptaški, kotory umirajut posered svojé piêsni,
jak i kosmične smiête, meteory i komety,
ja baču raniež za inšych, jak padajut zôrki
duhovatoju dorohoju čerez prostôr.

Viêtior zapisuje znaki i vzory na mojôj skôry,
vytiskaje jich jak monety, vartost' kotorych ciêly čas miniajetsie.
Došč i sniēh i voda z roztoplanoho lodu dopovniajut mene,
rêki i potoki oporožniajutsie v mene,

a ja vzamién daju paru.

Ja istniéju bez perestanku i bez dumki, jak utečy,
ja skryvaju piščanyje rozlohi z ustryciami i mušlami,
mnužen' maľžuv odkryvajetsie i zamykajetsie vo mniē,
piščanyje robaki pokidajut zakručanym počyrkom
svojiē štodenný slidy v mojóm nutrè.

Ja povniusie tľumnym žtyom
od milijonomilijarduv mikroskopno malých organizmuv,
alguv i planktonu až do stvorêniu
rozmiêrom v najdovžejsy korabliê, kotory plyvajut po mniē.

Ja kołyšu svojiē ryby, mene zduvaje
od jiedla dla zvirôv i ludi, ja mohu napovniti twoju siêt',
koli ty stojíš zadumavšysie na pałubi.

Ja vartuju svoje dno, svojiē tajny kišeni
z gazom, naftou i minerałami, moje korolevstvo ne maje kuncia.

Ja vyvodžu korabliê z portuv,
posylaju jich vo vsie storony
i najčastiejs pozvolaju jím vernutisie nazad;
rybački kutery, frachtovy korablê, pancerny krejsery
i velizarny hlybokopudvodny łodki,
kotory šmyhajut u mojój temravi i bezšumno vynyrajut,
kob chutko schovatisie znov od vorožych sonarôv.

Małyje łodki z parusami, v kotory dme viétior,
i veličezny korabliê trnut moju poverchniu,
a ja pud jimi zichoču;
derevo, fibrovane škło, želiézo roznrezujut sobiê dorohu,
ale mojé hlyboki rany odrazu hojatsie,
voda za kilom rozhľadžujetsie i na mnie ne zostajetsie ni šrama.

Prooruvalisie čerez mene,
pokidajučy iných v tuziê,
dziubaki korablôv z ozdobnymi figurami,
smokami, syrenami abo zahledzanymi v dal krasaviciami,
vyryzanimi jak zobraženia lubovi do zemliê,
ale po všielch korablach ne zostałosie ni sliêdu.

Navet' samy najmenšy čoven ja pudymala tak vysoko,
jak bat'ko, kotory nese svoje ditia na plečuch
po poli abo čerez les,

koli vono vže ne može iti samoje.

Mnôho vychodiľo v more, kob pereplývstí
mojiê najdovžejšy i najštormoviêjšy rozlohi,
de ja rubaju i siču jak sokiéra.

Kob jichni očy ne zablúdili na horyzonti,
vony stavali na paľubi z kompasom, cyrklem i mapou
i vyznačali svôj kurs;
unoče nado mnoju peresovuvalisie zôrki
niuchajučy môj hustý vydych soli.

Ja bušuju pomiž Europoju i Amerykoju,
omiž Amerykoju, Afrykoju, Australijeju i Azijeju,
omiž puvnočnym i puvdennym polusami.

Ja je rozhujdana hlybina, jak prorva
omiž beztvarym i oduchovlanym,
ja je bez počatku, bez kuncia,
ja zlučaju kontynenty, abo i rozdilaju,
u zaležnosti od toho, jak chto navčyvsié davati mniê rady.

Proplyvajut po mnine čas od času tyje, kotorych vyhnali z rôdnoho kraju,
tuju samu dorohu vybirajut i tyje, kotory plyvajut dla prjemnosti.

Odlehlosť dla vsiēch odinakova
i tyje samy zôrki sviêtiat po dorozi.

Ja stiahajusie i rozšyrajusie,
môj hołos ne možna pomyliť z nijakim inšym,
po jóm puznaješ môj tvar.

Ja z rykom kidajusie na sušu i odstupaju nazad,
posluchaj mojich temnych nut i mojich jasných —
ale mojim hołovnym tonom je A.

Ja je počatkom každojí movy,
ja je osnovou jich vsiēch,
ja pometaju pryslost' i ja je klučom
do tajnych skryniuv zo značeniami.

Ja kliču i prohaniaju,
z mojoho łona vychodit soncie
osliplajučy mene svojim sviêtłom.

Soncie vchodit u mene nazad,
pozvolajučy mnie połapati joho promiénky što do odnoho,
moje bołbotanie je jak nukanie v movi,

kotore ciêly čas potverďa, što my ode,
što my hovorymo odno z odnym, što ja sôchajú tebe:
„nu”, „ale ž” i „jak choč”.

Ja zavziatô svarusie z viêtrom,
zabavljusie z sonciom i chmarami,
vedu nočnyje rozmovy z miêseciom i zôrkami,
dovhi dyjalog, koli korabliê pohasiat svojiê lichtarê.
Ja ne stavlu nijakich pereškodov, mene možna perejti,
po mniê ide doroha na kraj svietu.

Siête znajut opjaniêly, kotorý kirujutsie do mora
stežkami za sołodkim zapachom kviêtok
abo za ptašnym spiêvom z korçov.

Ja mohu vysi jak zviêr na lenciuuhovi,
zahlušti inšy hołosy svojim rykom;
kosti i čerepy nešcasníkuv, kotorý skočili v mene vtopitisie,
valajutsie na dniê pomíž ostrymi kameniami i skałami.

Rybočki proplyvajut siudy-tudy dyrkami od oči v čerepach,
najperuč ponadkusuvali topiêlciuva małyje rybki, kraby i inše drubnôtie
u najbôlš krovjanych i najmjakších mistiach,
na poviêkach, pecônci i ušach,
potym na očuch, nosi i hubach,
krevetki vliêzli vo vsiê dyrki
i požyvilisie tam,
puzniêj pryplyvli i najiêlisie bôlšy ryby —
ryby velmi dokladny, koli jidiat.

Ja baçyła zblízka
kryžonošuv, transputy nevôlnikuv,
masakry i rozbójnički napady;
mnôho historyčnych bitvuv odbylosie na mojich vodach,
sviêdkami zostalisie pokryty mułom armaty i kajdany,
obrosły mušlami panciry i zbroja.

Ja zabrała do sebe tych, chto zhinuv,
odnoju falou zmyla za bôrt
zabitych, poranianych i tych, chto zdurêv od perelaku,
usiê bez imeni znajslisie v odnôj mohili.

Ja je falami, kotorý nakočujutsie i propadajut,
falami, kotorý darat tobiê dniê v tvójom žyti,

falami, kotory hovorat „šče” i „šče” i „šče”.

Ja nosila Nojuv kovčeh, koli z nutra zemliê chlynuła voda
i odčynilisie nebesny šluzy,
nosila sprytno toj kovčeh 150 dniôv i nočy,
poka ne opała voda i korabel ne siêv na horu Ararat,
ja zachovala po odnôj pary vsiêch zvirôv,
koli hory na planeti byli pud vodoju.

Ja pozvolila stupiti na suchuju zemlu Nojovi i joho simjiê,
joho žônci, joho synam i synovym žunkam,
i potum usiêm zviram, kotory vyjšli para za paroju.

Ja je falami, kotory bezperestanno vjidakutsie v zemlu,
ja daju tobîe pory roku,
falami, kotory nadychodiat tak samo, ale odrôznivajutsie,
jak lude, kotorych ty spotykav.

Ja je falami, kotory nakočujutsie, jak bôl na porodichu,
falami, kotory sunut nisko, jak dika zviryna, što vtikaje od sobaki,
falami, kotory povzut, jak raniany zviêr,
falami, od kotorych kružytsie v tvojôj hołoviê i vsio zabyvajetsie.
Nic ne uspokojit mojiê krovi.

Ja je sviatym stvorêniom, puvdikim zviêrom,
pry mojich berehach, koło prýčaluy,
ja šepču miž kameniami, ližu jich mojim dovhim jazykom
i vony bliščat zelono jak perly.

Temna požadlivost' teče v mojich žyłach,
ja je bôžsko pjana od sviêtla i poviêtra,
i moje proklatié je viêčne, jak mertvy chołod v mojôj hłubinie.

Ja je bez počatku, bez kuncia,
učora je teper, diš je teper, ja je napovniana
sviatoju adrenalinoju, ja ne znachodžu spokoju.

Kažnu falu, kotoru pudymaju, ja vinčaju koronoju čystoju biêloji piêny
nad mojeju bezperestannoju prahoju odpočnuti,
pryložti šcoku do druhoji šcoki,
počuti její teplo i pomału vubrati joho v sebe.

Kažna fala je snom, kažna nôč je vulkaničnoju tuhoju
za tym, chto mene obnime, chto mene prytulit,
ja je dla tebe vsiêm, što tobîe zadumajetsie,
ja sama je morom, ale mojoho žaru ne možna zahasiti.

Niby v bliskučo-pekučuj horačci ja chibajusie
od šaro-biēloji ranniojí jasnosti na horyzonti
čerez najmucnejše soncie poseredini dnia
do pryašanoho sviētla, sutonia i nočy.

Nado mnoju viēsiat kryki ptašok,
ja zvjažana z poviētrom navse.

Ja je morom, ja daju tobiē nadiēju na jakis čas,
ja znov pudymajusie, kidajusie doperedu,
roztiahajusie od odnoho kuncia zemliē do druhoho,
zbiraju siły vsiosviētu, koli ty
stojis storčakom pomiz zemleju i nebom.

Ja je lustrom tvojich snôv,
od jakoho tobiē vže zapôzno odvernutisie.

Ja vču tebe molitisie, koli ty čuješ
moju liturgiju služananu na vsiēch movach,
z kotorych kažna je vybrana —
ja pokazuju tobiē lubov, dotykajusie do tebe ostorôžno,
ja pokazuju tobiē smert',
bo ty povinon vernutisie v zemlu abo v mene,
vo mniē ty znajdeš
temnu i mauzolejnotichu hlybinu.

Jakoho odkazu šukaješ?
— Nema nijakoho pytania.

Ja je bez počatku, bez kuncia,
usliznisie pomiz mojiē zelonolodovy stiêny,
moje īono pudymajetsie vysoko do tebe,
nechaj zasmokče tebe vir mojich faluv
i jazyk žaru vyjde tobiē na spotkanie.

Ja je matereju, dočkoju i kochankoju,
korolevoju, kotora nikoli ne zrykajetsie tronu.

Kochany, chodi do mene,
obnimi mene môcno, ale ne zatrymuj,
stukot mojich faluv odobjetsie echom u tvojim sniē,
ale sama ja zasudžana na viēčny son.

Ja nihde ne zakoreniłasie,
vo mniē ty možeš zasiēsti abo letati jak ptaška,
ja je Rajom i Pekłom.

Vo mniē ty rodišsie abo vmiraješ,
a ja nestomno daju i zabíraju.
Ja je pečoroju, ja okružaju, ja stiskaju.

Obnimki, viēčnost'...

Z danskoji movy na pudlašku perekłav Jan Maksimjuk

PIA TAFDRUP urodila sa v 1952 v Kopenhaži, de zakončila Kopenhaški Universitet. Vona je profesijnoju pišmennicuju. Začynajuči tomikom *Når der går hul på en engel* v 1981, vona opublikovala do 1999 roku 10 zbôrnikov poeziji. Do najvažnejších krytyki zalicajú try její puznieljsy poetyčny knižki: *Krystalskoven* (1992), *Territorialsang* (1994) i *Dronningeporten* (1998). U rannich zbôrnikach Tafdrup v centry uvahy liryčnho subjektu byli erotika, požadlivosť i seks, trochi puznielj u kruhu svoho zacikavlenia poetka vlučyła prýrodu, miesto, ekzistecialnu odčužanost' i „Inše”, ktoré vona časom nazývajae Bohom. U najbôl's dospietých viêrsach Tafdrup zaznačujeťsie perechôd od dosliedovania čisto subjektívnej sfery „ja” do rozhladu konkretnohó, pozaosobovohó svetu, ktorý zapovinajetsie štoraz hustejšym mitologičnym i historyčnym materjałom. U zbôrniku *Krystalskoven* čitačam propomujetsie jak opisanie „liésu dušê”, — „psychičného huščaru” kobiety, — tak i malunki zusiém zvyčajnogo liésu, z derevami, ptaškami i zvirami. U *Territorialsang* poetyčna perspektiva Tafdrup pošyrajetsie na historyju, mitologiju i topografiu Jerusalimu. Poetka, odkryvajuci v sobiē svoju „pryhlušanu žydôvskost” (Tafdrup urodila sa v simjié danškých žydôv, ale baťki vychovali jijié jak „zvyčajnu” danku), peretvoraje konkretny, disiējšy Jerusalim u miesto (i miestie) svojej pameti i nadiéji. U knižci *Dronningeporten* centralnoju metaforou je voda, more, a viêršy prysviačany na-peremién doslidiam hlybiny tiela i dušê vody.

Poema *More, ja* (*Havet, jeg*) byla opublikovaná v knižci *Dronningeporten*, za kotoru Pia Tafdrup dostała Literaturnu Nahorodu Puvnočnej Rady v 1999.

JAN MAKSIMJUK — urodzany na Biłostóczyni perekładčyk i eseist, żyve v Prazi. Perekładaje z bilioruskoji movy na pôlsku i z iných europejských movuv na biliorusku i pudlašku.

KAMUNIKAT.org

ALES RASANAU Алесь Разанаў

Punktierungen

* * *

Wind und Schnee.
Es tut mir leid,
euch im Feld alleinzulassen,
meine Spuren.

* * *

Auch zur Zierde?!.
UEber der Neujahrstanne
hell
der Neumond.

* * *

Irgendwo wartet es:
Ich suche
das Gedicht in der Stadt.

* * *

Der erste Strahl dir

wie auch der letzte:
die hiesige Kirche.

* * *

Nebel:
der Umwelt
ist schwindlig.

* * *

Ich werfe in die Container
Glaeser und Flaschen:
mal klingt der weiße auf,
mal der gruene.

* * *

Wie eine Bettlerin am Weg
am AErmel zupft:
„Was ich habe – das nimm! ... „, –
die Heckenrose.

* * *

Wind:
der Halm
lehnt sich an den Halm,
doch der – lehnt ab.

* * *

Die Scheibe ist beschlagen:
mit der Hand
entdecke ich die Ferne.

* * *

Neblige Daemmerung.
Die Laternen lügen
dem Gespraech ins Gesicht.

* * *

Es reicht fuer alle:
Reif –
ein Beruehren, ausgesaet breit.

* * *

Die Ebene im Schnee,
die Eberesche im Perlenschmuck:
ein Fest ist
eine der andern.

* * *

Die enge Gasse –
kein Ausweichen fast:
entgegen kommt
ein blinder Moench.

* * *

Die Sonne hat sich versteckt:
Die Wolke –
einen Schatz eingeheimst.

* * *

Reim und Rhythmus:
Der Bach
schwatzt Laut mit den Steinen.

* * *

Die ich kennenlernte,
erkenne ich wieder
in den Begegnenden – mal Hanna,
mal Evelyne.

* * *

Am Horizont erlischt
die rote Glut:
der Umkreis
in ihrer Asche – der Abenddaemmerung.

* * *

Was war wo?
Ich schaue
mit geschlossenen Augen
in den gestrigen Tag.

* * *

Die Glocke laeutet:
der Raum
hat ein Zentrum bekommen.

* * *

Das Haus winkt
mit der Rauchfahne:
Bin daheim?!

* * *

Die Tanne in Wellen:
Zweig gibt weiter an Zweig
der Wind.

Punktierungen

* * *

Ich gehe einen fremden Weg
zu einer fremden Frau:
Ich weiß nicht wo,
doch komme ich an.

* * *

Ein weißer Blitz
flitzte im Gezweig
und blieb:
Unverhofft Schnee.

* * *

Schneegestoeber:
Auf die Kehrseite
kehrt sich der Raum.

* * *

Schneehimmel:
Von irgendwoher fliegt
irgendwohin als schwarze
Luecke die Kraehe.

* * *

In Bewegungen und Konturen:
der Schneesturm sammelt
den Raum.

* * *

Schneemaenner
wurden gebaut, sie warten
als Schar am Weg;
was kommt nun?

* * *

In der Daemmerung laeutet die Glocke:
man schmiedet
aus Zeitpunkten Toene.

* * *

Zog die Schuhe aus – ging
barfuß ueber den Schnee:
der Winterregen.

* * *

„Und was fang ich an mit denen,
diesen Geschenken?!"
Die Tanne haelt
auf jedem Zweig
einen Laib Schnee.

* * *

Ich werfe die Handschuhe ab:
Die Haende kueßt
der Schnee.

* * *

Alle waren hier:
das Schweigen
schwatzt mit der Leere.
Die Bahnhofstreppe.

* * *

Sie kamen unhoerbar
und gingen spurlos:
Schatten auf dem Schnee.

* * *

Ich trete aus der Tuer –
der Schneesturm
kommt und umarmt mich:
freust du dich?!

* * *

Schnee ist gefallen.
„Wer bist du?!"

fragt der Baum
den Baum.

der Wind
wandert um die Kirche.

* * *

In der verschneiten Endlosigkeit:
Ausschnitte –
Menschen.

* * *

Und wie kommst du hierher?
UEber die Schneewehe
wandert ein Ahornblatt.

* * *

Was geschieht da?!

Aus ihrer Tiefe herauf
schauen die Fische:
ein Feuerchen hat der Fischer
entfacht auf dem Eis.

* * *

Im Dunkeln ist ein Fenster hell:
geh fragen,
Schneesturm,
wer ist dort.

* * *

Punkt und Strich:
die Fichtennadel
haelt einen Tropfen.

* * *

Hast den Kopf in den See gesteckt –
willst nicht hoeren,
was die Kraehe dir sagt
vom Zweig des kahlen Baumes her:
Schwan.

* * *

Die Pfade tauen,
der Winter
geht sich erholen.

* * *

Eine Muenze auf dem Buergersteig:
ein Nichts,
aber ein Ereignis als ein Geschenk.

* * *

Im Feld kreist eine Spirale:
der Schneesturm zieht die Welt
ins Bodenlose.

* * *

Die Tanne, weinend:
da faellst du umsonst,
Schnee?

* * *

Ringe vereinigen sich zu Kettchen:
der Bach
rinnt und plaudert.

* * *

Wovon traeumt ihr?
Von der Sonne?
Holz,

* * *

Ein Singen nachts:

Punktierungen

zum Stapel geschichtet:
ich waerme den Blick.

* * *

Schneewirbel.
In die wirblige Dunkelheit schaut
und winkt mir
ein Klosterfenster:
die Schwester Anna.

* * *

Stimmt etwas nicht?
Das Tauwetter
malt eine andere Landschaft.

* * *

Wohin wollt ihr?!

Wolken ziehen:
ueppige Decken
ueber dem nackten Gehoelz.

* * *

Regen troepfelt:
Regenschirm
grueßt Regenschirm.

* * *

Es ist belebt draussen.
Ich probiere
mannigfache Gestalten und Gesichter an.

* * *

Eiszapfen am Dach:
nicht lange, dann hab ich
die Erde erreicht.

* * *

Da rufen, da zittern
Lichter
am anderen Ufer des Sees:
in unbeweglichem Flug
die Nacht.

* * *

Na, wer kann das wie ich?!

UEber das Wasser laeuft
und bruestet sich
die Ente.

* * *

Den Kopf birgt er in der Kapuze,
die Hand aber haelt er
unter die Regentropfen:
ein Moench – der Vorfruehling.

* * *

Die Kerze leuchtet –
sie bittet,
die Laternen moechten zuruecktreten:
ich gehe
zur Osternacht.

* * *

Regen:
der See
unter Akupunktur.

* * *

Die Taschen leer:
zielstrebig
auf dem Fahrrad
der Postbote.

* * *

Solange bin ich geflogen –
nun bin ich hier! ...
Neben dem Kiefernzapfen
huepft ein Spatz –
legt dar,
daß und wieso.

* * *

Kriechen Steine?! –
im ersten Gras
ruecken
Hammel und Schafe.

* * *

Es blitzt.
Donner fahrt
auf Feuergleisen.

* * *

Ein Regen beginnt.
Eine Mutter streicht
dem Kind ueber den Kopf.

* * *

Unter dem Fluegel her zog seinen Kopf
der Schwan und entruestete sich:
meine eigene UEberraschung
bin ich
und Gefahr.

* * *

Ganz Ohr:
der Baumstumpf lauscht
dem Schnattern der Elster.

* * *

Mit soviel Faeden!
Der Regen naeht
Himmel und Erde zusammen.

* * *

Sogar eine alte Foehre
ließ ihre Stimme hoeren:
Musikant – der Specht.

* * *

„Wie lange habe ich gewartet auf dich!“
gesteht
das Haelmchen dem Blaettchen.

* * *

Mal Silberbarren,
mal goldene:
der See
in der Alchemie des beginnenden
Abends.

* * *

Mit dem Gesicht zur untergehenden
Sonntag
gehe ich fort von ihr:
Was du willst,
das denke dir, Schatten!

* * *

Sie hat sich in die Tuer gestellt
und wartet,
wem sie Platz machen wird:
die Wirtin der Kneipe.

* * *

Mit goldenen Kronen

Punktierungen

sind Prinzen gekommen
und haben ihr Maerchen
mitgebracht:
der Loewenzahnhuegel.

* * *

Donner grollt –
die Zeit rollt er um
in die Vorzeit.

* * *

Gloeckchen an den Haelsen:
Die Ziegen komponieren
die Sinfonie der Wiese.

* * *

Zwischen Kloster und Friedhof
hat sich der Nebel
als Tuch ausgebreitet
und bleibt da und bleibt:
die blauen Vergiessmeinnicht.

* * *

Da ist sie ja!
Ich begrueße
die Brennessel –
bade die Haende
in gruenem Feuer.

* * *

Die Sonne geht unter:
mit zwei Augen
schau ich ins dritte.

* * *

Zoepfe bis zum Guertel:
mit einer schoenen Bewegung
schwenkt das Maedchen den Kopf.

* * *

Der saubere Himmel.
Zwischen den Bergen eine Schnur
spannt das Flugzeug –
um die Wolken zu trocknen?

Punktierungen 2

* * *

Kommst du zu spaet?
Weglos
eilt ein Blatt
vom Vorjahr dahin.

* * *

Erschien und verschwand:
der Donner
erlaeutert den Blitz.

* * *

Da geht und sticht
mit seiner Lanze
in die bunten Fetzen und Buechsen
der Muellmann-Krieger.

* * *

Er erbluehte
und wurde
allen bekannt:
der Flieder.

* * *

Zwischen den erleuchteten Schaufenstern

tragen zwei Negerinnen erhaben
ihre Schoenheit zur Schau.

* * *

Der Fluss ist ueber die Ufer getreten:
eine graue Ente
schwimmt
auf dem Pfad.

* * *

Heftige Ouvertueren!
UEber die Bruecke
sausen die Zuege.

* * *

Ich bin hinaufgestiegen –
blickt vom Huegel
auf den bluehenden Apfelbaum
und auf jemanden,
der ich selbst war.

* * *

,Links wer,
rechts wer
und genau in der Mitte ich,“ –
betont
der Spalt in der Mauer.

* * *

In das naechtliche Fenster
schauen Laternen.
Und wieviel sind bei mir
von euch allen, Schatten?

* * *

Ich bergauf,
sie bergab,

ein Laecheln – begegnend:
die Unbekannte.

* * *

Applaus:
auffliegen
die Schwaene vom See.

* * *

Kraeftige Pferde!
In der Gasse
eine Kutsche
von ehedem.

* * *

„Was verbergt ihr vor mir?“ –
fragt die Klettenblaetter
der Regen?

* * *

Unermuedlich schreibt
das verdorrte Schilfrohr
seine Schreiben in die Luft:
den gruenen zur Lehre.

* * *

Was ist dort?
Nichts.
Aber ich lasse
kein Auge
vom Abendhimmel.

* * *

Gekleidet in eine Explosion –
vom Huegel fliegt
das Blaue eines Birnbaums
ins Grenzenlose.

Punktierungen 2

* * *

Der Donner entdeckt die Boden schaetze:
in der Landschaft
entlaedt sich ein Gewitter.

* * *

Fuer sich von sich?!

Rot
eine Tulpe
in den Haenden der Nonne.

* * *

Von oben Wasser,
von unten Wasser:
da steckten die Enten
die Koepfe weg.

* * *

Auf Neuigkeiten aus?
Die Schnecke
hat die Fuehler gestreckt.

* * *

Ein Sonnenkringel
schenkt sich dieser und jener:
Maedchen
auf der Schultreppe draussen.

* * *

Die Zweige – der Donner,
der Stamm – der Blitz:
die Kiefer streitet
mit dem Gewitter.

* * *

UEber den Zaun haben sich
lila Dolden gehaengt:

willst du dich
auch mit mir bekannt machen,
Flieder?

* * *

Hochzeit in der Gasse.
Die Maedchen flechten ein Band
in die Pferdemaehne.

* * *

Schwankende Gesichter –
der See fuehrt ein Gespraech
mit den Wolken.

* * *

Dunkle Gaesschen.
Durch einen Spalt im Himmel
lugt der Mond –
ein wachsamer Waechter.

* * *

Die mit dem Rauch
und die mit dem Feuer:
neben dem Zaun
die langstielen Pfeifen –
Loewenzahn.

* * *

Den nackten Fuss taucht
die Frau in den Bach:
Sommer.

* * *

Der Frosch sprang vom Steg:
gibt den Weg frei
nach Hause.

* * *

Ich bleibe stehn und hoere:
ueber meinem Kopf
ein Tosen – Donner rollt oder ein Zug.
Ich bin unter der Bruecke.

* * *

„Grossmutter oder Grossvater?“ –
von der Pustebelume
pustet der Wind die Floeckchen.

* * *

Hitze.
Der Schatten birgt sich
im Baum.

* * *

Welle um Welle:
der Wind
pfluegt den See.

* * *

Jetzt koennen wir auch kaempfen! ...“
Auf den Wind
warf die Pustebelume
ihren Schmuck.

* * *

Warte, zieh nicht fort,
weisse Wolke:
noch einmal
koennen wir uns nicht begegnen.

* * *

Auf dem Jahrmarkt dreht
den Leierkasten der Herr:
die Toene
besehen die Gegend.

* * *

Die Sonne geht unter:
gluehende Kohlen –
Kiefern.

* * *

Menschen – Begegnungen.
Ich durchlebe
anderer Leben:
eine Minute – und genug.

* * *

Hauptsache – sich nicht hervortun! ...
Zwischen den Schwellen
gedeihender Wegerich.

* * *

Ein solches Bild –
und es nicht bemerken?
Ein Strassenarbeiter
malt einen roten Streifen.

* * *

Die Sonne geht unter:
aus dem Wald
treten tastend Schatten –
jemandes Fuehrer.

* * *

Aus dem Blick heraus fuhren
und richteten sich
zwei Spuren:
werden sich treffen – verschwinden.

* * *

Frueher Morgen.
Eine Kraehe kraechzt –

Punktierungen 2

naeht
Zeit und Raum zusammen
mit einem groben Garn.

* * *
Welch ein Kuss!
Die Frau
trinkt aus einem Krug frische Milch.

* * *
Sie erkannte sie von weitem:
eine Birke
in der Gasse –
ein UEberall-Zeichen.

* * *
Ist hier jemand?!
Die Kerzenflamme
flackerte
und als Echo
liess sich die Stille hoeren:
eine Kapelle im Gebirge.

* * *
Eine kuehle Brise:
Der Fluss
schickt einen Gruss.

* * *
Auch das ist Arbeit!
Den ganzen Tag
steht das Mannequin neben dem Laden:
die Haende in den Taschen.

* * *
UEber das Pflaster
rollt und klirrt eine Buechse:

kuendet sie Sturm an?

* * *
Die Sonne schaute –
und im Kasten
des Strassenhaendlers
wurden die Ringe golden.

* * *
Rasche Schwalben:
Laut und Laut
verbinden sich zu Isoglossen.

* * *
Zu zweit wollen wir
eine hundertjaehrige Eiche umarmen,
uns fehlt der dritte:
Wen rufen wir?

* * *
Sie erblickte mich –
und mit mir im Blick
verbarg sich die Eidechse
in einem Schlupfloch vor mir.
Ein menschenleeres Gehoef.

* * *
UEber die Strasse hinweg unterhielten
sich
zwei junge Frauen:
Die Autos
fingen Splitter auf von ihrem Gespraech.

* * *
Komm schwimmen! ...
Der Fluss
unterspuelt das Ufer.

* * *

Eitel erhab sie
ihre Fruechte:
schaut her –
auch sie hat eine Ernte!
Die Klette.

* * *

Ach, ruehrte mich doch wer an!
Neben dem Pfad
die Heckenrose
mit ueberreifen Hagebutten.

* * *

Das ist nicht dies,
und dies nicht das:
ein Rabe
wirft Muell aus dem Eimer.

* * *

Was fuer ein malerisches Echo!
Eine Kiefer
an einem stuermischen Strand.

* * *

Es nieselt.
In den AEhren
die Koerner – Traenen.

* * *

Die Sonne geht unter.
Wohin denn, wohin
ueber das Stoppelfeld
eilst du, Schmetterling?

* * *

September.

Hell aus dem Laub

Laternchen –
die Eicheln.

* * *

Immer dasselbe?
Ringsum dolmetscht
der Regen.

* * *

Ein See.
Ein Blatt faellt
in sein Abbild.

* * *

Vom Sommer – in den Herbst:
UEber das kahle Stoppelfeld
schwebt
ein Spinnweb.

* * *

„Wo sind meine Fruechte?“
Durch alle Ritzen
dringt der Herbst.

* * *

„Unser Haus
ist reich an uns.“
Hallimasch
hat den Baumstumpf bedeckt.

* * *

Es wird dunkler:
Zeit,
die Laternen anzuschalten.
Es wird schwerer: Zeit
zu laecheln.

Punktierungen 2

* * *

„Und nun aber das noch! ...“
Der Herbststregen
nimmt
sein Gespraech wieder auf.

im Felde irrend
der Regen.

* * *

Wo sind sie, die Rufe?
Gaense fliegen
unter dem daemmernden
Himmel.

Ungern, aber doch
umarmen die Flammen die Zweige:
im oeden Land Spruehregen,
im Spruehregen ein Feuerchen.

* * *

„Bin ich uebrig?“
fragt die Pusteblume
ihren Umkreis.
Kalte Sonne.

Soll denn jemand kommen?
UEber Nacht
hat der Rauhreif den Weg geschmueckt.

* * *

Sie ist zwar gerostet,
haelt aber trotzdem
fest an ihrer UEberzeugung.
Die Kette.

* * *

An die Steine klammert sich
der stuermische Bach:
Bin ich denn nicht
schon am Meer?

Auch hier ist Hoehe,
auch hier! ...
Vom Berg
rollt der Stein.

* * *

Er sucht etwas,
was aber – weiss er nicht mehr:

Punktierungen 3

* * *

Es dunkelt:
irgendwohin
verschwinden die Haeuser,
irgendwoher
schaut der Winter.

* * *

Die Erde im Eisen,
im Silber das Gras:
Das Neue
ist eingezogen ins Land.

* * *

Zur Flamme,

zum Rauch
und zur Asche, wie frueher auch,
vereinigen sich Eiche und Birke.
Daheim.

* * *

Was sie enthaelt – verbirgt sie:
eine Wolke
schwebt ueber der Stadt.

* * *

Das leere Feld.
Die Pappel
in den erloschenen Blitzen.

* * *

Der letzte und – zu nichts:
unter den Zaun
hat der Schnee sich verzogen.

* * *

Mal schaut er aus der Kiefer,
mal durch das entlaubte Geaest:
ueberall ist dein Haus,
junger Mond.

* * *

Das gruene Wunder:
am Gras zupft
ein Gaensekueken.

* * *

Die Glocken laeuten,
und Donner rollt:
der Blitz hat Ostern
willkommen geheissen.

* * *

Die Veilchen bluehen.
Die Kapelle hat
ihre Tuer geueffnet.

* * *

Eine Kerze an der anderen
zuendet Schwester Theresa an
und gibt sie mir:
ich halte
die betende Flamme.

* * *

Ein Horn ruft in den Bergen –
das Tal
hebt den Kopf.

* * *

Hier die Eiche,
dort die Birke:
der Fruehling
ueberschreitet die Grenze.

* * *

Sie rauchen zu zweit:
der Wind nimmt den Rauch
von den Lippen des Maedchens.

* * *

Sie schaute durch die Wolken,
und die Landschaft
erhielt ein Ziel:
hin zur Sonne mit der Sonne! ...

* * *

Rechts rosa Flieder,
links weisser ...

Punktierungen 3

„Zu welchem ist es naeher?“
fragt die Schuenheit.

* * *

Zuerst sich entgegen
und dann gemeinsam! ...
den Regen umarmt
ein Springbrunnen.

* * *

Baum steht hinter Baum
und Mauer hinter Mauer:
Verstecke
spielt die Umgebung.

* * *

Der Strauch bewegt sich:
in die Gestalt
zog der Wind ein.

* * *

Eine Welle auf Wellen:
die Ente schwimmt
in die Daemmerung, ins Morgengrauen
der Schwan.

* * *

Die Gedanken sind Wolken:
der Berg
studiert die Zukunft.

* * *

Mit dem Kopf und dem Schweif
winkt
das Pferd auf der Weide:
es begruesst
den, der es sieht?!

* * *

Laeuft – aber auf der Stelle:
Tannen,
die sich in einen Bach hineindenken.

* * *

Brot im Schnabel:
hat es geschnappt
und nur fort – die Muewe.
Tumult hinter ihr.

* * *

Auf dem Markt
zeigt den Leuten
das Jahr seine Zeichnungen.

* * *

Es blickte hinein.
es laechelte,
es kuesste
das Maedchen den Spiegel:
ein Fest, das immer
mit ihr ist.

* * *

Apostel der Tiefe,
Steine,
die aus dem Wasser treten:
wo Boden ist, ist es dort flach?

* * *

Langsam entgleitet
der Autobus:
in den Gesichtern Fenster.

* * *

Die Elster kreischte:

der Nebel sammelt
die Laute ein.

* * *

Julihitze.
Zu Fuessen
schmeichelt der See:
„Ich bin mit dir! ...“

* * *

Die Klette ist aufgeblueht:
die Hummeln erhielten
das Amt der Gesandtschaft.

* * *

Der Trolleybus haelt.
Aus ihm steigen
die Leute ins Dunkel.
Ich bin mit ihnen.

* * *

Ich ging hinaus vor das Tor
und kam zurueck durch das Tor:
wie jemanden mit mir
brachte ich mich.

* * *

„Da schaut!“
Hat sich eingesaugt in die Schuenheit
und gibt sie allen hin:
die Eberesche.

* * *

Eine Mauer in der Stadt:
aus den UEffnungen
zielt die Vergangenheit.

* * *

Als sei nichts geschehen,
sprechen die Einwohner im Staedtchen
miteinander:
ich aber
war auf Abwegen! ...

* * *

Heben sie etwas bemerkt?
Hin und her ueber dem Bach
schiessen hurtig Libellen –
in den Kuepfen Binokel.

* * *

Im Blau:
die Gegenden nimmt
die Weite ein.

* * *

Am Ufer entlang
zieht ein Ehepaar,
der Hund vorne an:
dirigiert er?

* * *

Die Sonne geht unter.
Zum Fenster dreht sich
die Sonnenblume.

* * *

Vuegel schwirren
hinter dem Maschendraht
in schuenem Gefieder,
ich – schlage die Augen nieder.

* * *

Reif

Punktierungen 3

fuer die Freiheit,
reisst sich ein Blatt vom Ahorn.

fegt die Wirtin
den Buergersteig.

* * *

Unmerklich begann es zu daemmern –
und unmerklich
verstummte das Reden:
die Stille begann zu sprechen.

* * *

En Autodafé.
Auf den Huegel traten
Birke und Ahorn:
Da seht! ...

* * *

Die Grenzenlosigkeit hat sich zusam-
mengezogen:
mit seinen Sirenen
betastet ein Schiff den Umkreis.

* * *

Waere ich ein wilder Eber,
haette ich
ein Gastmahl: ueber die Eicheln
wandert der Wind.

* * *

Ich kam her –
gekleidet in die Jahrhunderte:
neben dem Kirchturm
wartet der Tag.

* * *

Wir haben zugenommen:
In ein Spinnennetz
haben sich Tropfen gehaengt.

* * *

Auch du bist bei ihnen! ...
In der Flussbiegung
schwimmt
zwischen Enten und Schwaenen
ein gelbes
Ahornblatt.

* * *

Im Gespraech miteinander:
mal von dem,
mal von jenem Baum
fliegt ein purpurnes Blatt.

* * *

Die Sonne verhuellt sich.
Die Menschen haben
schuene Gesichter.

* * *

Die Worte rollten sich ein in das Stumme

—

der Sommer legt sich
in das gepfluegte Feld.

* * *

Nichts bleibt von heute?!.
Vor der Imbissstube

Die Schuhe sind abgetragen:
freuen sich,
frei zu kommen von mir?!

* * *

Auf den Baumstumpf legte sich
ein goldenes Blatt:
es hat etwas
zu fragen vor?!

* * *

Verschluckte die Schatten,
verschluckt die Gesichter:
Nebel
auf den Strassen und Gassen.

* * *

Abgemaeh ist der Mais:
empuert
versuchen die Wurzeln,
sich aus dem Boden zu reissen.

* * *

Glaube,
Liebe,
Hoffnung –
durch den Nebel
kam die Sonne hindurch.

* * *

Allen bekannt –
nimmt der Wind
bei der Hand:
Na, gehen wir! ..

* * *

Hin und her:
aus den Tiefen des Raums
erlangt das Pendel im Kirchturm
die Zeit.

* * *

Du siehst die Sonne noch?!.
Hinter einer Schar
dunklen Gewuelks
leuchtet ein Wuelkchen.

* * *

Die Tanne neben dem Weg –
ein Reisesegen.
vielleicht mir, vielleicht dir.

* * *

Es hat wer geklopft –
ich gehe hinaus
in die Nacht, an mein Gesicht
wehte die Weite.

* * *

Der Wind betastet
die Zweige:
sind die Blaetter
alle ab?

* * *

Die Tuer abgeschlossen:
in die Tasche geschoben
zusammen mit dem Schluessel
der Klang.

* * *

Birken zu beiden Seiten des Wegs:
eine nach der andern
wandern sie ab
in die Winterdaemmerung.

*Аўтар – выдатны беларускі паэт – пра-
жывае на Захадзе, у нямецкамоўных краінах
(апошнім часам у Швейцарыі).*

Česla Seniuch

MALUSIA

Dyk kudy ž ty zyšoū, Wasilok?
Jak ža heta ad nas ty uciok?
Paharžać nami tut ty ž nia moh?!
Dzie ž šukać da ciabie nam daroh?

Twaich dum biełaruskich krynicy
Pachadźanie ȳtaptali u doł.
Dzie ž napisca nam, dzie abmycca,
Kab za ȳcipły zasieści nam stoł,
Kab ciabie tym dabrom pamianuć,
Twajo słowa žywoje pačuć,
Jak narodu ū nacyju ȳzraści,
Bulbašom kab nie kryū jaho rus,
Kab dla lacha jon chamam nie byū?...

Choć ja „polak”, a nie biełarus,
Choć nad Niomanam mała pažyū,
Ja ž z taboju za hordaść piakusia
Wasilkowaj twajoj Biełarusi.

Jak joj być biez ciabie, jak joj żyć,
Kab saboj joj chaciełasia być,
Kab joj žytam siabie siarabryć,
Kab pšanicaj siabie załacić?

U prypoł kab bieł-čyrwona-bieły
Boh pamoh joj sabrać uradžaj,
Kab susiedziam syjści joj z prycelu,
Kab nijaki nie utorhsia Mamaj!..

Što nam raiš, Wasilka adtul?
Kali jość tam twoj wierny patrul,
Chaj kryžowym šlacham pa rasie
Radu mudruju nam daniasie,
Jak narod nam adbić ū balšawizmu,
Jak jaho nam padniac z-pad rusizmu,
Kab krasy rodnych chat, rodnych niū
„Dym otiečestwa” nie zasmaliū.
Kab Čarnobyl nowy nie atruciū
Buhu, Niomana, Slučy, Dźwiny,
Nie dzieli kab ū „krasnym” chamucie
Ačmurełyja Roubaŭ syny.

Padydzi, Wasilok, da wakonca,
Razhani ciomny počyščy chmar,
Kiń adtul nam ty pryaharščy sonca,
Ažywi biełaruski papar!

Pamiataju... toj Niomanski kraj,
Dzie sa škołaj, u jakoj ja wučyśia,
Staŭšy ū stroj pa zahadu: „Zwažaj!”
Piaju himn maładoj Biełarusi...

Praniaślisia hady. Ja stary.
Pamianiałasia tysiačahodźdie.
A „Pahonia” – u daǔnim adwodzie,
Pahašona i biel u štandary...

Ci ž na wiek užo patuchła jana
La twajho, Wasiločak, wakna?

Nie pawieru! I sercam malusia,
Kab wiarnułasia biel Biełarusi!

22 čerwienia 2007
(*Malitwa Bykavu*).

KAMUNIKAT.ORG

KAMUNIKAT.org

REZENSIONEN

Auf der Suche nach einem Zuhause

„Der lange Weg nach Hause“ lautet die deutsche Übersetzung des letzten Werkes von Vasyl Bykau. Die persönlichen, literarischen und politischen Erinnerungen des weißrussischen Schriftstellers zeichnen einen steinigen Weg nach. Bykau selbst wusste über weite Strecken seines Lebens nicht, wohin dieser führen würde. Es bleibt auch in der vorliegenden Erinnerungen unklar, worin dieses *Zuhause* bestand. Seinem Heimatdorf im Westen der Republik hat er nach dem Krieg endgültig den Rücken zugekehrt. In Grodno und Minsk hat er kein dauerhaftes *Zuhause* gefunden. Sein Vaterland, die Sowjetunion, ist politisch wie moralisch zerfallen. Und der Traum von einem unabhängigen, national geprägten Weißrussland verwandelte sich noch zu Lebzeiten Bykaus in einen Albtraum. So bleibt dem Schriftsteller nichts als die eigene Sprache. Sie ist seine Heimat.

Das Beschreiten des langen Wegs nach Hause ist somit für Bykau der Versuch gewesen, die eigene Stimme nicht zu verlieren und zur eigenen Sprache zurückzufinden, nachdem diese längst aus dem Alltag der Gesellschaft verschwunden war. Bykau begann sein Arbeitsleben nach den später in seinen Romanen beschriebenen Kriegsjahren in der Redaktion der Grodnienskaja Prawda, dem Parteiorgan der Provinzstadt im Nordwesten des Landes. Der Grund für die Aufnahme des parteilosen in die Redaktion: er sprach Weißrussisch. Und so übersetzte er für die dörfliche Ausgabe der Prawda aus dem Russischen, später auch aus dem Weißrussischen. Sein Leben lang gehörte die Übersetzung der eigenen Werke ins Russische zu seinem Handwerkszeug. Wie Bykau anmerkt, wurde selbst in der weißrussischen Redaktion bald nur noch Russisch gesprochen.

So verkörpert jener Autor, dem das *Gewissen der Nation* zugesprochen wird, einen ihrer tiefsten Widersprüche: obwohl er auf Weißrussisch schrieb und tief

in dieser Sprache verwurzelt war, war er Teil der sowjetischen Gesellschaft und sprach, wie fast alle in der Stadt, Russisch. Erst als mit Perestrojka und Glasnost zarte Triebe einer nationalen Bewegung aufkamen, besann sich auch Bykau auf die Bedeutung von Sprache und Kultur für das Überleben der Nation. Als Abgeordneter war er selbst Zeuge der politischen Veränderungen, als Gründer der Weißrussischen Volksfront (BNF) bezog er Stellung. Schon wenige Jahre später sann er sich auf verlorenem Posten und verließ er von gesundheitlichen Beschwerden geplagt das Land.

Der Narrativ der Autobiographie beginnt in seinem heimatlichen Dorf in den Zeiten der Kollektivierung, die seine Familie mit aller Härte traf. Dieses traumatische Erlebnis der Entfremdung durch die selbst ernannte Arbeiter- und Bauerndemokratie hinterließ Spuren im Bewusstsein. Doch suchte Bykau nach dem Krieg den Ausweg, den die Mehrzahl seiner Landsleute nutzte: die Flucht in die Stadt, der einstieg in eine andere Welt. Diese verhieß Bildung, Arbeit, Lohn und Brot, nur mit der Beschaffung von Wohnraum gab es wie überall in der Sowjetunion Probleme. So lässt sich in seinen Erinnerungen sehr genau nachvollziehen wie konsequent Bykau die Heimat der Eltern hinter sich ließ. Über Jahre machte er sich selbst nicht auf den Weg nach Bykowzy. Am Ende seines Lebens bleibt ihm nur, zu konstatieren, dass das Dorf am Absterben ist.

Ähnlich zentral für das Verständnis der Widersprüche auf Bykaus Wegs zum nationalen Symbol ist das Erlebnis des Zweiten Weltkrieges. Für die weißrussische Gesellschaft als ganzes wirkte er wie eine Feuertaufe für den Bestand der sowjetischen Republik. Auch wenn Bykau in seinen Erzählungen die inneren Abgründe des Großen Vaterländischen Krieges zeigt, ohne der offiziellen Propaganda zu frönen, festigt gerade das Erlebnis des Sieges über den Faschismus den Glauben an die Sowjetunion. Dieser wird wiederum in Frage gestellt, als die Andeutung der schicksalhaften Rolle sowjetischer Geheimdienste während des Krieges zur Isolation Bykaus führt. So war er ein wissender, praktizierender Gläubiger des Sozialismus. Als ihm Heinrich Böll einst kameradschaftlich eröffnete, dass sie schließlich beide in einem sinnlosen Krieg missbraucht wurden, wollte er nicht so recht glauben. Und noch während der Perestrojka war Bykau überrascht, normale, freundliche und sühnende Deutsche kennen zu lernen. Das Oeuvre Bykaus entsprang der Konvention des sozialistischen Realismus und gilt bereits heute als Klassiker der weißrussischen Literatur.

Auffällig in Bykaus Werk ist die fast völlige Ausblendung alles Weiblichen. Bykau scheint sein gesamtes Leben ausschließlich mit und unter Männern verbracht zu haben. Über seine erste Frau erfahren wir nichts. Seiner zweiten ist zumindest

eine Liebeserklärung gewidmet. Dabei verkündet Bykau explizit, dass Frauen in Weißrussland von Natur aus bzw. durch die Plage von Krieg und Kollektivisierung die Stärke verkörperten, die das Leben nicht nur gebiert, sondern es auch pflegt, schützt und achtet. So würdigt Bykau die Bedeutung seiner Mutter für das Überleben in schweren Zeiten, aber damit enden die Bekenntnisse auch schon. So ergibt sich der tiefe Widerspruch einer nach außen männlich dominierten Gesellschaft, deren Kern im Inneren aber weiblich bestimmt ist. So ist alles, was Bykau für wichtig hält, weiblich: *die Nation, die Sprache, die Heimat, die Tradition, die Zukunft*. Seine Verbündeten, Freunde und Genossen scheinen alle männlich zu sein. Aus diesem Widerspruch ergibt sich naturgemäß eine gewisse Anziehungskraft.

Das Leben Bykaus ist weiterhin von einer immer währenden Verortung zwischen Peripherie und Zentrum geprägt. Aufgewachsen am äußeren Rande der Sowjetunion lebte Bykau in Grodno über 30 Jahre in einem provinziellen Bezirkszentrum. Diese Wahl traf er durchaus bewusst, zeigt er doch in seinem Buch die Vorzüge und Nachteile auf. Zu letzteren gehörte die zunehmend stärker spürbare Enge des sowjetischen Systems in der Provinz. Doch mit seinem wachsenden Erfolg wurden die Kontakte in die Zentren Minsk und Moskau immer wichtiger. Bykau verbrachte viel Zeit auf Dienstreisen, Tagungen, Arbeitstreffen und den entsprechenden Gelagen mit Moskauer Freunden. Der lange Weg nach Hause führte nicht unbedingt nach Minsk. So lebten andere weißrussische Schriftsteller, wie Ales Adamowitsch, in Moskau. Und so war Minsk Zeit seines Lebens nur ein peripheres Zentrum, dass immer im Schatten der sowjetischen Hauptstadt stand.

Nach anhaltender Krankheit starb Bykau 2003 in Minsk. Seine Bestattung wurde mit Tausenden Trauernden zu einer stillen Manifestation der Achtung vor seinem Werk und Ausdruck des Protests. Die Grodnoer Stadtverwaltung weigert sich bis heute, eine Straße der Stadt nach ihm zu benennen – die Widersprüche scheinen in der Gegenwart nicht aufzulösen zu sein. Ein aufrichtiger Freund hat in den Räumen des Veteranenverbands ein privates Museum für Wasyl Bykau eingerichtet. Dessen Türen sind jedoch stets verschlossen.

Felix Ackermann

Vasyl Bykau: *Daugaja Daroga Dadomu*, Minsk 2003

Ways of National Revival

At the beginning of July 2006, a conference dedicated to the models of nation development and national consciousness development of the Czech and Belarusian nations took place at the Humanities Department of Charles University in Prague. It attracted a number of well-known experts in this area from the Czech Republic, Belarus and Poland (Poland being represented by Ryszard Radzik, Eugeniusz Mironowicz, Oleg Łatyszonek.). As A. Ivanova wrote in the editorial note, the conference was important for Belarus and the Czech Republic offering a chance to compare the experiences of both countries and two completely different ways of the development of both nations; the Czech one, developing many forms of its activities, and gained broad social and political support, and the Belarusian one, which has not yet created modern forms of its development.

The introductory presentation was given by Miroslav Hroch (a well known specialist in nation studies) and concerned the issue of the nation as a product of social communication. The author compared the Czech and Belarusian national processes and presented analogous instances of national “agitation” (in Czechia at the beginning of the XIX century and in Belarus at the beginning of the XX century). He demonstrated that the intensity of social communication during the development period (including such elements he distinguished as national alphabettization, periodicals in the language of the national movement or influence of the Church on national issues) was far greater in Czechia than in Slovakia.

Jan Rychlik from Prague focused on the issue of a nation’s history development as a foundation for national ideas and ideology (using the example of Czechia). He rightly observed that during the period of Romanticism the nations of Central and Southern Europe created their visions of native history, including the glorious past, the current suffering and the bright future. Also the Czechs created such a history, including the myth of the Czechs. It was believed that in the past the Czechs had a powerful country, capable of fighting back all the enemies. In time the country got weaker and the Czechs gave in to their enemies. Currently, however, the time of national awakening came back again and the Czechs will restore their past greatness.

Paweł Tereszkowicz from Minks University discussed the reasons for delayed national “mobilization” at the turn of XIX and XX century. Ryszard Radzik from Maria Curie-Sklodowska University in Lublin presented an analysis of the Czech and Belarusian national movement (until 1914), focusing on the similarities and differences between them. His main thesis was that the Czech and Belarusian national movements were very different both as far as their content and final result

are concerned. The beginnings of the Czech movement can be sought in the mid XVIII century, whereas the Belarusian one at the beginning of the XX. There were also considerable differences between the language ruling in Czechia (German) and the local language, whereas in Belarus the local language (Belarusian) was considered throughout the whole XIX century as a dialect of the Russian or even Polish language. R. Radzik stressed that religion was very important for the development of national communities. In Czechia it was the clergy that actively supported the Czech national movement, whereas in Belarus the orthodox priests were strongly against the development of an independent (from Russia) Belarusian nation. The orthodox clergy contributed to the development of so called *zapadno russism*, an ideology considering Belarusians as a regional variety of Russians. This ideology, modified during the Soviet times, was accepted by most Belarusians, despite the fact that they did not really consider themselves Russians.

Aleksander Smolanczuk from the European Humanities University (Minsk, Vilnius) presented an interesting analysis of the development of the Belarusian national idea at the beginning of the XX century. As A. Smolanczuk stressed, the first attempt to form the Belarusian national idea was associated with the Belarusian Socialist Union (Hramada). It was a socialist party with a nationalist bent. The program article of the first issue of the party newspaper "Nasa Dola" emphasized the need for the revival of Belarus. After the newspaper was closed down by the authorities, some of "Nasa Dola" journalists continued their activities in "Nasa Niva" (between 1906 and 1915). The newspaper tried to raise the prestige of the Belarusian language stressing that it used to be the national language in the Grand Duchy of Lithuania. "Nasa Niva" paid a lot of attention to another important element of the national idea, namely the national memory.

Siarhiej Toké from Grodno University analyzed socio-cultural conditions of the development of the Belarusian national movement at the end of the XIX and beginning of the XX century (also at the time when western Belarus was part of Poland).

Other interesting materials included an article about the process of Belarus nation formation after 1990 by Elena Temper, or about the Belarusian and Czech language purism by Siarhiej Zaprudski. It is interesting to look also at the second part of the book *Materials*. It includes various, often rather specialist texts, for instance, about the analogies between the formation of Slovak and Belarusian nations (Jarosław Szimow), about the conditions of the Czech and Belarusian national movements development at the beginning of the XX century (Eugeniusz Mironowicz) and, finally, about the Belarusian national communism. This was

the topic discussed by Zachar Szybieka from Minsk, who presented, among other things, seven stages of the movement's development. The seventh stage, after the collapse of the Soviet Union, is characterized by the revival of the Belarusian national communism and the increasing significance of the Russian Bolshevism, also of Belarusian origin, from the mid 1990s. In his thorough analysis Z. Szybieka states that one has to acknowledge the special significance of communist ideology for the formation of the (pro-communist) Belarusian nation and state. Although Russian communists did not create the Belarusian nation, they had a lot of influence on its formation as a pro-Russian, collaborationist nation. As the Belarusian historian states, such a classic example of a dependent nation is probably completely unknown in the world. The communist, pro-Russian attitude of the contemporary Belarusian nation creates a whole range of problems for its integration with the European community. As Szybieka argues, it will take years to create a modern democratic society in Belarus. The Russian Bolshevism with all its absurdities in Belarus and the Belarusian national communism with its plebeian psychology could only be defeated by a widespread national movement led by intelligentsia. This process has already been initiated by the new generation of educated, talented and spiritually liberated Belarusians.

I have outlined here some themes and texts included in a very complex book – the outcome of a fascinating conference. The conference indeed attracted outstanding experts in the field and the results of their research included in the book (fragmentary as they are due to the nature of this report) are an important contribution both to the social and political thought of the region and to the theoretical concepts of the nation's philosophy and to political history, particularly that of Belarus. The book is very well edited, including the notes and summaries (well written and not casual) and one can clearly see the editing and content-related contribution of two important experts in the field: Miroslav Hroch and Aleksander Smolanczuk.

Stanisław Jedynak

Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model, eds. Alena Ivanova and Jan Tuček, Praha 2006, pp. 415.

Literatura białoruska i świat

– Pod takim tytułem ukazały się w 2006 r. wybrane teksty do czytania i analizy z literatur światowych, oraz wybór szkiców poświęconych romantyzmowi europejskiemu i kolejnym epokom literackim. Ogólną redakcję nad tymi dwoma tomami sprawował znakomity historyk literatury prof. Lawon Barszczewski. Wcześniej dał się on poznać jako autor książki „Literatura od czasów starożytnych do epoki romantyzmu”. Omawiane wydawnictwo poświęcone zaś jest badaczom procesu literackiego zarówno w samej Białorusi, jak i w Europie. Stanowi ono najpełniejszy wykład o najważniejszych zjawiskach literackich XIX i XX wieku. Właśnie początek XIX w. uchodzi za przełomowy okres w dziejach literatur Europy i Ameryki Północnej. W tym czasie zaczyna dominować realistyczne postrzeganie świata; romantycy zwracają uwagę na wewnętrzny odbiór rzeczywistości, następuje dominacja tej myśli w sztuce, a zwłaszcza w literaturze.

Interesujące jest zestawienie wybranych tekstów z literatury białoruskiej w kontekście rodzaju twórczości, zwłaszcza poetyckiej, spośród twórców europejskich. Przełomowym dla Białorusinów okazał się 1905 rok i lata przed I wojną światową, kiedy ukształtowała się plejada geniuszy narodowych (Kupała – Łucewicz, Kołas – Mickiewicz, Bahdanowicz).

Pomysł zredagowania tego typu wydawnictwa zasługuje na najwyższe uznanie. Badacz literatury białoruskiej otrzymuje do rąk uporządkowany jej kontekst europejski. Oczywiście można się nie zgadzać z dokonaną hierarchizacją, niemniej jest to pierwsza próba poważnego uściślenia i oglądu białoruskiego fragmentu literackiej Europy. Dzieje się tak niespełna w wiek po zaistnieniu białoruskiego gwiazdozbioru na nieogarnionym niebie wielkiej sztuki.

Nasuwa się oczywista refleksja na temat nieprawdopodobnej dynamiki rozwoju literatury białoruskiej w tak krótkim czasie. Już u schyłku XX w. poznaliśmy pierwszych kandydatów – Białorusinów – do literackiej Nagrody Nobla. Był nim m.in. Vasil Bykau – wielki prozaik, tłumaczony na wiele języków świata.

Mam wrażenie, że białoruski Parnas zawzięcie dogania starsze odeń (w streście języka angielskiego czy też francuskiego). To bardzo optymistyczna refleksja, oparta na dokonaniach kolejnych pokoleń pisarzy nad Niemna i Dźwiny, pamiętając o tym, iż młode wzloty białoruskie dokonywały się początkowo pod przemożnym wpływem literatur ościennych, głównie polskiej.

Sokrat Janowicz

Беларуская літаратура і свет: выбраныя тэксты для чытання і аналізу плюс папулярныя нарысы ад рамантызму да нашых дзён. Мінск: Радыёла – плюс, 2006, с. 496 + 596.

Nowoczesna historia Białorusi

Ostatnio nakładem wileńskiej białorutenistyki ukazał się obszerny tom znanego historyka Jerzego Turonka „Мадэрная гісторыя Беларусі” (Nowoczesna historia Białorusi). Jest to bardzo cenna pozycja edytorska, na którą złożyły się wybrane publikacje – zarówno Turonka, jak i innych autorów. Uwagę czytelnika starało się skoncentrować na nowoczesnych dziejach białoruskiego ruchu narodowego, obejmując praktycznie cały wiek XX.

Szczególne znaczenie ma dział dokumentalnej fotografiki, obejmującej zwyczajnie okres międzywojenny i lata okupacji niemieckiej. W tomie obszernie zaprezentowano publicystykę białoruską z lat wojen i okupacji.

W przedmowie do książki Jerzy Turonek podkreśla swoją pozycję „obserwatora z zewnątrz”, zaznaczając nieco kokieteryjnie, iż „w Białorusi nigdy nie mieszkał, będąc urodzony w Polsce, a gdy jego rodzinne ziemie znalazły się w obrębie Republiki Litewskiej, repatriował się do Warszawy”. Jest to cenne spostrzeżenie sugerujące emocjonalny obiektywizm, tudzież zobiektywizowany stosunek do prezentowanych materiałów.

Charakterystyczny jest podział tematyczny treści tomu, a mianowicie: „Język narodowy i świadomość”, „Konfesje”, „Wojna i okupacja”, „Za kordonem”, „Marginalia”.

W czym zawiera się wyjątkowa wartość tej edycji? Właśnie po raz pierwszy w dziejach badań białorutenistycznych otrzymujemy kompetentny wybór publikacji źródłowych, jak też analiz historycznych. Jest w tym ogromna zasługa Jerzego Turonka, który lata poswięcił kwerendzie, zarówno w dokumentalistyce, jak i publikacjach źródłowych, obiektywizujących opisywane fakty i zdarzenia. Ów wywiadek edytorski umiejscawia ten tom w rzędzie podstawowych zachowań badawczych. Nikt kto interesuje się Białorusią jako taką nie będzie już mógł przemilczeć jej „nowoczesnej” historii...

Sokrat Janowicz

Юры Туранак, „Мадэрная гісторыя Беларусі”, Інстытут Беларусістыкі, Вільня 2006, с. 875.

Początek studiów białorutenistycznych

Ukazała się pierwsza edycja rocznika „*Studia Białorutenistyczne* – *Беларусазнáўчыя Даследванні – Belarusian Studies*”. Jest to wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej pod redakcją profesorów Ryszarda Radzika i Michała Sajewicza. Rada Wydawnicza składa się z naukowców z Polski, Białorusi, Austrii, Wielkiej Brytanii i Węgier.

W roczniku publikowane są artykuły w językach polskim, białoruskim i rosyjskim. Jak zaznacza redakcja, mają one służyć wzbogaceniu wiedzy o Białorusi. Jak zapowiadano w pierwszym tomie, w roczniku podejmowana będzie tematyka z zakresu nauk społecznych i humanistycznych, a przede wszystkim: historii, socjologii, kulturoznawstwa, literaturoznawstwa i językoznawstwa. Celem wydawnictwa jest inspirowanie badaczy do podejmowania „tematów niedostatecznie rozpoznanych, albo wręcz pomijanych”. Redakcja zapowiada inicjowanie badań nad procesami w szerszym wymiarze społecznym i dłuższej perspektywie czasowej (interesujące wydają się zwłaszcza ostatnie dwa stulecia).

Białoruś jest krajem słabo dotąd poznanym lub wręcz nierożumianym. Do grona inspiratorów „Studiów Białorutenistycznych” należą też uczestnicy Trialogów Białoruskich, (roczniki „Annus Albaruthenicus” są w dużej części pokłosiem wydawniczym kolejnych edycji tych międzynarodowych spotkań). Rzeczą jasna wydawanie „Studiów Białorutenistycznych” w samej Republice Białoruś – państwie zaciekle sowieckim – jest niemożliwe. Szersze zainteresowanie się tematyką białoruską w świecie należy zawdzięczać zatem głównie polskim naukowcom. To dzięki im stały się możliwe interesujące inicjatywy wydawnicze w rodzaju Wrocławskiej Biblioteki Białoruskiej. Przy okazji warto zaznaczyć, że ożywiła się działalność badawcza Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskich UMCS, staraniem którego zaczął się ukazywać rocznik „*Studia Wschodniosłowiańskie*”.

Sokrat Janowicz

„*Studia Białorutenistyczne...*”, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 418.

Tarasewicz rozebrany na atomy

Świeżutka, profesjonalna, do oglądania i czytania przez dobre kilka godzin. (...) Księga – album – poświęcona Leonowi Tarasewiczowi, jednemu z najwybitniejszych polskich artystów współczesnych. Specjalnie na jego 50. urodziny.

Chyba każdy twórca taką księgę chciałby mieć. Porządkującą życie artystyczne w formie kalendarium. Z bibliografią, antologią tekstów prasowych, krótką analizą twórczości sporządzoną przez najważniejszych krytyków. Z olbrzymią ilością zdjęć pokazujących artystę przy robocie i od święta. Wreszcie z katalogiem prac.

„Tarasewicz” to zapis życiowego dzieła artysty. On sam mówi tu zaledwie parę słów. Za to mówią o nim przyjaciele, kuratorzy, a przede wszystkim jego realizacje i ilość wystaw, które miał. Co i rusz słyszać, że Leon znów wyjechał w świat z farbą. Ale dopiero kiedy przejrzymy książkę dokumentującą jego podróże, okazuje się, że ilość wernisaży, miejsc, gdzie oglądano jego prace, spotkań, jakie

w ostatnim kwartale mu się przydarzyły - może przytłoczyć. Kolejne wyzwania, które sobie stawia, i o które proszą go inni, zaiste imponuje.

Album ma olbrzymią wartość, nie tylko artystyczną, ale faktograficzną. Autorka książki Jola Gola przez ostatnie kilka lat z benedyktyńską cierpliwością zbierała informacje o Tarasewiczu. Tu wszystko jest bardzo ważne - tak tekst w piśmie fachowym, jak i najdrobniejsza wzmianka w lokalnej gazecie. Wybór materiałów źródłowych jest obfitý - daje pełny obraz jego twórczości i podstawę do refleksji na temat: kim jest Tarasewicz i co go ukształtowało. Najwięcej tu jednak fotografii i reprodukcji prac. Ileż można w nich wyczytać, wypatrzyć!

Radny Leon

Kto wie na przykład, że Tarasewicz zanim został słynnym malarzem, w wieku szcześnięcym grywał na weselach wiejskich z kumplami z zespołu Kameleon? Że w wojsku robił niby tylko ścienne gazetki, ale stopnia kaprala i odznaki "Wzorowy żołnierz" się dosłużył? Że na studiach będąc, w konkursie wewnętrzpracownianym namalował obraz na temat kariery Ireny Szewińskiej i dostał w nagrodę magnetofoon szpulowy? Że raz był radnym Gródka? I że ciekawość świata wykazywał od dziecka. Sokrat Janowicz po latach napisze o "Loniku" ciepło i dowcipnie: "Chuchano [na niego] i dmuchano, ale przesadnie ojcu nie drżała ręka, kiedy będąc wyprowadzony przez szałapula z równowagi, nieraz poszukał byl (...) rzemienneego pociegu, by złożyć skórę syneczkowi. Chociaż z rzadka dochodziło do egzekucji - malec odgrażał się pójściem w świat. Razu pewnego rzeczywiście ruszył na przełaj, lecz na wydmuchu wpadł do głębokiego dołu z pokrzywami...".

Księga to też katalog ważnych zdarzeń i osób, które Tarasewicz spotkał w życiu. Pierwsza rozmowa z Jerzym Nowosielskim. Pierwsza napisana ikona podarowana koleżance z Bractwa Młodzieży Prawosławnej - Kasi Szczur, która obecnie jest przeorą klasztoru na Grabarce. Pierwsze wyjazdy za granicę (zupełnie wyjątkowe zdjęcie: port w Gdańsku, Tarasewicz za kierownicą żuka, którym przywiózł swoje prace, zaraz wjedzie na prom, i dalej, do Szwecji...). Rozmowy z przyjaciółmi, długie po świt, nad samogonem, przy piecu w starej szkole w Waliłach. Pierwsze spotkania z ornitologami, od których zacznie się miłość do ptactwa ozdobnego. Słynne zupełnie odlotowe plenery, które organizował dla swoich studentów...

Prywatny sufit

Niemal połowę książki stanowi katalog wybranych dzieł. W dobrych fotografiach widać niezwykłość stylu Tarasewicza i jego drogę twórczą: od prac malar-

skich, jeszcze nie tak kolorowych, po olbrzymie realizacje przestrzenne: szalunki wypełnione betonem, wnętrza z zatopionymi betoniarkami. Tu też jawi się wielka wartość albumu: tylko w nim można zobaczyć realizacje, których nie przetrwały do dziś. Podobnie: prywatne wnętrza malowane przez artystę - tylko nieliczni osobiście mogą zobaczyć: sufit Tarasewicza, klatkę schodową czy wieżę na terenie włoskiej winiarni. Nie każdy też trafi do Lubeki, by zobaczyć średniowieczny nieczynny już kościół z podłogą zalaną kolorowym betonem.

Monika Żmijewska

,,Gazeta Wyborcza”, 7-9 kwietnia 2007

, „Tarasewicz”, napisała i zebrała Jola Gola, wyd. Stowarzyszenie Edukacji Artystycznej „Ślad”, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Winkowski sp. z o.o.

KAMUNIKAT.org

SKIZZE

JAN CZYKWIN
Ян Чыквін

Posłowie

Pięćdziesięcioletnia działalność Białoruskiego Zrzeszenia Literackiego „Białowieża” daje podstawy do wielorakich wniosków, rozoważań, refleksji. Jak, na przykład, że współczesna Polska jest krajem dwóch literatur (choćż oczywiście nie równorzędnych historycznie ani też ilościowo, tym bardziej w odbiorze społecznym); literatura białoruska Polski należy rzecz jasna w równym stopniu kulturze polskiej, jak też przynależy do białoruskiego kontekstu narodowo-kulturalnego. Białorusko-polskie komponenty spotykają się w obu kontekstach kulturowych, granicząc ze sobą czy też występując na każdym poziomie tkanki artystycznej utworu literackiego – zarówno w treści ideowo-tematycznej, jak i obrazowości, języku, formie. Jednocześnie ta literatura zawiera elementy analityczne, które zyskały znaczenie autonomiczne – bezdyskusyjną wartość samą w sobie.

Literaci „Białowieży” rzeczywiście zapełnili swą twórczością etniczny obszar kulturalno-estetyczny. Całkiem uprawnione jest stwierdzenie, że druga połowa dwudziestego stulecia w literackim Kraju Białostockim całkowicie przynależy mianowicie „białowieżanom”. Twórcza samodzielność i unikatowość „Białowieży”, jej samowystarczalność literacka zawiera się nie tylko w tym, że grupa ta uchodzi za jedyną w historii Białorusi organizację twórczą poza jej granica-

mi, reprezentującą sobą wieloletnią narodową kulturę białoruską. Jej wyjątkowe znaczenie polega też na tym, że białoruscy literaci w Polsce całym swym życiowym doświadczeniem kontynuują wielowiekową tradycję kultury Białorusi, która w swych zaczątkach kształtowała się pod wpływem tak wielkich postaci, jak Kirył Turauski, Jeufrasińnia Połackaja, Franciszak Skaryna, czy wreszcie plejada wybitnych działaczy kultury starobiałoruskiej z ośrodków w Supraślu i Zabłudowie. Twórczość „białowieżan” tym się wyróżnia, że jest rdzennie białoruska, bez żadnej domieszki sowietyzmu, stąd charakteryzuje się całkowitą swobodą w swym twórczym podejściu.

Ilościowo twórczy dorobek „białowieżan” daje się wyrazić w postaci ponad czterech tysięcy utworów, przedstawiających sobą różne gatunki literackie. Dotychczas ukazało się około dwustu książek autorskich – prozy, poezji, eseistyki, krytyki literackiej i naukowo-analitycznych (wspomnieć trzeba jeszcze o almanachach). Doliczyć się można ponad stu czterdziestu autorów o różnym stopniu twórczej płodności. Ich wykaz otwierają pisarze urodzeni jeszcze w końcu dwudziestego stulecia. W dalszej kolejności znajdujemy autorów wywodzących się z piątego lub szóstego pokolenia twórczej inteligencji białoruskiej, urodzonych pomiędzy końcem lat pięćdziesiątych i dekadą lat osiemdziesiątych XX w.

Statystycznie mniejszość białoruska w Polsce liczna nie jest. To 300-400 tys. osób pochodzenia białoruskiego w Kraju Białostockim, co w porównaniu z podobnymi regionami Białorusi nie jest tak dużo. Ale ta społeczność wyróżnia się wielką aktywnością literacką. Największą aktywność „białowieżan” zaobserwowano w ostatnim dziesięcioleciu. Poczynając od 1990 r. zaczęły regularnie ukazywać się autorskie pozycje książkowe w ramach serii wydawniczej „Biblioteczka Białoruskiego Zrzeszenia Literackiego „Białowieża”. W jej kręgu ukształtowało się środowisko utalentowanych i płodnych poetów, także prozaików, krytyków literackich i badaczy literatury. W 1998 r. ukazał się pierwszy numer „Termopilów”, rocznika o profilu literacko-artystycznym i białorusoznawczym.

Każdy spośród „białowieżan” wyróżnia się wielką indywidualnością, szczególnym stylem swej twórczości literackiej i osobliwą jej tematyką. Na przykład Mikołaj Hajduk ożywił dawną przeszłość. Sięgając do czasów rycerskich literacko opisał historię Bielska Podlaskiego, Zabłudowa, Supraśla. Jerzy Wołkowycki – założyciel „Niwy” i „Białowieży” – w swej twórczości przejawił szerokie zainteresowania, stworzył polifoniczny obraz swego czasu. Dymitr Szatyłowicz zgłębia lirykę – charakterystyczną dla poety-podróżnika. Głównym bohaterem wierszy Wiktora Szweda jest mieszkaniec wsi, człowiek trudnego losu, skrywdzony przez dole życia nasz „mały człowiek”, szczycący się swym białoruskim poczu-

ciem narodowym nie tylko przy świątecznym stole, lecz również w szarówce dnia codziennego. Inny typ poezji reprezentuje sobą Aleś Barski – nasycony ekstazą i jednocześnie skłonny do moralizowania, ironizowania i parodii w stylu parodii poety estradowego. Ukształtował obraz szczególnego intelektualisty białoruskiego, który zapeczętał korzenie w wielkim mieście i z tej wysokości wyraża swą nostalgiczną miłość do podbiałowieskich pejzaży. Osobliwy spadek zostawił po sobie Michał Szachowicz, który w ostatnich latach swego życia pisał w duchu malarstwa Van Gogha. Szkoda, że już nie doznamy dalszego ciągu tej świętości szczerej poezji, nasyconej jasnością w naszej przestrzeni poetyckiego słowa. Nadzieja Artymowicz w swej cichej samotni wygrywa jak gdyby na saksofonie swe poetyczne, przypominające jazz dramatyczne „kawałki” własnej poezji, duchowo rysując ascetyczne pejzaże wzburzonego świata lirycznej bohaterki, zarysowując psycho-idealistyczne krajobrazy.

Proza Sokrata Janowicza charakteryzuje się wyraźnym obliczem tworzenia politycznego portretu Białorusina. Przedstawia tutejszego człowieka o przeciętnych możliwościach, który znalazł się w podwójnie konfliktowej rzeczywistości – etnicznej i religijnej – przeżywa dramat w nastroju ekstremalnym. Jemu się wydaje, że zajmuje się wielką polityką, gdy w rzeczy samej trudni się rodzajem zajęcia szmalcownika narodowego i ten jego „nihilizm” białoruski jest przezeń generowany i pogłębiany.

Na swój sposób niepowtarzalnie dźwięczy nuta patriotyczna w twórczości Jerzego Bajeny. Dźwięczy w okresie wybuchu świadomości etnicznej w niezbyt sprzyjającym okresie pogłębiającej się asymilacji narodowej i socjalnej.

Oryginalną twórczość estetyczno-literacką stanowią utwory Bazylego Pietruszaka, Heleny Aniszewskiej, Wiktora Stachwiuka, Eugenii Martyniuk, Zosi Saczko, Jerzego Bujniuka, a w szczególności Miry Łukszy i Michała Androsiuka. Każdy z tych autorów wart jest szczególnego zainteresowania.

Każdy z „białowieżan” to autor utalentowany, charakteryzujący się wielce naturalnym wyczuciem słowa i tematu, jest ofiarny w realizacji swego zamysłu twórczego, a także nieustępliwy w wyrażaniu swych uczuć narodowych.

Mija już pięć dziesięcioleci, gdy twórczość „białowieżan” jest czytana, komentowana, tłumaczona na języki europejskie. Jest wreszcie obiektem zainteresowań naukowych i tematem publikacji badawczych. Nad fenomenem literatury białoruskiej jako drugiej obok polskiej zastanawiają się historycy i badacze literatur narodowych.

Temu fenomenowi jest poświęcona także ta książka.

Z białoruskiego przłożył **Sokrat Janowicz**